ศิลปากร

นิตยสารรายสองเดือน ปีที่ ๕๗ ฉบับที่ ๔ ก.ค. - ส.ค. ๒๕๕๗
SILPAKORN JOURNAL Vol. 57 No. 4 July - August 2014

เทิดพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ผู้ทรงก่อตั้งวรรณคดีสโมสร

งานมัณฑนศิลป์แบบพระราชนิยม
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ตอนที่ ๒ พระที่นั่งอนันตสมาคมในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์

เกร็ดความรู้จากประวัติศาสตร์ :
ไข้ทรพิษในประวัติศาสตร์อยุธยา

หนังสือที่กรรมการวรรณคดีสโมสรประกาศยกย่องให้เป็นหนังสือที่แต่งดี

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

นิตยสารรายสองเดือน
กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ปีที่ ๕๗
ฉบับที่ ๔ ก.ค. - ส.ค. ๒๕๕๗
SILPAKORN JOURNAL Vol. 57
No. 4 July - August 2014
ISSN 0125 - 0531

จัดพิมพ์ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
เพื่อเผยแพร่ข้อมูลทางวิชาการ
เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมในสาระสำคัญ
ต่าง ๆ และเพื่ออนุรักษ์สืบทอด
มรดกวัฒนธรรมของชาติ

Objective :
To disseminate academic data and information on the fine arts of Thailand
To conserve and nurture the existing national heritage of Thailand

เจ้าของ (Proprietor) :
กรมศิลปากร The Fine Arts Department
www.finearts.go.th

ที่ปรึกษา Advisory Board
อธิบดีกรมศิลปากร Director General
นายเอนก สีหามาตย์ Anek Sihamat
รองอธิบดีกรมศิลปากร / Deputy Director General
นายจรูญ นราคร Charoon Narakhon

ผู้ทรงคุณวุฒิกรมศิลปากร / Experts
นายสมชาย ณ นครพนม Somchai Na Nakhonphanom
นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ Pises Jiajanpong
นายประทักษ์ ประทีปะเสน Pradhak Pradipasen
นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ Kongkaew Weeraprajak
นายสุเทพ วิริยะบุศย์ Suthep Viriyabud
นายประสงค์ เอี่ยมอนันต์ Prasong Eiamanant
นายอำพัน กิจงาม Amphan Kijngam

บรรณาธิการอำนวยการ
ผู้อำนวยการสำนักบริหารกลาง / Director of Central Administrative Office
นางสุนิสา จิตรพันธ์ Sunisa Chitrbhandh

บรรณาธิการประจำฉบับ / Editorial in charge of this issue
นางสาวอรสรา สายบัว Onsara Saibua

กองบรรณาธิการ / Editorial Board
นางสาวนัยนา แย้มสาขา Naiyana Yamsaka
นายนิยม กลิ่นบุบผา Niyom Klinbubpha
นางสาวบุษกร ลิมจิตติ Busakorn Limchitti
นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ Pimpan Paibulwangchroen
นางอมรา ศรีสุชาติ Amara Srisuchat
นายนิติ แสงวัณณ์ Niti Saengwan
นางสาวศุกลรัตน์ ธาราศักดิ์ Sukolrat Tharasak
นางบุศยารัตน์ คู่เทียม Buthsayarat Kootiem
นางอัมไพวรรณ เดชะชาติ Umpaiwan Dechachart
นางสาวปาลิดา เอมซ์บุตร Palida Amesbutr
นางสาวรุจิรา ไชยคำภา Rujira Chaikhampa
นางสาววันเพ็ญ พรเลิศวดี Wanpen Pornlertwadee

สมาชิก / Membership Co-ordinators
นางรัชณี งามเจริญ Ratchanee Ngamcharoen
นายวีระพันธ์ สุขขุม Veeraphan Sukkum
นายกฤษณะ จินดารักษ์ Kitsana Jindara

ศิลปกรรมและภาพ / Artistic and Photographic Co-ordinators
นายธนากร กำทรัพย์ Tanakorn Kamsap
นางวรานี เนียมสอน Varanee Niamsorn

ดำเนินการจัดพิมพ์
กลุ่มเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สำนักบริหารกลาง กรมศิลปากร
โทร. ๐ ๒๒๒๔ ๒๐๕๐ โทรสาร ๐ ๒๒๒๒ ๐๙๓๔
Published by The Promotion and Public Relations Group,
Central Administrative Office, The Fine Arts Department.
Tel. 0 2224 2050 Fax. 0 2222 0934
Call Center 1765 สายด่วนกระทรวงวัฒนธรรม
กระทรวงวัฒนธรรม www.m-culture.go.th

พิมพ์ที่ : บริษัท ไทภูมิ พับลิชชิ่ง จำกัด
๑/๘ หมู่ ๔ ตำบลบางขนุน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี ๑๑๑๓๐
โทร. ๐ ๒๔๙๗ ๖๘๓๗-๙ โทรสาร ๐ ๒๔๙๗ ๖๘๓๖
www. thaiphumpublishing.com

บทบรรณาธิการ / Editor's Note

ด้วยวันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๕๗ เป็นวันมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ คณะผู้จัดทำนิตยสารศิลปากรขอน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายพระพรชัยมงคล ขอพระองค์ทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน

นิตยสารศิลปากร ฉบับที่ ๔ ประจำเดือนกรกฎาคม - สิงหาคม ๒๕๕๗ นี้ ประกอบด้วยบทความพิเศษเนื่องในวาระ ๑๐๐ ปี วรรณคดีสโมสร ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๗ เรื่อง "เทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงก่อตั้งวรรณคดีสโมสร" และบทความอื่น ๆ ที่น่าสนใจหลากหลายด้านจากนักวิชาการของกรมศิลปากร ได้แก่ เรื่อง "งานมัณฑนศิลป์แบบพระราชนิยมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนที่ ๒" "อุไทธานี และอุไทยมนตรี ราชทินนามเจ้าเมืองปราจีนบุรี" "การศึกษาพัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงละครจากหลักฐานโบราณคดี" และ "พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ" ตลอดจนคอลัมน์ประจำ อันได้แก่ เกร็ดความรู้จากประวัติศาสตร์ ภาพเก่า - เล่าอดีต ถามมา - ตอบไป ศิลปิน - ศิลปากร และของชิ้นเอกในกรมศิลปากร

คณะบรรณาธิการหวังว่าสมาชิกและผู้อ่านทุกท่าน จะได้รับสารประโยชน์จากบทความทุกเรื่องและติดตามนิตยสารศิลปากรของเราในฉบับต่อ ๆ ไป สุดท้ายนี้ ด้วยกรมศิลปากรกำหนดจะนำผ้าพระกฐินพระราชทานไปทอดถวาย ณ วัดไชยชุมพลชนะสงคราม อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี ในวันเสาร์ที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๕๗ จึงขอเชิญชวนทุกท่านร่วมงานและร่วมอนุโมทนาพระกฐินพระราชทานครั้งนี้โดยทั่วกัน

บรรณาธิการประจำฉบับ

On the auspicious occasion that the 12th of August, 2014 is Her Majesty Queen Sirikit birthday, may the editorial team of Silpakorn Journal wish Her Majesty the Queen long and happy life.

This issue of Silpakorn Journal (Issue 4, July-August 2014) is composed of a special article honoring the occasion of 100th years of the Literature Club on July 23, 2014 entitled "Honoring His Majesty King Vajiravudh : The Founder of the Literature Club", and other several interesting articles such as "The Royal Traditional on Decorative Arts of King Rama IV : Part II", "U-Thai Thani and U-Thai Montri : Royal Titles Conferred by the King to the Governors of Prachinburi", "The Archaeological Study of Cultural Development of the Ancient Town of Donglakhon", "The Chiang Khong School of Buddha Images", as well as regular columns including an Anecdote from History, Old Photo Mirrors the Past, Question and Answer, Fine Arts Department Artist, and The Masterpiece of the Fine Arts Department.

The editorial team hopes all subscribers and readers gain benefit from all the articles in this issue and continue to support our journal. Lastly, the Fine Arts Department will perform a ceremony of offering royal sets of robes to Buddhist monks at Wat Chai Chumphon Chanasongkram in Kanchanaburi Province on October 18, 2014. All interested persons are invited to attend the ceremony and join in the presenting of robes to the monks.

The Editorial Team

สารบัญ / Contents

๕

๗

๑๙

๒๗

๓๕

๕๕

๖๙

๗๙

๙๔

๑๐๘

๑๑๕

๕ บทอาศิรวาทราชสดุดีสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสมหามงคล เฉลิมพระชนมพรรษา ๑๒ สิงหาคม ๒๕๕๗
- บุญเตือน ศรีวรพจน์

๗ เทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงก่อตั้งวรรณคดีสโมสร
- พันธุ์อร จงประสิทธิ์
Honoring His Majesty King Vajiravudh : The Founder of the Literature Club
- Phanorn Chongprasit

๑๙ งานมัณฑนศิลป์แบบพระราชนิยม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนที่ ๒ พระที่นั่งอนันตสมาคมในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์
- บุษกร ลิมจิตติ
The Royal Tradition on Decorative Arts of King Rama IV Part II : The Ananda Samakhom Throne Hall among Phra Abhinaowa Nivesn Building Complex
- Busakorn Limchitti

๒๗ "อุไทธานี" และ "อุไทยมนตรี" ราชทินนามเจ้าเมืองปราจีนบุรี
- บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ
"U-Thai Thani" and "U-Thai Montri" as the Royal conferred Title for Prachinburi Governor
- Bandith Lewchaichen

๓๕ การศึกษาพัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงละคร จากหลักฐานโบราณคดี
- ธงชัย สาโค
The Archaeological Study of Cultural Development of the Ancient Town of Donglakhon
- Thongchai Sako

๕๕ พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ
- ฉัตรลดา สินธุสอน
The Chiang Khong School of Buddha Images
- Chatrada Sinthuson

๖๙ เกร็ดความรู้จากประวัติศาสตร์ : ไข้ทรพิษในประวัติศาสตร์อยุธยา
- ธันวา วงศ์เสงี่ยม
An Anecdote from History : Smallpox in the History of Ayutthaya
- Tanwa Wongsangiam

๗๙ ภาพเก่า - เล่าอดีต : น้อมรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
- เสาวนีย์ บุตรช่วง
Old Photo Mirrors the Past : The Commemoration of the Royal Grace of Somdet Phra Srinagarindra Boromarajajonani
- Saowani Butchuang

๙๔ ศิลปิน - ศิลปากร : ครูนงลักษณ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา : ครูศิลปินต้นแบบละครพระ
- อัมไพวรรณ เดชะชาติ

๑๐๘ ถามมา - ตอบไป : พระพิฆเนศวร์ประทับนั่งบนหัวกะโหลก หน้าโรงละครแห่งชาติ
- พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ

๑๑๕ ของชิ้นเอกในกรมศิลปากร : "ดวด" หมากกระดานการพนัน
- ยุทธนาวราภร แสงอร่าม
Masterpiece in the Fine Arts Department : "Duad": Board Game and Gambling
- Yutthanawarakorn Saengaram

บทอาศิรวาทราชสดุดี
เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา
๑๒ สิงหาคม ๒๕๕๗

โคลง ๔ สุภาพ

๏ เฉลิม บุญบงกชแก้ว กษัตรีย์
เฉลิม มหาราชินี นาถเจ้า
เฉลิม มิ่งพระบารมี ปราโมทย์ มั่นเทอญ
เฉลิม พระขวัญมั่นเกล้า กอปรล้ำไชยเฉลิม

๏ บายศรีเสริมสิริไหว้ วันทนา
สมโภชพระชนมา- ยุช้อง
กตัญญูกตเวทิตา ตวงภักดิ์
พรสิ่งศักดิ์สิทธิ์พ้อง พิสุทธิ์ล้ำเจริญศรี

๏ วลีวลัยชลิตช้อย ชุลีถวาย
สุจริตจิตวจีกาย กราบน้อม
อบอุ่นร่มบุญระบาย บารเมศ
หทัยแห่งไทยทั่วพร้อม เปี่ยมปลื้มปวงประสงค์

๏ ขอทรงนิราพาธพ้น ภัยพาล
ขอพระทรงเจริญสราญ ร่มแก้ว
ขอคุณพระอภิบาล บุณยรักษ์
ขอจตุพิธพรแผ้ว ชื่นน้ำพระทัยถวิล ฯ

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้าปวงข้าราชการและเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร
(นายบุญเตือน ศรีวรพจน์ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ประพันธ์)

Honoring His Majesty King Vajiravudh : The Founder of the Literature Club

Mentioning His Majesty King Vajiravudh's royal grace in kindly granting an order to set up a royal decree regarding the Literature Club on July 23, 1914 to promote the writing and translation of books useful to readers and correct usage of Thai language, as well as the essence of royal decree, regulations of the club, and the emblem of the club with royal permission to place on books that were selected and announced as good books. In addition, also mentioned are 11 books and outstanding points of the three royal writings by His Majesty King Vajiravudh including Hua Jai Nak Rob (The Warriors' Heart), Phra Non Kham Luang, and Matthanapatha, as well as a seminar on "100 Years of the Literature Club" to honor the king and recognize the crucial role of the Literature Club to national literature communities.

Translated by Thanik Lertcharnrit

เทิดพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงก่อตั้งวรรณคดีสโมสร

*พันธุ์อร จงประสิทธิ์**

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นสมัยทองของวรรณคดีอีกสมัยหนึ่ง เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่วรรณคดีของชาติได้รับการทำนุบำรุงส่งเสริมอย่างกว้างขวาง และมีผู้สร้างสรรค์หนังสือเรื่องสำคัญไว้เป็นมรดกตกทอดมาถึงอนุชนจำนวนมาก ความรุ่งเรืองของวรรณคดีในรัชสมัยนี้กล่าวได้ว่าเกิดขึ้นจากพระอัจฉริยภาพอันล้ำเลิศแห่งพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าที่ทรงเป็นกวีและนักเขียน ได้ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีที่มีคุณค่าสูงยิ่งทั้งศาสตร์และศิลป์ อีกทั้งทรงส่งเสริมการแต่งและการแปลหนังสือในพระราชอาณาจักร ซึ่งเป็นคุณประโยชน์ต่อวงวรรณคดีของชาติอย่างอเนกอนันต์

* นักอักษรศาสตร์ชำนาญการพิเศษ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฉลองพระองค์เครื่องบรมราชภูษิตาภรณ์ ในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นกษัตริย์พระองค์ที่ ๖ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ทรงได้รับการถวายพระราชสมัญญา **"สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า"** เนื่องจากเป็นที่ประจักษ์ว่า ทรงพระปรีชาสามารถประกอบพระราชกรณียกิจอันก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศชาติอย่างใหญ่หลวง อีกทั้งทรงเป็นปราชญ์ทางอักษรศาสตร์ที่มีพระอุตสาหวิริยภาพยิ่ง แม้ทรงครองราชย์เป็นระยะเวลาเพียง ๑๕ ปี แต่ได้ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดี งานแปลจากภาษาต่างประเทศ และงานเขียนหลากหลายประเภท ทั้งร้อยแก้ว ร้อยกรอง เท่าที่รวบรวมได้ถึงปัจจุบันมีจำนวนถึง ๑,๒๓๖ เรื่อง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความรอบรู้และพระปรีชาญาณที่ยากจะหาผู้ใดเสมอเหมือน

นอกจากนี้ยังทรงชักชวนและส่งเสริมให้คนในชาติแต่งหนังสือกันมากขึ้น ทรงตระหนักพระราชหฤทัยว่า หนังสือเป็นบ่อเกิดแห่งกำลังปัญญาของชาติ และชาติที่มีความเจริญรุ่งเรืองด้านอักษรศาสตร์ ย่อมได้รับความนับถือยกย่องจากนานาอารยประเทศ ดังบทพระราชนิพนธ์ว่า

นานาประเทศล้วน นับถือ
คนที่รู้หนังสือ แต่งได้
ใครเกลียดอักษรคือ คนป่า
ใครเยาะกวีไซร้ แน่แท้คนดง ฯ

(พระนลคำหลวง)

ฉะนั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีกวีผู้สร้างสรรค์วรรณคดีไว้เป็นทรัพย์สินทางปัญญาของชาติจำนวนมาก เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (หม่อมราชวงศ์เปีย มาลากุล) พระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกถึก) พระยาอนุมานราชธน หรือเสฐียรโกเศศ พระสารประเสริฐ หรือนาคะประทีป และนายชิต บุรทัต เป็นต้น

นอกจากพระราชกรณียกิจดังกล่าวแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง**วรรณคดีสโมสร** เพื่อส่งเสริมการแต่งและการแปลหนังสือในวงวรรณกรรมให้มีคุณภาพ ถึงพร้อมด้วยสาระอันเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่าน และให้พยายามใช้ภาษาไทยในการสร้างสรรค์ผลงานอย่างถูกต้อง โดยมีพระราชประสงค์ดำเนินตามรอยพระยุคลบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโบราณคดีสโมสร เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๐ ซึ่งภารกิจสำคัญส่วนหนึ่งคือการส่งเสริมและทำนุบำรุงงานประพันธ์ประเภทต่าง ๆ ของชาติ

พระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร

การจัดตั้งวรรณคดีสโมสรครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ตรา**พระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร** เมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๕๗ และมีพระบรมราชโองการให้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ดังปรากฏข้อความแสดงถึงพระราชดำริในการจัดตั้งดังนี้

> *...ด้วยทุกวันนี้ผู้แต่งหนังสือแลผู้อ่านหนังสือก็มีมากขึ้นกว่าแต่ก่อนทั้ง ๒ จำพวก แต่ฝ่ายข้างผู้แต่งยังไม่ใคร่จะเอาใจใส่ในทางภาษา ฤๅพยายามแต่งเรื่องอันประกอบด้วยคุณวิชาสารประโยชน์มักแต่แต่งเอาอย่างผู้อื่นตาม ๆ กันไป ที่แปลจากภาษาต่างประเทศ ก็มักแปลแต่หนังสือซึ่งเปนเรื่องอย่างเลวในภาษานั้น ๆ แลมักชอบหันเหียนเปลี่ยนวิธีเรียบเรียงภาษาไทยตามประโยคภาษาต่างประเทศ ด้วยความโง่เขลาแลสำคัญว่าโวหารอย่างนั้นเปนของเหมาะเจาะสมควรแก่สมัยใหม่ มิได้รู้ว่าการที่ทำอย่างนั้นเปนการทำลายภาษาของตนเองให้เสียไป ส่วนผู้ที่อยากจะอ่านหนังสือก็พบแต่หนังสือที่กล่าวมานี้มากขึ้นทุกที บางคนจนถึงไปหลงนิยมว่า ภาษาแลวิธีแต่งหนังสือเช่นว่า เปนการเปลี่ยนแปลงอย่างดีที่เกิดขึ้นในวิชาหนังสือสมัยใหม่ เมื่อการเปนอยู่ดังนี้ ทรงพระราชดำริห์เห็นว่า สมควรจะจัดการอย่างใดอย่าง ๑ อุดหนุนวิชาแต่งหนังสือภาษาไทยให้ดีขึ้นแลพ้นจากความเข้าใจผิดทั้งผู้แต่งแลผู้อ่าน ดังกล่าวมาแล้ว ทำนองดังที่สมเด็จพระบรมชนกนารถได้ทรงทำนุบำรุงการศึกษาโบราณคดีมาแต่ก่อน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งวรรณคดีสโมสรขึ้น...*[๑]

---

[๑] "พระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร," **ราชกิจจานุเบกษา ๓๑ (๒ สิงหาคม ๒๔๕๗)** : ๓๐๙ - ๓๑๔.

พระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสรมีทั้งสิ้น ๑๐ มาตรา มาตราสำคัญคือ

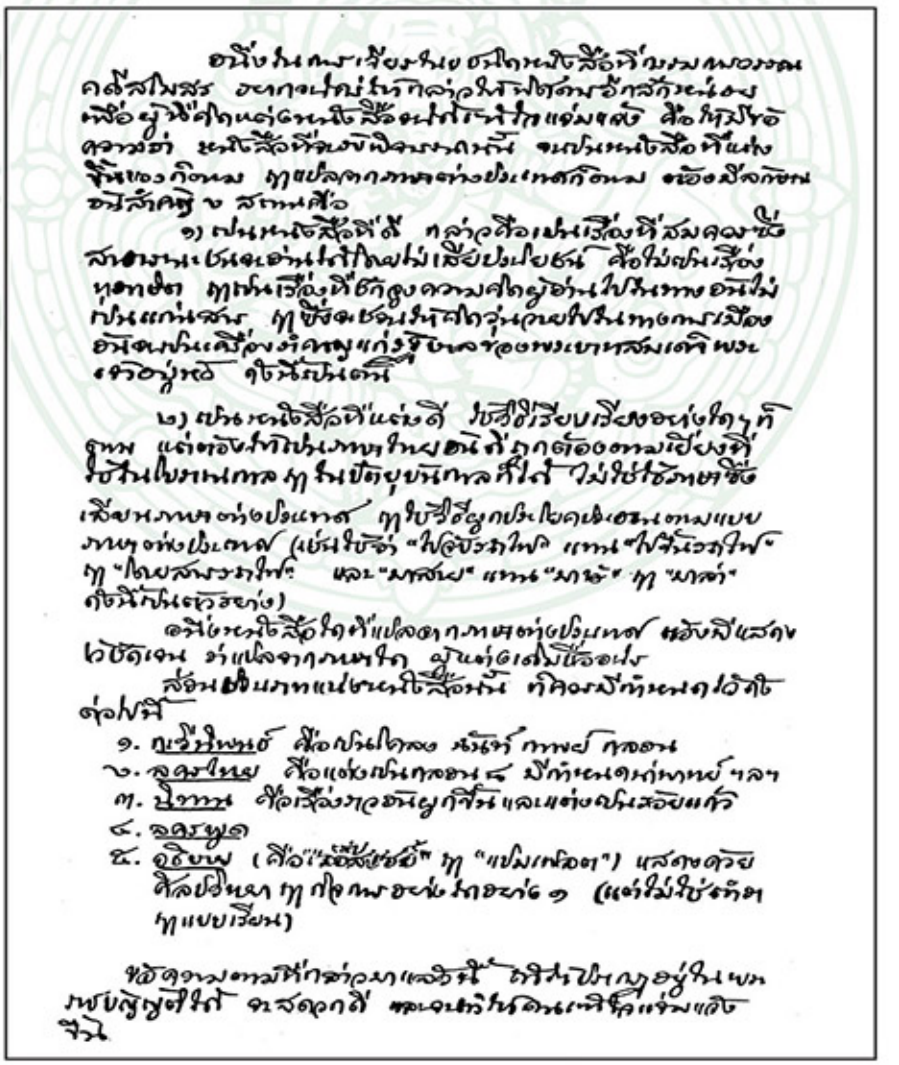
มาตรา ๗ กล่าวถึงประเภทของหนังสือที่วรรณคดีสโมสรพิจารณาวินิจฉัยคุณค่า เช่น กวีนิพนธ์ ละครไทย นิทาน ละครพูด อธิบาย ทั้งที่เป็นหนังสือเก่าและแต่งขึ้นใหม่

มาตรา ๘ กล่าวถึงคุณสมบัติของหนังสือที่แต่งดี และกำหนดเป็นหลักปฏิบัติว่า เมื่อกรรมการวรรณคดีสโมสรพิจารณาคุณค่าของหนังสือแล้ว เห็นชอบว่าเรื่องใดแต่งดี ให้เลขานุการนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อทรงพระบรมราชวินิจฉัย เมื่อมีพระราชดำริเห็นชอบจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศยกย่อง

มาตรา ๙ กล่าวถึงประโยชน์ที่วรรณคดีสโมสรจะให้แก่หนังสือที่แต่งดี

มาตรา ๑๐ กล่าวถึงการประทับตราพระราชลัญจกรประจำวรรณคดีสโมสรในหนังสือที่ได้รับการยกย่อง

พระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสรนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระทัยใส่ในการแก้ไขร่างพระราชกฤษฎีกาด้วยพระองค์เองก่อนประกาศในราชกิจจานุเบกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมาตรา ๗ และมาตรา ๘ ดังปรากฏในลายพระหัตถ์บางตอนที่พระราชทานไว้ว่า

การดำเนินงานของวรรณคดีสโมสรในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงตำแหน่งสภานายก มีสภานายกกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณเป็นอุปนายก กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณเป็นกรรมการและเป็นสมาชิกโดยตำแหน่ง รวมทั้งเลขานุการ ๑ คน ทำหน้าที่รักษาพระราชลัญจกรและจดทะเบียนที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีสโมสร

นอกจากนี้ ผู้ที่มีคุณวุฒิและเป็นผู้แต่งหรือแปลหนังสือไว้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรตั้งให้เป็นสมาชิกวรรณคดีสโมสร ตามที่ทรงพระราชดำริเห็นสมควร

ข้อบังคับวรรณคดีสโมสร

ต่อมาวันที่ ๑๐ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๖๐ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตั้ง **ข้อบังคับวรรณคดีสโมสร** ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๔ วันที่ ๒๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๖๐ แบ่งเป็น ๒ หมวด คือ

หมวดที่ ๑ ว่าด้วยการขอประกาศนียบัตร มีสาระสำคัญเกี่ยวกับการเสนอหนังสือให้กรรมการวรรณคดีสโมสรพิจารณาว่า เรื่องใดมีคุณค่าสมควรได้รับประกาศนียบัตร และแนวทางการพิจารณาหนังสือ

หมวดที่ ๒ ว่าด้วยลักษณะการพิจารณา มีสาระสำคัญเกี่ยวกับกำหนดการประชุมพิจารณาหนังสือของคณะกรรมการวรรณคดีสโมสร หลักปฏิบัติในการพิจารณาวินิจฉัยและวิธีการตัดสิน ตลอดจนการให้ประกาศนียบัตรและเหรียญวชิรญาณแก่หนังสือที่แต่งดีและพิธีมอบ

ดวงตราเครื่องหมายวรรณคดีสโมสร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สร้าง**พระราชลัญจกรรูปพระคเณศร์**[๒] สำหรับเป็น**เครื่องหมายของวรรณคดีสโมสร** ดังเช่นเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราชลัญจกรมังกรคาบแก้วให้เป็นตราประจำโบราณคดีสโมสรที่ทรงจัดตั้งขึ้นในรัชสมัย

พระราชลัญจกรรูปพระคเณศร์มีลักษณะกลม ศูนย์กลางกว้าง ๓ นิ้ว ๓ อนุกระเบียด หรือ ๗ เซนติเมตร ลายเป็นรูปพระคเณศร์นั่งแท่น แวดล้อมด้วยลายกนก องค์พระคเณศร์สวมสังวาลนาค หัตถ์ขวาเบื้องบนถือวชิระ เบื้องล่างถืองา หัตถ์ซ้ายเบื้องบนถือบ่วงบาศ เบื้องล่างถือครอบน้ำ (ขันน้ำมนต์ หรือหม้อน้ำ)

กรรมการวรรณคดีสโมสรได้รับพระบรมราชานุญาตให้ประทับตราพระราชลัญจกรนี้ในหนังสือที่กรรมการยกย่องว่าแต่งดีเมื่อมีการจัดพิมพ์ ทั้งนี้ไม่กำหนดขนาดของดวงตรา แต่คณะกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณต้องตรวจดูใบพิมพ์และเห็นชอบก่อนการพิมพ์ทุกครั้ง และห้ามผู้ใดแม้แต่เจ้าของลิขสิทธิ์นำสำเนาพระราชลัญจกรของวรรณคดีสโมสรไปพิมพ์ก่อน หรือตัดเติมหนังสือที่จัดพิมพ์เป็นอันขาด

---

[๒] คำว่า "คเณศร์" สะกดตามที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขด้วยลายพระหัตถ์ ซึ่งปรากฏในเอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ แฟ้มที่ ๑๐/๑๐ ว่า *"แต่ในส่วนตัวสกด คือ "ฆเนศร์" แก้เปน "คเณศร์".*

พระมหากรุณาธิคุณที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งวรรณคดีสโมสรขึ้นในรัชสมัย นับเป็นพระราชดำริในการส่งเสริมและสนับสนุนกิจการเกี่ยวกับวรรณคดีและการประพันธ์ของชาติ ซึ่งรัฐจัดขึ้นและดำเนินงานอย่างเป็นทางการครั้งแรก บทบาทและหน้าที่ของวรรณคดีสโมสรนับว่ามีความสำคัญและเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่องานด้านอักษรศาสตร์ และการบำรุงรักษาภาษาไทยอันเป็นเอกลักษณ์ของความเป็นชาติ ก่อให้เกิดความตื่นตัวในวงวรรณกรรม ผู้แต่งหรือผู้ประพันธ์หนังสือที่ดีได้รับการเชิดชูเกียรติ มีกำลังใจในการสร้างสรรค์งานที่มีคุณภาพ เป็นสมบัติทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าประดับไว้ในแผ่นดินสืบมา

หนังสือที่วรรณคดีสโมสรยกย่อง

หนังสือที่กรรมการวรรณคดีสโมสรประเมินคุณค่าและประกาศยกย่องว่าเป็นหนังสือที่แต่งดีมีจำนวนทั้งสิ้น ๑๑ รายชื่อดังนี้

๑. ลิลิตพระลอ

๒. สมุทรโฆษคำฉันท์ ของพระมหาราชครู สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๓. มหาชาติกลอนเทศน์

๔. สามก๊ก เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ผู้อำนวยการแปล

๕. เสภาขุนช้างขุนแผน

๖. บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๗. พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

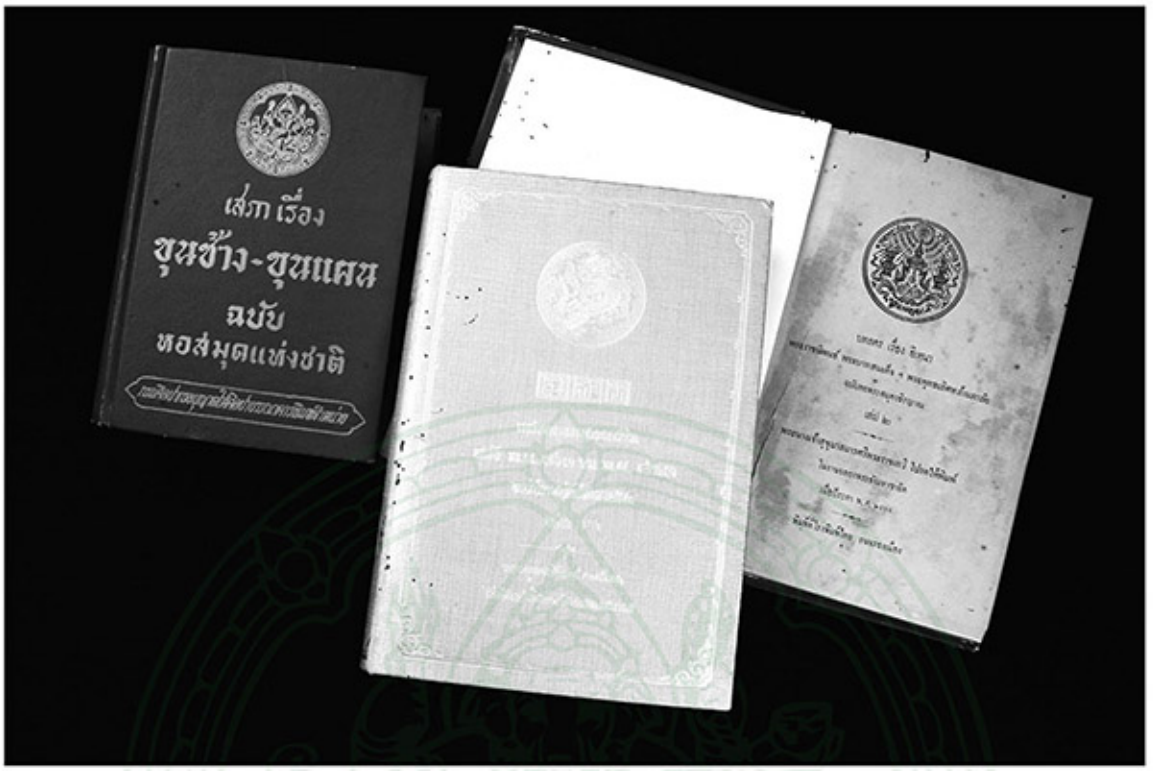
๘. หัวใจนักรบ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๙. พระนลคำหลวง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

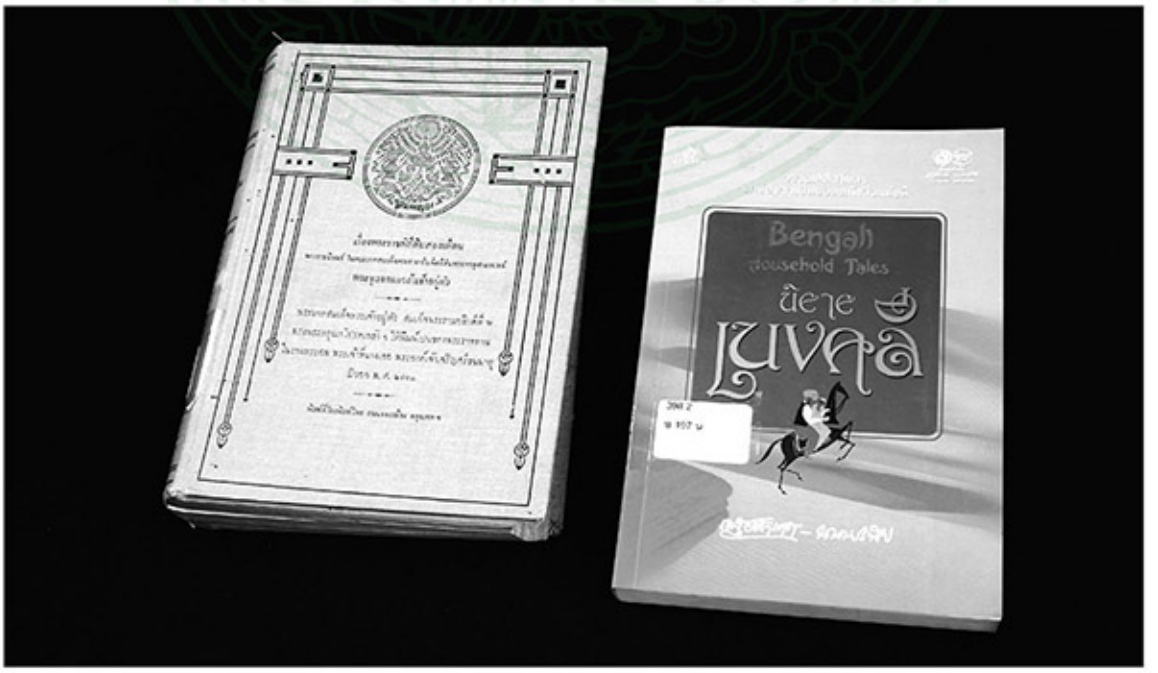
๑๐. มัทนะพาธา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑๑. นิยายเบงคลี ผลงานแปลของเสฐียรโกเศศและนาคะประทีป

การประกาศยกย่องหนังสือดีมิได้ประกาศพร้อมกันในคราวเดียว เชื่อกันว่าลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ มหาชาติกลอนเทศน์ สามก๊ก เสภาขุนช้างขุนแผน พระราชพิธีสิบสองเดือน และหัวใจนักรบได้รับการยกย่องประกาศเกียรติคุณในพุทธศักราช ๒๔๕๗ ต่อมาจึงประกาศยกย่องบทละครเรื่องอิเหนาและพระนลคำหลวง ในพุทธศักราช ๒๔๕๙ นิยายเบงคลีในพุทธศักราช ๒๔๖๒ และบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา ในพุทธศักราช ๒๔๖๗ ตามลำดับ

หนังสือที่กรรมการวรรณคดีสโมสรพิจารณาคุณค่าและตัดสินว่าเป็นหนังสือที่แต่งดี แต่ละเรื่องมีคำประกาศยกย่องไว้ชัดเจนว่า มีคุณสมบัติดีเด่นประการใดบ้าง ซึ่งทำให้เห็นว่าหนังสือเหล่านั้นมีความเยี่ยมยอดเหนือกว่าหนังสือหรือวรรณกรรมอื่น ๆ และอาจเป็นที่มาของข้อมูลทางวรรณคดีเมื่อกล่าวถึงหนังสือที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่า **ลิลิตพระลอ** เป็นยอดของลิลิต **สมุทรโฆษคำฉันท์** เป็นยอดของนิทานคำฉันท์ **มหาชาติกลอนเทศน์** เป็นยอดของกาพย์ **เสภาขุนช้างขุนแผน** เป็นยอดของกลอนเสภา หรือกลอนสุภาพ**บทละครเรื่องอิเหนา** เป็นยอดของบทละครรำ **สามก๊ก**เป็นยอดของความเรียงนิทาน **พระราชพิธีสิบสองเดือน**เป็นยอดของความเรียงอธิบาย **หัวใจนักรบ** เป็นยอดของบทละครพูดร้อยแก้ว **พระนลคำหลวง** เป็นยอดของวรรณคดีคำหลวง **มัทนะพาธา** เป็นยอดของบทละครพูดคำฉันท์ และ**นิยายเบงคลี** เป็นยอดของนิยาย

หนังสือที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสร แม้ถึงปัจจุบันก็ยังเป็นที่ยอมรับในวงวิชาการถึงมาตรฐานในการพิจารณาคัดสรรวรรณคดี และยังไม่มีผู้ใดปฏิเสธความยอดเยี่ยมของวรรณคดีเหล่านั้นได้ จึงนับว่าภารกิจของวรรณคดีสโมสรมีความสำคัญทั้งในการส่งเสริมและสร้างสรรค์งานประพันธ์ที่มีคุณภาพให้เกิดขึ้นในชาติ เชิดชูหนังสือที่แต่งดี และอำนวยให้แวดวงวรรณกรรมมีหนังสือที่เป็นแบบอย่างในการประพันธ์ตราบถึงปัจจุบัน

พระราชนิพนธ์ที่ได้รับการประกาศยกย่อง

ในบรรดาหนังสือที่วรรณคดีสโมสรยกย่องนั้น พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับประกาศเกียรติคุณ จำนวน ๓ เรื่อง คือ

หัวใจนักรบ เป็นบทละครพูดร้อยแก้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์และจัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๖ บทพระราชนิพนธ์แสดงให้เห็นคุณประโยชน์ของเสือป่าและลูกเสือ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๔ และการปลุกใจให้ผู้คนทุกหมู่เหล่าเกิดความสำนึกในการรักชาติบ้านเมือง จึงนับเป็นเรื่องที่มีคุณค่าต่อสังคม นอกจากนี้ยังมีความดีเด่นทั้งด้านเนื้อหา รูปแบบ สำนวนภาษา และลักษณะที่สอดคล้องกับหลักการของศิลปะแห่งละครพูด งานพระราชนิพนธ์จึงได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นเลิศประเภทบทละครพูด มีข้อความในประกาศยกย่องตอนหนึ่งว่า *"มีโครงเรื่องและการดำเนินเรื่องแบบเนียน ไม่สับสน มีบทสนทนาที่กะทัดรัด เข้าใจง่าย และเหมาะสมกับบทบาทของตัวละคร"*

พระนลคำหลวง มีที่มาจากวรรณคดีสันสกฤตเรื่องมหาภารตะ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลมาจากเรื่อง Story of Nala ของเซอร์โมเนียร์ วิลเลียมส์ (Monier Williams) เริ่มทรงพระราชนิพนธ์เมื่อวันที่ ๑๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๕๖ แล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๙ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๕๗ เป็นวรรณคดีที่แสดงให้เห็นถึงโทษอย่างใหญ่หลวงของการพนัน และความสามารถในการแก้ไขความผิดพลาดในชีวิตด้วยการเอาชนะใจตนเอง ซึ่งนำไปสู่การเอาชนะอุปสรรคทั้งปวงได้ อีกทั้งแนวคิดเกี่ยวกับความรักแท้ของภรรยาที่มีต่อสามีอันควรแก่การสรรเสริญ จึงเป็นงานพระราชนิพนธ์ที่มีความดีเด่นด้านเนื้อหา รูปแบบลักษณะคำประพันธ์เหมาะสมและสอดคล้องกับเนื้อหาของเรื่อง ด้านการใช้ถ้อยคำสำนวนภาษามีคุณค่าทางวรรณศิลป์ วรรณคดีสโมสรประกาศยกย่องว่า *"เป็นหนังสือดีและแต่งดีในกวีนิพนธ์"* และเห็นสมควรให้ได้รับประกาศนียบัตรของวรรณคดีสโมสร พร้อมทั้งให้เหตุผลว่า **ผู้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ต้องมีความรู้กว้างขวางมิใช่วิสัยสามัญกวีจะแต่งได้ และเป็นเรื่องที่แต่งยาก ต้องมีความเพียรอุตสาหะแรงกล้าจึงจะทรงพระราชนิพนธ์ได้ ดังนั้น จึงเห็นควรทูลเกล้าฯ ถวายเหรียญวชิรญาณ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างเมื่อพุทธศักราช ๒๔๓๒ เพื่อเป็นรางวัลแก่ผู้แต่งหนังสือดี และยังไม่เคยให้แก่ผู้ใดมาก่อน**

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบในการที่กรรมการวรรณคดีสโมสรและกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณถวายประกาศนียบัตรวรรณคดีสโมสรและเหรียญวชิรญาณ เมื่อวันที่ ๖ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๕๙ ดังนี้

...ข้าพเจ้ามีความพอใจและยินดีเปนอย่างยิ่งที่ได้รับประกาศนียบัตรซึ่งวรรณคดีสโมสรได้ให้สำหรับแต่งเรื่องพระนลคำหลวง อีกทั้งเหรียญวชิรญาณที่กรรมการหอพระสมุดได้พร้อมใจกันให้เพื่อเหตุเดียวกัน การที่ข้าพเจ้าได้รับประกาศนียบัตรนี้เปนครั้งแรก ก็ย่อมเปนที่ปีติยินดีในส่วนตัวข้าพเจ้าเปนอันมาก และหวังด้วยว่าจะไม่ใช่ข้าพเจ้าคนเดียวที่จะได้รับประกาศนียบัตรและเหรียญนี้ ต่อไปคงจะมีกวีนักเลงหนังสือไทยอุตส่าห์พยายามที่จะได้รับอีกเปนอันมาก ถ้าเปนได้เช่นนั้นแล้วจะนับว่าการตั้งวรรณคดีสโมสรขึ้นเปนประโยชน์เปนอันมาก

ข้าพเจ้าขอขอบใจกรรมการที่ได้ให้ประกาศนียบัตรนี้ และข้าพเจ้าจะรับไว้ด้วยความยินดี และตั้งใจจะรักษาไว้ด้วยความเคารพอันสมควรต่อไปทุกเมื่อ...

มัทนะพาธา มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า *"ตำนานแห่งดอกกุหลาบ"* เป็นบทละครพูดคำฉันท์ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจินตนาการสร้างสรรค์ด้วยพระองค์เอง ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ แต่ฉบับภาษาอังกฤษทรงพระราชนิพนธ์ค้างอยู่เพียงต้นองก์ที่ ๔ ก็เสด็จสวรรคต เริ่มทรงพระราชนิพนธ์เมื่อวันที่ ๒ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๖๖ แล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๖๖ ขณะประทับ ณ พระราชวังพญาไท รวมเป็นเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์ทั้งสิ้น ๔๗ วัน นับเป็นผลงานที่แสดงให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพที่มีความยอดเยี่ยมทั้งสองภาษา และพระปรีชาสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานที่ถึงพร้อมด้วยวรรณศิลป์ชั้นเอก และสูงส่งด้วยจินตนาการล้ำเลิศ วรรณคดีสโมสรประกาศยกย่องว่าเป็นหนังสือที่แต่งดีประเภทบทละครพูดคำฉันท์ และทูลเกล้าฯ ถวายประกาศนียบัตรลงนามคณะกรรมการและประทับตราพระราชลัญจกรพระคเณศร์ซึ่งเป็นตราของวรรณคดีสโมสรเมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๖๗ ในใบประกาศนียบัตรมีคำสดุดีตอนหนึ่งว่า

> *... เปนหนังสือแต่งดี เพราะทรงพระราชดำริห์ใช้คำฉันท์เปนบทละคอนพูดอันเปนของแปลกในกระบวนวรรณคดีและแต่งได้โดยยาก ยังไม่เคยมีกวีคนใดได้พยายามแต่งมาแต่ก่อนอีกประการหนึ่ง ในทางภาษาซึ่งทรงปรุงชื่อตัวละคอนและภูมิประเทศถูกต้องตามยุคแห่งภารตวรรษ อันจำนงให้เปนตัวเรื่อง นับว่ารูปเรื่องปรุงดี จะแต่งได้แต่ด้วยพระปรีชาและสุตาญาณอันกว้างขวาง สมควรจะยกย่องตามพระราชบัญญัติแห่งวรรณคดีสโมสร ...*

วาระครบ ๑๐๐ ปีแห่งการจัดตั้งวรรณคดีสโมสร

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๕๗ เป็นวาระครบ ๑๐๐ ปี ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานกำเนิดวรรณคดีสโมสร ซึ่งส่งผลให้เกิดความวัฒนารุ่งเรืองแก่งานด้านวรรณคดีและอักษรศาสตร์ของชาติอย่างใหญ่หลวง กรมศิลปากรน้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอันหาที่สุดมิได้นี้ จึงมอบให้สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ซึ่งดำเนินงานโครงการวรรณคดีแห่งชาติ จัด**สัมมนาทางวิชาการ "๑๐๐ ปี วรรณคดีสโมสร"** เพื่อเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และส่งเสริมให้คนไทยได้รับรู้ถึงบทบาทความสำคัญของวรรณคดีสโมสร รวมทั้งคุณค่าของภาษาไทยและวรรณคดีกวีนิพนธ์ เพื่อร่วมกันทำนุบำรุงและอนุรักษ์ไว้เป็นทรัพย์สินทางปัญญาของชาติ ดังเช่นบรรพชนได้เคยบำรุงรักษามาแล้วแต่อดีต

การสัมมนา "๑๐๐ ปี วรรณคดีสโมสร" นี้ จัดขึ้นในวันจันทร์ที่ ๒๑ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๕๗

ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพมหานคร กิจกรรมการสัมมนาประกอบด้วย การแสดงปาฐกถาพิเศษเกี่ยวกับวรรณคดีไทยและวรรณคดีสโมสร โดยคุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ อดีตอธิบดีกรมศิลปากรและประธานกรรมการวรรณคดีแห่งชาติ รวมทั้งการบรรยายคุณค่าของหนังสือที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสร โดยกรรมการวรรณคดีแห่งชาติและผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่าน ได้แก่ ศาสตราจารย์รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ ศาสตราจารย์ชวน เพชรแก้ว ศาสตราจารย์ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต รองศาสตราจารย์มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ รองศาสตราจารย์กัญญรัตน์ เวชชศาสตร์ รองศาสตราจารย์สุกัญญา สุจฉายา รองศาสตราจารย์โชษิตา มณีใส ผู้ช่วยศาสตราจารย์ถาวร สิกขโกศล และอาจารย์ ดร.ธานีรัตน์ จัตุทะศรี

การจัดงานครั้งนี้ มีนักวิชาการ ครูอาจารย์ นิสิตนักศึกษา และประชาชนสนใจเข้าร่วมสัมมนาจำนวนมาก เพื่อร่วมกันน้อมรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณแห่งพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าผู้ทรงก่อตั้งวรรณคดีสโมสร ซึ่งส่งเสริมให้งานด้านวรรณคดีและภาษาไทยของชาติได้รับการอนุรักษ์และพัฒนาก้าวหน้าอย่างมีคุณภาพ มีงานประพันธ์ที่สร้างสรรค์ด้วยศิลปะชั้นสูงเป็นมรดกภูมิปัญญาอันล้ำค่า สร้างเกียรติภูมิแก่ประเทศและนำความภาคภูมิใจมาสู่ประชาชน พระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่นี้ยังประทับอยู่ในดวงใจของคนไทยทั้งชาติตลอดมา

บรรณานุกรม

กัญญรัตน์ เวชชศาสตร์. **พระนลคำหลวง หัวใจนักรบ และมัทนะพาธา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๖ : หนังสือดีที่วรรณคดีสโมสรยกย่อง.** เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ "๑๐๐ ปี วรรณคดีสโมสร" (อัดสำเนา).

"ข้อบังคับวรรณคดีสโมสร." **ราชกิจจานุเบกษา ๓๔** (๒๙ เมษายน ๒๔๖๐) : ๖๙ - ๗๑.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. "คำนำ". **พระราชพิธีสิบสองเดือน เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๖.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. **บทละครพูดเรื่องหัวใจนักรบ.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๒. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงกิมไล้ สุธรรมมนตรี เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๑๒.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. **พระนลคำหลวง.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๗.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. **พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.** พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๗๒.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. **มัทนะพาธา หรือตำนานแห่งดอกกุหลาบ.** พระนคร : โรงพิมพ์คินฮิง, ๒๔๙๙. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระนิยมนราธิราช (ประชาเชิด พิศาลบุตร) ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม จังหวัดพระนคร วันที่ ๒๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๙๙.

"พระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร." **ราชกิจจานุเบกษา ๓๑** (๒ สิงหาคม ๒๔๕๗) : ๓๐๙ - ๓๑๔.

สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๒ ย-ฮ. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๔. คณะกรรมการฉลองวันพระราชสมภพครบ ๘ รอบ และ ๑๐๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานเปิดหอวชิราวุธานุสรณ์วันที่ ๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๒๔.

The Royal Tradition on Decorative Arts of King Rama IV Part II : The Ananda Samakhom Throne Hall among Phra Abhinaowa Nivesn Building Complex

King Rama IV modernized the country to be compatible with western countries, among other things, initiating the building of the royal residence in western architectural style, the First in East Asia, named Phra Abhinaowa Nivesn Building Complex. This building complex was also decorated with western - style of decorative arts. Located in the right park area of the Grand Palace (Suan Khwa), it was consisted of many buildings served as royal residences, reception halls and the royal museum where housed all royal tributes, mostly western - style artworks from European kings and queens. The King graciously appointed Somdet Chao Phraya Borommaha Phichaiyat (That Bunnak) as the construction supervisor. It was completed in 1859 after 6 years of construction. In this complex there were 10 buildings, namely Bhuvadol - dasanai Royal Pavilion (the Royal Clock Tower), Ananda Samakhom Throne Hall, Borom - bhimarn Royal Residence (the Inner Court Residence), Nongkran - samosorn Royal Pavilion (the Inner Court Audience Hall), Chandara - dhipphayobhart and Bhanumart - chamroon Royal Private Residences, Bhochana - leelart Banquet Hall, and Prabhat - bhibhittabhandu Royal Museum, etc.

According to the royal wish, the Ananda Samakhom Throne Hall was designed in western architectural style. This two story building was enormously huge covering a larger room to support both domestic and foreign audiences than any other former audience halls. The King ordered to maintain big trees in the right park area so that the front yard was shady with the coverage of these big trees and dwarf trees in huge porcelain pots. The Throne Hall was inspired by buildings of the late Greek Renaissance architecture. The building plan was set in a cross shape with high roof. There were clerestories over the niches (Khaw Song). The pediments were decorated with stuccos. In the east front area, there was a central balcony as its main entrance. There were also Corinthian orders supporting the sloping roof. The sloping balconies in the north and south areas were hall balconies covered with roofs from the front to the sides. The central balcony in the western back area was the Back Throne Hall connected to Borom - bhimarn Royal Residence. Its doors and windows were enormous and decorated with stucco arches and many clerestories above. The open balcony and the walls were decorated with pole lamps and bass – relief of military dressed in western uniform respectively.

King Rama IV routinely worked in several residences and pavilions and daily presented himself three times at the Ananda Samakhom Throne Hall where he graciously granted an audience to the royal family members, ministers, noblemen, royal ambassadors and foreign delegates, etc. All of them honored and respected the royal prestige and behaviors of King Rama IV in welcoming the state visitors in western manner, as well as were impressed by the superiority of the western architectural style and decorative artworks of Ananda Samakhom Throne Hall which represented the prosperity and stability of the kingdom.

Translated by Thanik Lertchamnrit

พระอภิเนาว์นิเวศน์มองจากหอกลอง
หน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

งานมัณฑนศิลป์แบบพระราชนิยม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตอนที่ ๒ พระที่นั่งอนันตสมาคมในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์[๑]

บุษกร ลิมจิตติ *

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดพระราชวิเทโศบายในการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้ประเทศทันสมัยทัดเทียมชาติตะวันตก ทรงนำวิทยาการและมาตรฐานตะวันตกมาปรับใช้ในการขยายเมือง ปรับภูมิทัศน์ ตัดถนนและสร้างสิ่งก่อสร้าง เช่น หอนาฬิกา หอสังเกตการณ์และประภาคาร รวมทั้งพระราชวังหลายแห่งทั้งในพระนครและหัวเมือง เมื่อมีพระราชดำริที่จะสร้างพระราชมณเฑียรใหม่เพื่อเป็นที่ประทับและเป็นที่รับแขกเมือง โปรดให้สร้างพระที่นั่งแบบคล้ายพระราชวังในมหานครของยุโรป เพื่อให้เหมาะกับเครื่องราชบรรณาการที่จะนำมาประดับตกแต่งซึ่งส่วนมากเป็นศิลปะตะวันตก พระอภิเนาว์นิเวศน์นับเป็นพระราชมณเฑียรที่มีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกแห่งแรกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกที่พระมหากษัตริย์ทรงริเริ่มให้สร้างขึ้น และตกแต่งด้วยงานมัณฑนศิลป์แบบตะวันตกด้วย

---

* ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านมัณฑนศิลป์ กรมศิลปากร

[๑] บทความ งานมัณฑนศิลป์แบบพระราชนิยมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มี ๓ ตอนคือ ตอนที่ ๑ เพื่อเอกราชของสยาม ตอนที่ ๒ พระที่นั่งอนันตสมาคมในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ ตอนที่ ๓ งานมัณฑนศิลป์พระที่นั่งอนันตสมาคม.

แนวพระราชดำริในการสร้างพระอภิเนาว์นิเวศน์เป็นสถาปัตยกรรมแบบยุโรป มี ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อให้คล้ายกับราชนิเวศน์ในมหานครของยุโรป และสอดคล้องกับเครื่องมงคลราชบรรณาการแบบยุโรปที่จะนำมาประดับตกแต่ง ซึ่งล้วนเป็นของดี ๆ

๒. เพื่อใช้เป็นที่รับแขกเมือง

๓. เพื่อเป็นที่เก็บเครื่องราชบรรณาการจากพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในภาคพื้นยุโรป และเตือนให้ระลึกถึงทางพระราชไมตรีที่ทรงมีต่อพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในภาคพื้นยุโรป หากทูตที่มาจากเมืองเจ้าของเครื่องราชบรรณาการถามถึงเครื่องราชบรรณาการ ก็จะได้เห็นว่ายังเก็บไว้เป็นอย่างดี เพื่อรักษาความสัมพันธ์อันดี

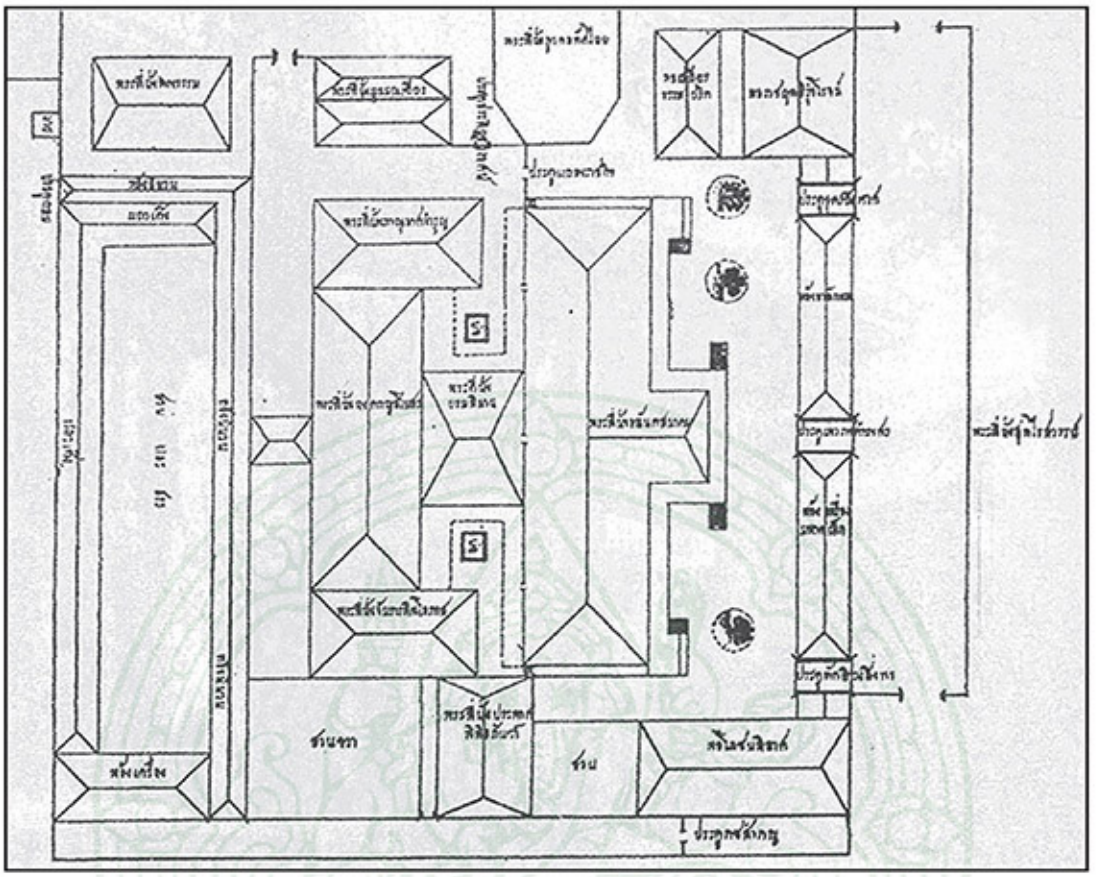
พระอภิเนาว์นิเวศน์เป็นพระราชมณเฑียรหมู่ใหญ่ ตั้งอยู่บริเวณสวนขวาในพระบรมมหาราชวัง โปรดให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) เป็นแม่กองก่อสร้าง ให้พระยาเพชร์พิชัยและพระยาสามภพพ่ายเป็นนายงาน ต่อมาสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติถึงแก่พิราลัย โปรดให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ที่สมุหพระกลาโหมควบคุมการก่อสร้างต่อ มีพระเจ้าราชวรวงศ์เธอกรมขุนราชสีหวิกรม (พระองค์เจ้าชุมสาย) เจ้ากรมช่างสิบหมู่เป็นนายช่าง เริ่มสร้างปีขาล (พุทธศักราช ๒๓๙๗) เสร็จในปีมะแม (พุทธศักราช ๒๔๐๒) ใช้เวลาสร้าง ๖ ปี พระราชมณเฑียรใหม่ประกอบด้วยพระที่นั่งที่สร้างขึ้นใหม่ พระที่นั่งเดิม และหอต่าง ๆ ที่พระราชทานนามไว้ให้คล้องจองกัน ตามบันทึกเรื่องสร้างพระอภิเนาว์นิเวศน์ ในพระราชพงศาวดาร ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ โดยนามพระที่นั่งบอกหน้าที่ใช้สอยของพระที่นั่งนั้น ๆ ด้วยดังนี้

*...จึงโปรดให้สมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อยเปนแม่กอง ทำพระมหาราชมณเฑียรขึ้นอีกห้าองค์...ครั้นการนั้นทำขึ้นยังไม่สำเร็จก็พระราชทานไว้ก่อน ให้คล้องเนื่องกันทั้งเก่าใหม่ พระที่นั่งน่าวัดพระศรีรัตนศาสดารามชื่อ**พระที่นั่งไชยชุมพล** พระที่นั่งสูงห้าชั้นชื่อ**ภูวดลทัศไนย** พระที่นั่งสุธาสวรรค โปรดให้แปลงชื่อ**พระที่นั่งสุทไธยสวริย์** ท้องพระโรงที่เสด็จออกให้ชื่อ**พระที่นั่งอนันตสมาคม** พระมหามณเฑียรฝ่ายในชื่อ**พระที่นั่งบรมพิมาน** ท้องพระโรงฝ่ายในที่เฝ้าชื่อ**พระที่นั่งนงคราญสโมสร** พระมหามณเฑียรฝ่ายในองค์หนึ่งชื่อ**จันทรทิพโยภาศ** พระพิมานฝ่ายเหนือองค์หนึ่งชื่อ**ภาณุมาศจำรูญ** พระตำหนักเดิมชื่อ**มูลมณเฑียร** หอพระปริตรชื่อว่า**หอเสถียรธรรมปริต** หอข้างเหนือพระที่นั่งแสงสาตราคมให้ชื่อ**ราชฤทธิรุ่งโรจ** หอที่เลี้ยงแขกเมืองให้ชื่อว่า**หอโภชนลิ้นลาศ** พระที่นั่งไว้ของปลาดต่างๆ ชื่อ**พระที่นั่งประพาศพิพิธพรรณ์***

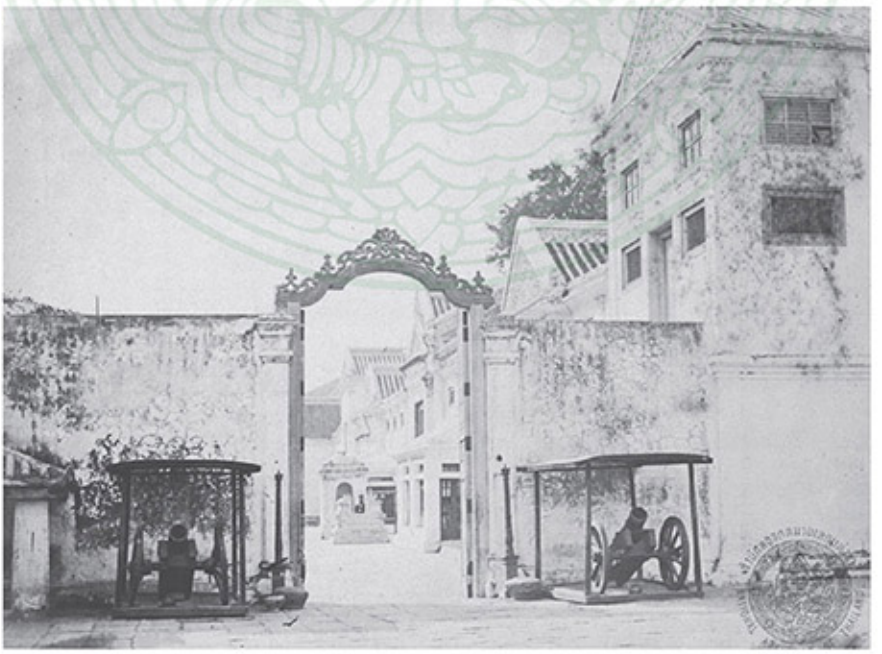
*ประตูเข้าไปที่ตรงพระที่นั่งอนันตสมาคมชื่อ**ประตูเทวะราชดำรง** ประตูข้างทิศเหนือริมเกยข้างชื่อ**ประตูอุดรสิงหรัตน** ประตูข้างทิศใต้ชื่อ**ประตูทักษิณสิงหาญ** ประตูย่ำข้างเหนือนั้นชื่อ**ประตูแถลงราชกิจ** ประตูข้างใต้ชื่อ**ประตูปริตรประเวศ**...*[๒]

---

[๒] **พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔** ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ (ขำ บุนนาค), กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์ดี, ๒๕๔๗, หน้า ๑๐๕ - ๑๐๖.

แผนผังหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๕

ประตูเข้าสู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ด้านเหนือ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ประกอบพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร ณ วันพฤหัสบดี เดือนหก ขึ้นสี่ค่ำ ตรงกับวันที่ ๔ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๐๒ พระฤกษ์ ดังนี้

...พระฤกษ์ยกพระเสวตรฉัตร บนพระที่นั่งบรมพิมานองค์หนึ่งบนพระที่นั่งภาณุมาศจำรูญองค์หนึ่งพร้อมกัน ครั้นสรงเสร็จแล้วพระฤกษ์ขึ้นบนพระที่นั่งบรรธม บนพระที่นั่งภาณุมาศจำรูญ...

ครั้นรุ่งขึ้นวันศุกร์เดือนหกขึ้นห้าค่ำ เวลาเช้าสองโมงสามบาท เสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคมพระฤกษ์ยกพระมหาเสวตรฉัตร แลพระที่นั่ง แลพระเสวตรฉัตร ที่พระที่นั่งภัทรบิฐพระที่นั่งอรรถทิศพร้อมกันทั้งสามองค์...[๓]

ในบรรดาพระที่นั่งสำคัญในพระอภิเนาว์นิเวศน์ โดยหน้าที่ใช้สอยที่เป็นท้องพระโรง พระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นพระที่นั่งที่มีการกล่าวถึงมากที่สุด ทุกวันนี้ยังมีภาพถ่ายและภาพวาดให้เห็นแทนองค์พระที่นั่งจริงที่ได้รื้อลงแล้ว ในพระราชานุกิจประจำวันพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคม ๓ เวลา ดังนี้

เวลาบ่าย ๑ นาฬิกา เสด็จออกท้องพระโรง เจ้านายและขุนนางเข้าเฝ้าฯ แล้วเสด็จเข้าที่พระบรรทม

เวลาบ่าย ๔ นาฬิกา เสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคม ประทับที่รโหฐานให้เสนาบดีหรือผู้อื่นเฝ้าเฉพาะตัวบ้าง รับชาวต่างประเทศที่เข้าเฝ้าไปรเวตบ้าง

เวลาค่ำ ๘ นาฬิกา (แต่บางวันก็ดึกกว่านั้น แล้วแต่พระราชกิจที่ต้องทรงพระอักษรประจำวันจะเสร็จ) เสด็จออกท้องพระโรง ทรงสดับพระธรรมเทศนากัณฑ์หนึ่ง แล้วเบิกขุนนางเข้าเฝ้าตามแบบเก่า เป็นสิ้นพระราชกิจประจำวัน[๔]

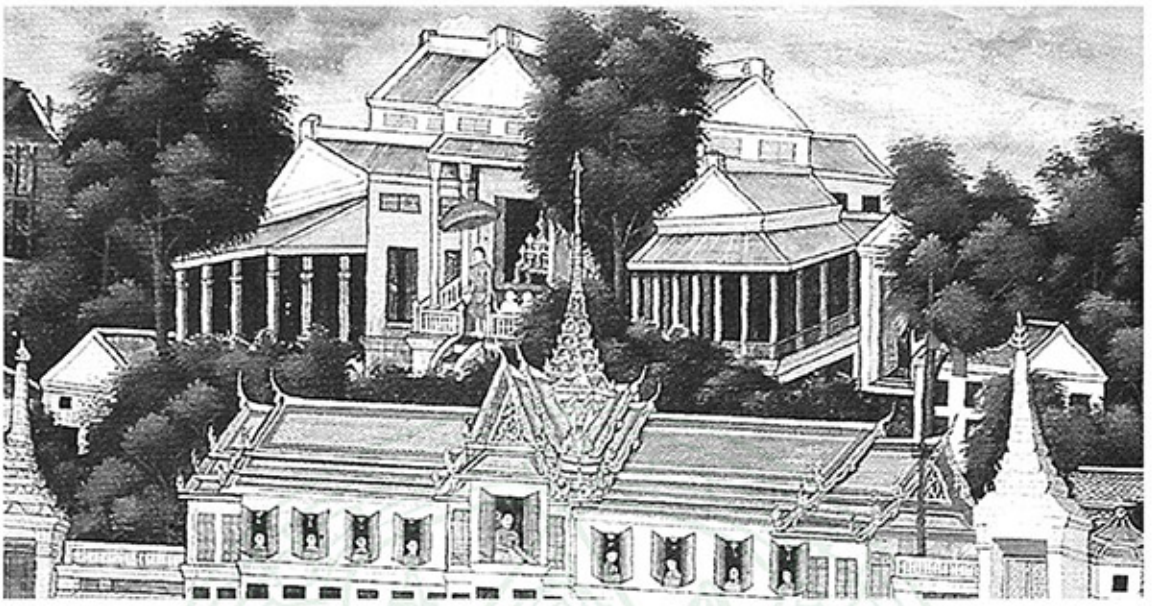
มองจากนอกกำแพงพระบรมมหาราชวัง เห็นหลังคาพระที่นั่งอนันตสมาคมสูงพ้นยอดไม้

มุขหลังพระที่นั่งอนันตสมาคม เชื่อมต่อกับพระที่นั่งบรมพิมาน

[๓] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๑๗๕.

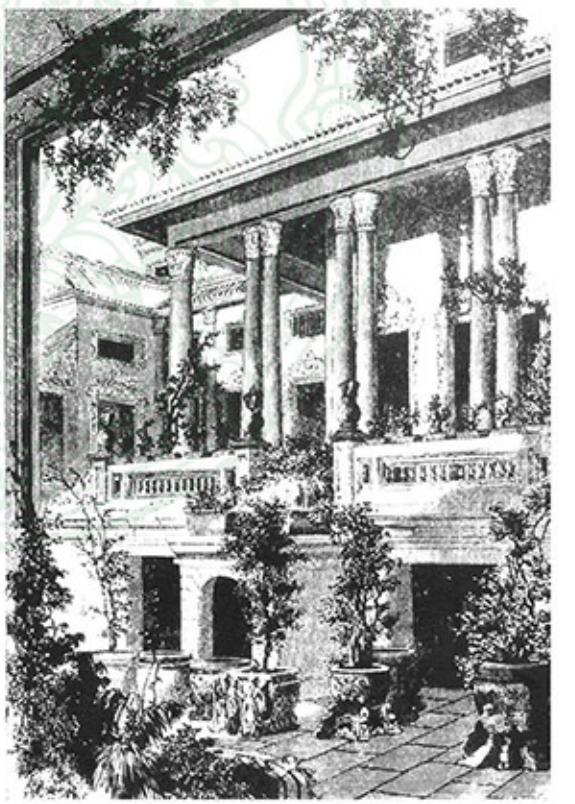
[๔] หม่อมราชวงศ์แน่งน้อย ศักดิ์ศรี, **พระอภิเนาว์นิเวศน์ พระราชนิเวศน์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๙, หน้า ๑๑๗ - ๑๑๘.

ภาพด้านหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมในจิตรกรรมฝาผนัง พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เห็นมุขกลางและมุขลด
*ที่มา : น. ณ ปากน้ำ, **จิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งทรงผนวช**, หน้า ๕๒*

การออกแบบพระที่นั่งอนันตสมาคมตามแนวพระราชดำริ

ในการออกแบบพระที่นั่งท้องพระโรงใหม่ มีพระราชประสงค์ให้สร้างพระที่นั่งขนาดใหญ่ที่มีพื้นที่ใช้สอยกว้างขวางเพื่อรองรับผู้เข้าเฝ้าฯ ทั้งฝ่ายสยามและฝ่ายต่างชาติได้มากกว่าท้องพระโรงพระที่นั่งที่มีอยู่เดิม พระที่นั่งสร้างด้านหลังพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท มองจากนอกกำแพงพระบรมมหาราชวังเห็นหลังคาพระที่นั่งสูงพ้นยอดไม้อย่างชัดเจน เนื่องจากพระที่นั่งสูง ๒ ชั้น แต่ชั้น ๒ ซึ่งเป็นท้องพระโรงมีพื้นที่ภายในกว้างใหญ่และสูงกว่าท้องพระโรงพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ซึ่งเป็นพระที่นั่งทรงไทยที่สร้างมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นอกจากนี้โปรดให้เก็บรักษาต้นไม้ใหญ่ในสวนขวาไว้ ลานด้านหน้าพระที่นั่งจึงมีต้นไม้ใหญ่หลายต้นสมกับที่ระบุในประกาศนามพระที่นั่งชลังคพิมานและพระที่นั่งฝ่ายตะวันออกในพระบรมมหาราชวัง[๕] ว่าพระที่นั่งท้องพระโรงใหม่ในสวนชื่อ พระที่นั่งอนันตสมาคม

ภาพลายเส้นพระที่นั่งอนันตสมาคม
โดย อองรี มูโอ เห็นมุขกลางมีซาลาเปา

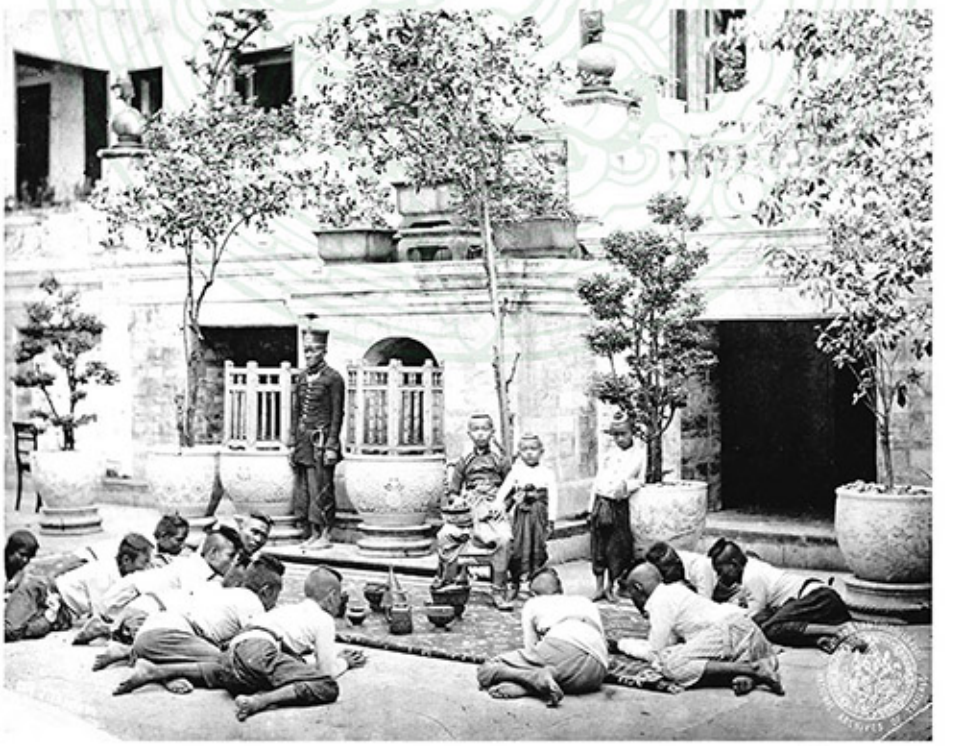
[๕] **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๐๔,** กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕, หน้า ๔๙.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ฉายพระรูปบริเวณลานหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม ผนังพระที่นั่งประดับประดิมากรรมนูนต่ำเป็นภาพทหารในเครื่องแบบทหารแบบตะวันตก

สถาปัตยกรรมพระที่นั่งอนันตสมาคม

พระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นพระที่นั่งแบบตะวันตกขนาดยิ่งใหญ่มโหฬาร เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนสูง ๒ ชั้น แบบประยุกต์จากอาคารในยุคฟื้นฟูสถาปัตยกรรมแบบกรีกรุ่นหลัง จากภาพถ่ายมุมสูงเห็นว่าผังเป็นรูปกากบาทแบบจัตุรมุข มุขหลังทางทิศตะวันตกไม่มีหน้าบันเนื่องจากเชื่อมต่อกับพระที่นั่งบรมพิมานองค์พระที่นั่งด้านยาวขนานกับพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ขนาดของพระที่นั่งเมื่อเปรียบเทียบกับพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ซึ่งกว้าง ๑๐.๒๐ เมตร ยาว ๕๕ เมตร พระที่นั่งอนันตสมาคมมีความยาวน้อยกว่า แต่มีความกว้างมากกว่าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ หลังคาพระที่นั่งแบบยกสูงที่คอสองมีช่องแสง หลังคามุงด้วยกระเบื้องแบบจีนและปั้นปูนทับแนวกระเบื้องเป็นแนวยาวแบบจีน สันหลังคายกสูงขึ้นและมีการเขียนลายคล้ายลายจีน มุมมองทางด้านหน้ามีมุขกลางเป็น

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ฉายพระรูปพร้อมด้วยพระอนุชา บริเวณลานหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม

ทางเข้าหลัก หน้าบันประดับลวดลายปูนปั้น เสาคู่หัวเสาแบบคอรินเธียน[๖] รับหลังคาชั้นลด มุขลดทางทิศเหนือและมุขลดทางทิศใต้เป็นมุขโถงมีหลังคาคลุมจากด้านหน้าอ้อมไปทางด้านข้าง มุขกลางด้านหลังเป็นท้องพระโรงหลังที่เชื่อมต่อกับพระที่นั่งบรมพิมานพระทวารและพระบัญชรสูงใหญ่แบบตะวันตก มีชุ้มประดับลวดลายปูนปั้น ชาลาโถงด้านหน้ามีโคมไฟประดับหัวเสา พนักระเบียงตกแต่งด้วยลูกกรงแบบตะวันตก ผนังชั้นล่างเซาะร่องเลียนแบบผนังอาคารแบบตะวันตกที่ก่อด้วยหิน มีช่องโค้ง ผนังบางส่วนประดับประติมากรรมนูนต่ำเป็นภาพทหารในเครื่องแบบทหารแบบตะวันตก บนชาลาโถงวางกระถางไม้ประดับ ลานด้านหน้าพระที่นั่งมีต้นไม้ใหญ่หลายต้น มีกระถางดินเผาเคลือบขนาดใหญ่ปลูกไม้ดัดและไม้ประดับขนาดกลางตั้งไว้จำนวนมาก

ความสำเร็จของการสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม

พระราชกิจที่สำคัญของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคมคือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชทูตและแขกต่างประเทศเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นถวายเครื่องราชบรรณาการ และทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี

ทูตต่างประเทศที่เข้าเฝ้า ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม มีดังนี้

ทูตฮอลันดาเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี เมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๓

ทูตปรัสเซียเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี เมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๕

ทูตฝรั่งเศสเข้ามาประทับตราหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี เมื่อพุทธศักราช ๒๔๑๐

ทูตโปรตุเกสเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี เมื่อพุทธศักราช ๒๔๑๐

เชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสเข้าเฝ้าเป็นการส่วนพระองค์ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๑๐

ราชทูตต่างประเทศที่ได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในท้องพระโรงพระที่นั่งอนันตสมาคม เลื่อมใสศรัทธาในพระบารมีและพระราชจริยวัตรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงปฏิบัติต่อแขกเมืองตามธรรมเนียมตะวันตก ทั้งการเสด็จออกอย่างเต็มยศใหญ่และการเสด็จออกแบบส่วนพระองค์ ประทับใจในความยิ่งใหญ่อลังการของสถาปัตยกรรมและงานมัณฑนศิลป์แบบตะวันตกของพระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แสดงความมั่งคั่งและมั่นคงของราชอาณาจักรสยามและดึงดูดความสนใจของชาติตะวันตกให้มาทำสนธิสัญญากับสยามมากขึ้น

บรรณานุกรม

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๐๔. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕.

พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ (ขำ บุนนาค). กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์ดี, ๒๕๔๗.

หม่อมราชวงศ์แน่งน้อย ศักดิ์ศรี. **พระอภิเนาว์นิเวศน์ พระราชนิเวศน์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๙.

[๖] หัวเสาแบบกรีกรุ่นหลังตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นอย่างหรูหรา นิยมลายพรรณพฤกษา เช่น ลายใบผักกาด.

"U-Thai Thani" and "U-Thai Montri" as the Royal conferred Title for Prachinburi Governor

This article points out that the royal conferred title "U-Thai Thani" of Prachinburi's governor appeared in historical documents of Ayutthaya and Early Rattanakosin periods and the royal conferred title "U-Thai Montri" of Prachinburi's governor appeared in historical documents dating to the reigns of King Rama IV and King Rama V of Rattanakosin period are relavant to the city title of "Prachinburi" and are key evidence indicating the meaning of Prachinburi province as the eastern city.

The term "U-Thai Thani" means "Eastern City" and is the key word in the royal conferred title "U-Thai Thani Si Surachabodin Narintara Mataya Mahaphichai". As for the term "U-Thai Montri", it refers to the high ranking government official of the (city) first sunrise and is the key word in the royal conferred title "U-Thai Montri Si Surachabodin Narintara Mataya Mahaphichai".

In Ayutthaya period, Prachinburi governor had baronage "Aok Phra" and had the royal deferred title "Uthaithani". In Thonburi kingdom, the baronage was upgraded to "Phraya" with the royal deferred title "Uthaithani", until the period of the King Rama III of Rattanakosin Kingdom. Further in the period of the King Rama IV, the royal deferred title of Prachinburi governor was changed to "U-Thai Montri" which was used until the period of the King Rama V.

According to the meaning of Prachinburi Governor's royal deferred title both "Uthaithani" and "U-Thai Montri", it could be seen that they were both related to east. As a result, it is trustable that although the name of Prachinburi could be written in several ways but the real meaning was "eastern city" or "eastern burg", not "western city" or "western burg". It is based on the term "Pra Chim" that was mentioned in historical documents in which this city was called "Pra Chim City" as the writing was actually formed in the kingdom of the King Rama IV. Before that period, the written could be varied and the sound was only focused. Another key reason was that the meaning of city title and royal conferred title were all consistent. "Prachinburi" "U-Thai Thani" and "U-Thai Montri" are all related to "East".

According to initial observation, it was found that past governors of several cities would have specific royal deferred title of such city, i.e. "Nakhon Phram" for Lopburi governor, "Piboon Songkram" for Nakhonnayok governor, "Wiset Luechai" for Chachoengsao governor", and "Aphai Phubet" for Pratabong governor. The author believes that if further study regarding the meaning of city title and the governor's royal conferred title would help provide a better understanding on custom of royal deferred title nomination resulting in better knowledge and understanding on background and story in some specific aspects and issues in order to discover clearer history of the past.

Translated by Thanik Lertcharnrit

“อุไทธานี” และ “อุไทยมนตรี”
ราชทินนามเจ้าเมืองปราจีนบุรี[๑]

บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ *

บทความเรื่องนี้ มีประเด็นสำคัญเพื่อชี้ให้เห็นว่า ราชทินนาม “อุไทธานี” ของเจ้าเมืองปราจีนบุรี ที่ปรากฏในเอกสารประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา-สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และราชทินนาม[๒] “อุไทยมนตรี” ของเจ้าเมืองปราจีนบุรีที่ปรากฏหลักฐานในเอกสารประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ ๔ - ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีความหมายเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับนามเมือง “ปราจีนบุรี” และยังเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความหมายของเมืองปราจีนบุรีว่าหมายถึง เมืองทางทิศตะวันออก เพราะราชทินนาม “อุไทธานี” และ “อุไทยมนตรี” ล้วนแล้วแต่มีความหมายที่เกี่ยวกับทิศตะวันออกทั้งสิ้น ไม่เคยปรากฏหลักฐานว่า เมืองปราจีนบุรี เดิมชื่อ

---

* นักอักษรศาสตร์ชำนาญการ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

๑ แก้ไขและปรับปรุงจากบทความเรื่อง “อุไทธานี” และ “อุไทยมนตรี” ราชทินนามเจ้าเมืองปราจีนบุรี ตีพิมพ์เผยแพร่ในสารกรมศิลปากรปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑๐ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๒ หน้า ๑๖ - ๑๙ เวลากว่า ๑๐ ปี ที่ได้ศึกษาเอกสารชั้นต้น และเอกสารชั้นรองเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองปราจีนบุรี พบว่า บทความดังกล่าวมีข้อสันนิษฐานบางอย่างที่มาจากหลักฐานที่มีอยู่ในขณะนั้น มีความผิดพลาดและคลาดเคลื่อนอยู่หลายแห่ง อีกทั้งบทความนี้ได้รับการอ้างอิงในระบบห้องสมุดของสถาบันการศึกษาหลายแห่ง เช่น ในระบบสืบค้นของมหาวิทยาลัยรามคำแหง (Ramkhamheang University Library Catalog) และมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (Journal Index Srinakharinwirot University Library) เป็นต้น เพื่อประโยชน์ทางวิชาการ จึงเป็นเหตุให้ผู้เขียนต้องเขียนบทความเรื่องนี้ใหม่อีกครั้งหนึ่ง โดยแก้ไข และเพิ่มเติมข้อมูลให้ถูกต้องสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

๒ ราชทินนาม คือนามที่ได้รับพระราชทานพร้อมกับอิสริยยศ สมณศักดิ์ และบรรดาศักดิ์ นามใดที่บุคคลชั้นใดได้รับพระราชทาน โดยนัยนี้ ถือเป็น **“ราชทินนาม”** ทั้งสิ้น เช่น “ไชยาศรีสุริโยภาส” (เจ้านาย) “อุบาลีคุณูปมาจารย์” (พระภิกษุ) “พหลพลพยุหเสนา” (ขุนนาง) ซึ่งเมื่อประกอบ**สามานยนาม**เข้าข้างหน้าตามระเบียบแล้ว จะเป็นวิสามานยนามราชาศัพท์ที่สมบูรณ์ ดังนี้ **“พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส” “พระอุบาลีคุณูปมาจารย์” “พันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา”** ดูรายละเอียดใน สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, **ราชาศัพท์,** กรุงเทพฯ : บริษัทฉลองรัตน จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๗, หน้า ๑๘.

"เมืองประจิม" และในสมัยรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเมืองเป็น "ปราจีนบุรี" ที่หมายถึง เมืองฝั่งตะวันออกของกรุงเทพฯ[๓] แต่อย่างใด

ความหมายของนามเมืองและราชทินนามของเจ้าเมือง

คำว่า "ปราจีนบุรี" เป็นคำสมาสเกิดจากคำว่า "ปราจีน" กับ "บุรี" คำว่า "ปราจีน" เป็นคำภาษาสันสกฤต หมายถึง "ทิศตะวันออก" ซึ่งภาษาบาลีใช้คำว่า "ปาจีน"[๔] ส่วนคำว่า "บุรี" หมายถึง "เมือง" ซึ่งในภาษาบาลีใช้คำว่า "ปุร"[๕]

ส่วนคำว่า "อุไทธานี" นั้น เป็นคำในเอกสารประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และเป็นคำ ๆ เดียวกับ "อุทัยธานี" ซึ่งเป็นนามจังหวัด "อุทัยธานี" ในปัจจุบันอีกด้วย เป็นคำสมาสเกิดจากคำว่า "อุทัย" กับ "ธานี" ซึ่งคำว่า "อุทัย" เป็นคำภาษาบาลี-สันสกฤต หมายถึง การขึ้น, การโผล่ขึ้น (แห่งดวงอาทิตย์) หรือหมายถึง พระอาทิตย์แรกขึ้น[๖] คำว่า "ธานี" เป็นคำภาษาบาลี-สันสกฤต หมายถึง เมือง[๗] ราชทินนาม "อุไทธานี" จึงมีความหมายว่า เมืองตะวันออก ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับนามเมืองปราจีนบุรีนั่นเอง

---

[๓] สุจิตต์ วงษ์เทศ, "คำนำ", ใน **ชื่อบ้านนามเมือง จังหวัดปราจีนบุรี ลุ่มน้ำบางปะกง ชายฝั่งทะเลตะวันออก,** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มติชน, ๒๕๕๐. จัดพิมพ์โดย สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, หน้า คำนำ.

[๔] **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒,** กรุงเทพฯ : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖, หน้า ๖๖๙.

[๕] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๖๓๒.

[๖] **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕,** พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพฯ : บริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, ๒๕๓๘, หน้า ๙๕๕. แต่ต่อมาใน **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒** ได้ให้ความหมายว่า น. การเกิดขึ้น, การตั้งขึ้น. ก. เริ่มส่องแสง ดูรายละเอียดใน หน้า ๑๓๘๔.

[๗] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๔๒๓.

คำว่า “อุไทยมนตรี” หรือ “อุทัยมนตรี” เป็นคำสมาสเกิดจากคำว่า “อุทัย” กับ “มนตรี” ซึ่งคำว่า “มนตรี” เป็นคำภาษาสันสกฤต หมายถึง ที่ปรึกษา, ผู้แนะนำ, ที่ปรึกษาราชการ, หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งในภาษาบาลีใช้คำว่า มนฺตี[๘] ราชทินนาม “อุไทยมนตรี” จึงมีความหมายว่า ข้าราชการผู้ใหญ่แห่ง (เมือง) ที่พระอาทิตย์แรกขึ้น

จากการที่ความหมายของราชทินนาม “อุไทธานี” มีความหมายเช่นเดียวกับนามเมืองปราจีนบุรี จึงอาจจะเป็นเหตุผลให้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้เปลี่ยนราชทินนามเจ้าเมืองปราจีนบุรีเป็น “อุไทยมนตรี” เพื่อให้ความหมายของราชทินนามเจ้าเมืองแตกต่างแต่สอดคล้องกับนามเมืองว่า ข้าราชการผู้ใหญ่แห่ง (เมือง) ที่พระอาทิตย์แรกขึ้น ซึ่งก็คือเมืองปราจีนบุรีนั่นเอง

เมืองปราจีนบุรีตั้งขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานยืนยันแน่ชัด ตามหลักฐานทางเอกสาร ได้แก่ กฎหมายตราสามดวง และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ สามารถกล่าวได้ว่า เมืองปราจีนบุรีเป็นเมืองเก่ามาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่หลักฐานทางโบราณคดีไม่ปรากฏร่องรอยเมืองปราจีนบุรีเก่าในสมัยกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่า น่าจะตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำบางปะกง ในเขตบ้านบางคางในปัจจุบัน ส่วนตัวเมืองปราจีนบุรีเก่าที่ยังคงเหลือร่องรอยให้เห็นในปัจจุบัน บริเวณสถานีตำรวจภูธรจังหวัดปราจีนบุรีเป็นเมืองที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ มีพระราชดำริให้สร้างขึ้นในปลายรัชกาล แต่ได้เริ่มก่อสร้างและแล้วเสร็จในสมัยรัชกาลที่ ๕[๙]

เจ้าเมืองปราจีนบุรีเลื่อนเป็นพระยา และเปลี่ยนราชทินนามจาก “อุไทธานี” เป็น “อุไทยมนตรี”

หลักฐานเอกสารเกี่ยวกับบรรดาศักดิ์และราชทินนามของเจ้าเมืองปราจีนบุรีในสมัยอยุธยาเท่าที่ตรวจสอบในปัจจุบันมีเพียงในกฎหมายตราสามดวงเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ดังปรากฏในนาทหารหัวเมืองว่า “...ออกพระอุไทยธานี เมืองปราจินทบุรีย ขึ้นประแดงจุลาเทพซ้าย...” ซึ่งมีรอยขีดเส้นใต้ที่คำว่าธานี และมีคำว่า “มนตรี” เขียนกำกับอยู่ด้านล่าง [๑๐]

ต่อมาในสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์พบว่าเจ้าเมืองปราจีนบุรีได้เลื่อนเป็นพระยา ดังปรากฏหลักฐาน ในสำเนาท้องตราสมัยธนบุรี เจ้าเมืองปราจีนบุรีมีบรรดาศักดิ์ที่ “พระยา” โดยในสำเนาท้องตราเรียกเจ้าเมืองปราจีนบุรีว่า “พระยาปราจิน”[๑๑] และในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เจ้าเมืองปราจีนบุรีเป็นที่ “พระยา” เหมือนกับสมัยธนบุรี ดังปรากฏหลักฐานในการแต่งตั้งขุนนางเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ โดย “..ให้หลวงสิทธิสงครามเปนพระยาปราจินบุรี...”[๑๒]

---

[๘] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๖๒๘.

[๙] ดูรายละเอียดในกรมศิลปากร และจังหวัดปราจีนบุรี, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดปราจีนบุรี,** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔. คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสาร และจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒, หน้า ๗๖ - ๗๗.

[๑๐] **กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑ จัดพิมพ์ตามต้นฉบับหลวง**, กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐. จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติในโอกาสพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงประกาศใช้กฎหมายตราสามดวงครบ ๒๐๐ ปี และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี, หน้า ๑๑๑๙ และ ๑๑๔๙.

[๑๑] “สำเนาท้องตราปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๑๖”, ใน **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๕ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),** พระนคร : โรงพิมพ์เคลิเมล์, ๒๔๘๐. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ โปรดให้พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพนายพันเอก พระยาสิริจุลเสวก (พัว จุลเสวก) ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๐, หน้า ๙๗, ๑๐๐.

[๑๒] นฤมล อิรวัฒน์ (ผู้ชำระต้นฉบับ), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน,** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๓๙, หน้า ๑๓.

ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จุลศักราช ๑๒๐๕ (พุทธศักราช ๒๓๘๖) เจ้าเมืองปราจีนบุรียังคงใช้ราชทินนาม *"อุไทธานี"* เหมือนเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏหลักฐานในหนังสือเจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์สมุหนายกอัครมหาเสนาธิบดีถึง *"พระยาอุไทธานีศรีสุราชบดินณรินทรามาตยามหาพิไชพระยาประจิม..."*[๑๓]

จารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) บนคอสองเฉลียงระเบียงล้อมพระอุโบสถทางทิศใต้ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงวางอิฐเป็นพระฤกษ์การก่อสร้างพระอุโบสถเมื่อพุทธศักราช ๒๓๗๘ ระบุว่า *"...เมืองปราจีนบุรี เมืองจัตวา เจ้าเมืองออกพระอุทัยธานี ถือศักดินา ๓๐๐๐ ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองกระบิลบุรี ขึ้นเมืองปราจีณบุรี เมืองประจันตคาม ขึ้นปราจีณบุรี..."*[๑๔]

ข้อมูลจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) นี้ จึงน่าสนใจว่า ทำไมจึงยังระบุว่า เจ้าเมืองปราจีนบุรีเป็นที่ *"ออกพระอุไทธานี"* เหมือนเมื่อครั้งอยุธยา ทั้งที่หลักฐานร่วมสมัยอื่น ๆ ต่างระบุสอดคล้องกันว่า เจ้าเมืองปราจีนบุรีมีบรรดาศักดิ์ที่ *"พระยา"* มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลเกี่ยวกับเมืองในการปกครองของเมืองปราจีนบุรีที่กล่าวถึงในจารึกวัดโพธิ์ก็สอดคล้องกับหลักฐานร่วมสมัย คือ เมืองกระบิลบุรี เป็นเมืองใหม่ที่ตั้งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แต่ในจารึกไม่ได้กล่าวถึงเมืองวัฒนานครและเมืองอรัญประเทศ ซึ่งเป็นเมืองใหม่ที่ตั้งขึ้นในสมัยนี้เช่นเดียวกัน อาจเป็นได้ว่า ในช่วงเวลาทำจารึกยังไม่ได้ตั้งเมืองทั้งสอง[๑๕]

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เจ้าเมืองปราจีนบุรีได้เปลี่ยนราชทินนามเป็น *"อุไทยมนตรี"* ดังปรากฏในสารตราตั้งพระยาอนุชิตเป็นพระยาปราจินบุรี วันอาทิตย์ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๔ ปีระกาตรีศก จุลศักราช ๑๒๒๓ (พุทธศักราช ๒๔๐๔) ว่า *"...ตั้งพระยาอนุชิตชาญไชยเป็นที่พระอุทัยมนตรีศรีสุริยราชบดินทรนรินทรมาตยมหาพิชัยสงครามผู้สำเร็จราชการเมืองปราจีนบุรีถือศักดินา ๓๐๐๐ ไร่..."*[๑๖]

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เจ้าเมืองปราจีนบุรียังคงมีบรรดาศักดิ์และราชทินนามเหมือนเมื่อครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ดังปรากฏในประกาศเรื่องแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ ๕ ว่า

"...ให้พิเรนทรเทพ (ขลิบ อมาตยกุล) เปนพระยาอุไทยมนตรีศรีสุริยราชบดินทรนรินทรมาตยามหาพิไชยสงคราม ผู้สำเร็จราชการเมืองปราจีนบุรีถือศักดินา ๓๐๐๐ ฯลฯ ตั้งแต่ ณ วัน ๔ ฯ ๓ ๑ ค่ำ ปีมโรงสัมฤทธิศก ศักราช ๑๒๓๐ เปนวันที่ ๒๒ ในรัชกาลปัตยุบันนี้..."[๑๗]

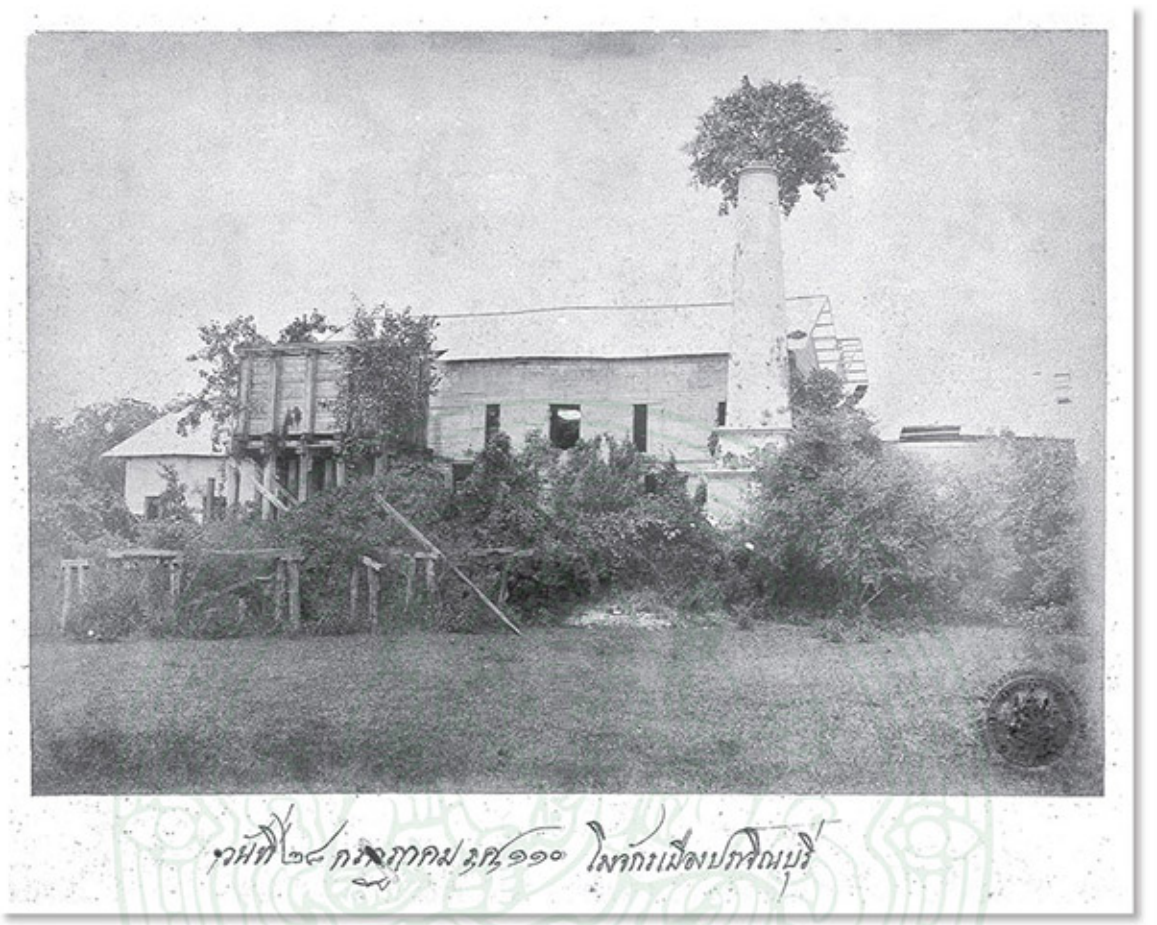
[๑๓] กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๕ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาอุไทธานี.**

[๑๔] **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน,** พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๔. คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกสมโภชหิรัญบัฏ และฉลองอายุวัฒนมงคล ๘๕ ปี พระธรรมปัญญาบดี (ถาวร ติสฺสานุกโร ป.ธ. ๙) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ๒๖ - ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๔๔, หน้า ๒๗๖.

[๑๕] เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี,** กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๘, หน้า ๑๔๙.

[๑๖] หอสมุดสำหรับพระนคร, **จดหมายเหตุเรื่องแต่งตั้งเจ้าเมือง และพระบรมราโชวาทพระราชทานเจ้าเมือง**, พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๖. หม่อมเจ้าหญิงอัปษรสมาน กิติยากร ทรงพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระองค์เจ้าอรุณวดี ปีระกา พ.ศ. ๒๔๗๖, หน้า ๒๖.

[๑๗] กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, **การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ ๕**, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖, หน้า ๖.

โรงจักรเมืองปราจีนบุรีตั้งอยู่ริมฝั่งซ้ายของแม่น้ำปราจีนบุรี หรือแม่น้ำบางปะกง เป็นโรงถลุงแร่ทองคำในสมัยรัชกาลที่ ๕ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งจวนผู้ว่าราชการจังหวัดปราจีนบุรี

สรุป

สามารถกล่าวโดยสรุปได้ว่า ในสมัยอยุธยาเจ้าเมืองปราจีนบุรีมีบรรดาศักดิ์ที่ “ออกพระ” และมีราชทินนามว่า “อุไทธานี” ในสมัยธนบุรีได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น “พระยา” และในสมัยรัตนโกสินทร์ยังเป็นที่ “พระยา” และราชทินนาม “อุไทธานี” ยังใช้มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ราชทินนามเปลี่ยนเป็น “อุไทยมนตรี” และใช้ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕

จากความหมายของราชทินนามเจ้าเมืองปราจีนบุรี ทั้ง “อุไทธานี” และ “อุไทยมนตรี” ล้วนเกี่ยวกับทิศตะวันออกทั้งสิ้น จึงเป็นเหตุให้เชื่อได้ว่าชื่อเมืองปราจีนบุรีที่เขียนแตกต่างกันออกไปหลายแบบ เฉพาะในกฎหมายตราสามดวงเขียนชื่อเมืองปราจีนบุรีแตกต่างกันออกไปถึง ๔ แบบ ได้แก่ ประจิม ปราจิม[๑๘] ปราจินทบุรีย[๑๙] และปะจิมทบุรีย[๒๐] มีความหมายที่แท้จริงว่า “เมืองตะวันออก” หรือ “หัวเมืองตะวันออก” ไม่ใช่ “เมืองตะวันตก” หรือ “หัวเมืองตะวันตก”

---

[๑๘] **กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑,** หน้า ๙๐, ๑๑๓. และ **กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒,** หน้า ๘๒๑, ๘๒๒, ๙๗๒, ๙๗๔.

[๑๙] **กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑,** หน้า ๑๑๑๙.

[๒๐] **กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒,** หน้า ๘๗๔, ๑๐๐๒.

ตามรูปศัพท์ "ประจิม" ตามที่เคยเข้าใจกันมาแต่เดิม เพราะการเขียนหนังสือเพิ่งจะมาลงรูปในรัชกาลที่ ๔ เมื่อก่อนใครจะเขียนอย่างไรก็ได้ อ่านเอาความกันมากกว่าเขียนถูกเอกโท[๒๑] และเหตุผลสำคัญคือความหมายของนามเมืองและราชทินนามของเจ้าเมืองมีความหมายสอดคล้องกันทั้ง "ปราจีนบุรี" "อุไทธานี" และ "อุทัยมนตรี" ล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับ "ตะวันออก" ทั้งสิ้น[๒๒]

แม้แต่ในเอกสารประวัติศาสตร์ สมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น สารตราเจ้าพระยาถึงพระยาอุไทธานี ก็ยังเขียนว่า *"พระยาอุไทธานีศรีสุราชบดินณรินทรามาตยามหาพิไชพระยาประจิม..."* [๒๓]

การที่เอกสารโบราณเขียนชื่อเมืองปราจีนบุรีว่า "เมืองประจิม" จึงอาจเป็นสาเหตุให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนถึงความหมายที่แท้จริงของนามเมืองปราจีนบุรี เช่น ผู้รู้บางคนให้ความหมายของเมืองปราจีนบุรีไว้ว่า

"...จังหวัดนี้เดิมเรียกกันหลายชื่อคือ ปราจีนบุรี ปราจิณบุรี แปลว่า ด้านทิศตะวันออก คือเมืองทางทิศตะวันออกของไทยนั่นเอง ในหนังสือประชุมพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๔ เรียกว่า เมืองประจิมบ้าง ปัจจิมบ้าง แปลว่า เมืองทางทิศตะวันตก คือทิศตะวันตกของเขมร..." [๒๔]

จากการสังเกตในเบื้องต้น พบว่าเมืองต่าง ๆ ในอดีตนั้น เจ้าเมืองจะมีราชทินนามเฉพาะของเมืองนั้น ๆ เช่น เมืองลพบุรี เจ้าเมืองมีราชทินนามว่า *"นครพราหมณ์"* เจ้าเมืองนครนายกมีราชทินนามว่า *"พิบูลสงคราม"* เมืองฉะเชิงเทรา เจ้าเมืองมีราชทินนามว่า *"วิเศษฤไชย"* และเจ้าเมืองพระตะบอง เจ้าเมืองมีราชทินนามว่า *"อภัยภูเบศร"* เป็นต้น ซึ่งผู้เขียนเชื่อว่า หากมีการศึกษาถึงความหมายของนามเมืองและราชทินนามของเจ้าเมืองจะช่วยทำให้เกิดความเข้าใจถึงจารีตประเพณีในการตั้งชื่อราชทินนาม จะทำให้รู้และเข้าใจ เรื่องราวประวัติความเป็นมาในบางแง่มุม ในบางประเด็นได้ ส่งผลทำให้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์กระจ่างชัดขึ้น

บรรณานุกรม

กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑ จัดพิมพ์ตามต้นฉบับหลวง. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐. (จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติในโอกาสพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงประกาศใช้กฎหมายตราสามดวง ครบ ๒๐๐ ปี และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี).

กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒ จัดพิมพ์ตามต้นฉบับหลวง. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐. (จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติในโอกาสพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงประกาศใช้กฎหมายตราสามดวง ครบ ๒๐๐ ปี และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี).

---

[๒๑] พระยาอนุมานราชธน, **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน,** พิมพ์ครั้งที่ ๒, พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เจ. เอ็น. ที., ๒๕๓๑, หน้า ๑๕๖.

[๒๒] บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ, **"อุไทธานี" และ "อุไทยมนตรี" ราชทินนามเจ้าเมืองปราจีนบุรี,** หน้า ๑๗.

[๒๓] กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๕ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาอุไทธานี.**

[๒๔] พระครูศรีมหาโพธิ์คณารักษ์ (สวาสดิ์ กระโยมกุล), **"จังหวัดปราจีนบุรี" ภาคโบราณคดีและภาคประวัติศาสตร์,** ม.ป.ท. : ๒๕๒๘, หน้า ๑๕.

กรมศิลปากร. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ. **จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๕ สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาอุไทธานี.** (สมุดไทย).

กรมศิลปากร. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. **การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ ๕.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖.

กรมศิลปากร. และจังหวัดปราจีนบุรี. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดปราจีนบุรี.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔. (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการ จัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จัดพิมพ์ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒).

เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี.** กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๘.

นฤมล ธีรวัฒน์ (ผู้ชำระต้นฉบับ). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทรวิชาการ, ๒๕๓๙.

บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ. "อุไทธานี" และ "อุไทยมนตรี" ราชทินนามเจ้าเมืองปราจีนบุรี, **สารกรมศิลปากร ๑๒ : ๑๐** (พฤศจิกายน ๒๕๔๒), หน้า ๑๖ - ๑๙.

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, ๒๕๔๔. (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกสมโภชหิรัญบัฏ และฉลองอายุวัฒนมงคล ๘๕ ปี พระธรรมปัญญาบดี (ถาวร ติสฺสานุกโร ป.ธ. ๔) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ๒๖ - ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๔๔).

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๕ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, ๒๔๘๐. (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ โปรดให้พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพนายพันเอก พระยาสิริจุลเสวก (พัว จุลเสวก) ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๐).

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : บริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, ๒๕๓๘.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖.

พระครูศรีมหาโพธิ์คณารักษ์ (สวาสดิ์ กระโยมกุล). **"จังหวัดปราจีนบุรี" ภาคโบราณคดีและภาคประวัติศาสตร์.** ป.ป.ท : ๒๕๒๘.

พระยาอนุมานราชธน. **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เจ. เอน. ที, ๒๕๓๑.

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ. **ราชาศัพท์.** กรุงเทพฯ : บริษัทฉลองรัตน จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๗.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. **ชื่อบ้านนามเมือง จังหวัดปราจีนบุรี ลุ่มน้ำบางปะกงชายฝั่งทะเลตะวันออก.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มติชน, ๒๕๕๐. (จัดพิมพ์โดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม).

หอสมุดสำหรับพระนคร. **จดหมายเหตุเรื่องแต่งตั้งเจ้าเมือง และพระบรมราโชวาทพระราชทานเจ้าเมือง.** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๖. (หม่อมเจ้าหญิงอัปสรสมาน กิติยากร ทรงพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระองค์เจ้าอรุณวดี ปีระกา พ.ศ. ๒๔๗๖).

The Archaeological Study of Cultural Development of the Ancient Town of Donglakhon

This research was aimed to propose a cultural chronology of the ancient town of Donglakhon, from its beginning to time prior to 14th century AD, using archaeological evidence unearthed from recent excavations of the habitation area, moat and wall, and an artificial ponds located outside the town by the 3rd Regional Office of the Fine Arts, Phra Nakhon Si Ayutthaya. It was found that dense occupation was in the southwestern part of the town, both in and outside the town, and the areas in the north and the middle of the town were used for Buddhist ceremonies, while the moat and earthen walls were constructed at once by digging the red earth in the moat to build the walls. The cultural chronology of the town is divided into three phases : Phase I (approximately the latter half of the 6th to 8th centuries AD), Phase II (about 9th - 11th centuries AD), and Phase III (ca. 12th - 14th centuries AD).

Translated by Thanik Lertcharnrit

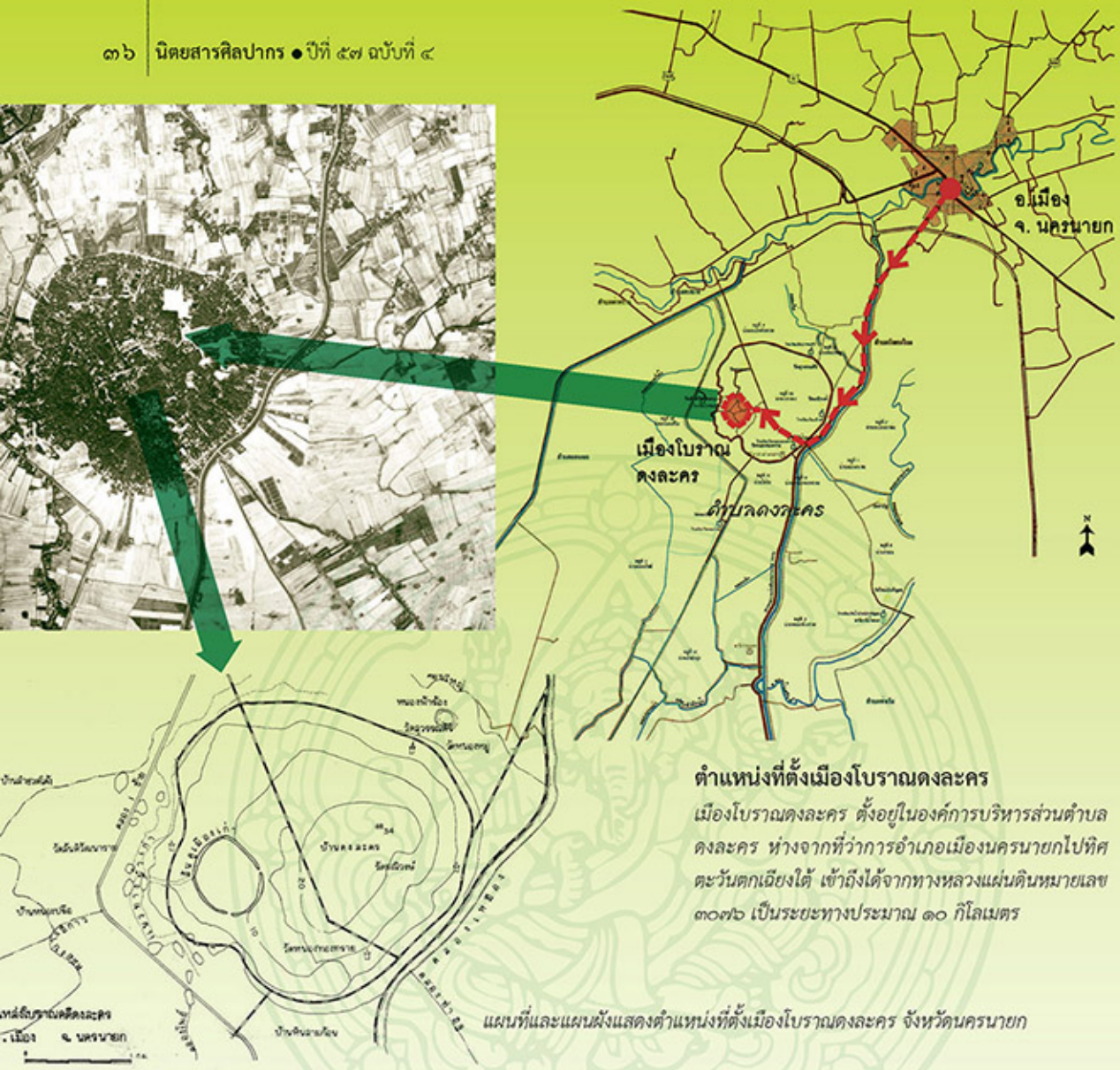
การศึกษาพัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงละคร จากหลักฐานโบราณคดี

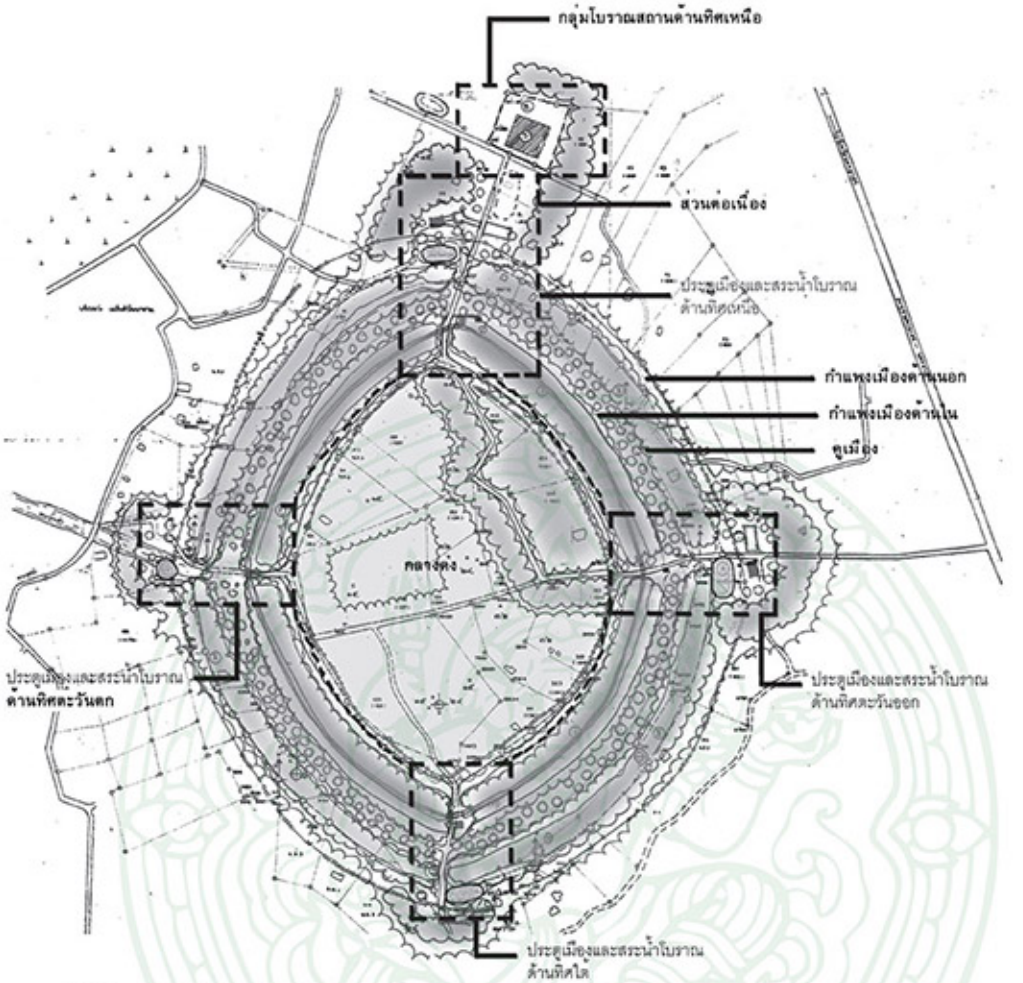
*ธงชัย สาโค**

ความสำคัญของแหล่ง

ดงละครตั้งอยู่ห่างจากจังหวัดนครนายกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๑๐ กิโลเมตร ในเขตตำบลดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก ลักษณะสัณฐานของดงละครเป็นเนินดินค่อนข้างกลมพื้นที่ประมาณ ๖ ตารางกิโลเมตร สูงกว่าที่ราบทุ่งนาโดยรอบประมาณ ๓-๕ เมตร ทางด้านตะวันตกของดงละครเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณดงละครที่มีผังเมืองคล้ายรูปไข่ตั้งตามแกนทิศเหนือ - ทิศใต้ ชาวบ้านเรียกว่า “ดงเล็ก” หรือ “สันคูเมือง” แผนผังเมืองมีขนาดกว้างตามแนวแกนทิศตะวันออก - ตะวันตก ประมาณ ๕๕๐ เมตร ความยาวตามแนวแกนทิศเหนือ - ใต้ ประมาณ ๖๕๐ เมตร มีคูน้ำอยู่ตรงกลางและมีคันดินขนาบทั้ง ๒ ข้างของคูน้ำ คันดินชั้นในสูงประมาณ ๕ - ๖ เมตร กว้างประมาณ ๖๐ เมตร ส่วนคันดินชั้นนอกสูงจากพื้นที่โดยรอบประมาณ ๑ - ๒ เมตร กว้างประมาณ ๖๐ เมตร เช่นเดียวกัน คูน้ำมีขนาดใหญ่ ความกว้างราว ๒๕ - ๔๐ เมตร ลึกประมาณ ๒ - ๔ เมตร โดยมีช่องประตูทางเข้าออก ๔ ด้านในแต่ละทิศ นอกประตูแต่ละด้านมีสระน้ำประจำทิศและมีขนาดไม่เท่ากัน

* นักโบราณคดีชำนาญการ สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา กรมศิลปากร

อ.เมือง
จ. นครนายก
เมืองโบราณ
ดงละคร
ศาลดงละคร
N
บ้านดงละคร
วัดดงละคร
วัดหนองกระเทาะราย
บ้านหนองแขม
บ้านดงละคร
ถนนหมายเลข ๓๐๗๖
ถนนหมายเลข ๓๐๗๖
ถนนหมายเลข ๓๐๗๖
บ้านหนองแขม
ถนนหมายเลข ๓๐๗๖
ถนนหมายเลข ๓๐๗๖
ถนนหมายเลข ๓๐๗๖
บ้านดงละคร
วัดดงละคร
วัดหนองกระเทาะราย
บ้านหนองแขม

ผังอ้างอิง : จากกรมศิลปากร

ผังหลักอ้างอิง (SKETCH)

พฤศจิกายน 2551

แผนผังและภาพถ่ายดาวเทียม
เมืองโบราณดงละคร

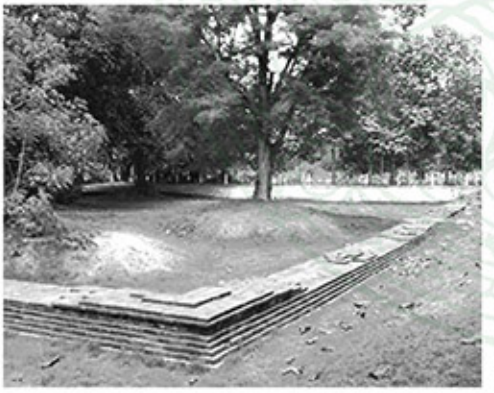
ผังภาพถ่ายทางอากาศเมืองโบราณดงละคร

พฤศจิกายน 2551

พบชิ้นส่วนสำริด คาดว่าจะเป็นของใช้แต่ชำรุดผลสรุปที่ได้พบว่าแหล่งโบราณคดีทั้งหมดเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของผู้คนสมัยทวารวดี อาศัยอยู่ทั้งในเมืองและนอกเมืองตลอดจนถึงแม่น้ำนครนายกขึ้นไปทางทิศเหนือ

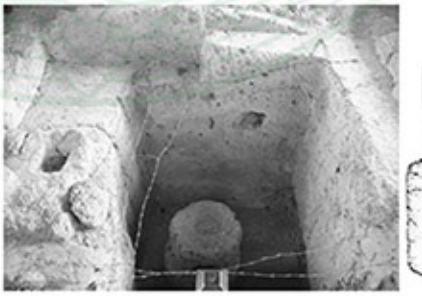
พุทธศักราช ๒๕๒๙ โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคกลาง) กองโบราณคดี กรมศิลปากร พบหลักฐานโบราณวัตถุสมัยทวารวดี สันนิษฐานว่าพื้นที่ทำการขุดค้นเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของชุมชนเกิดขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ เนื่องจากประชากรส่วนหนึ่งจากชุมชนในผืนแผ่นดินขยายออกมาสร้างชุมชนใหม่ เพื่อร่วมในระบบติดต่อค้าขายทางไกลที่ใช้เส้นทางเดินเรือทางทะเล และน่าจะมีความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณที่ อำเภอโคกปีบ (ปัจจุบันคืออำเภอศรีมโหสถ) จังหวัดปราจีนบุรี และเมืองระดับศูนย์กลางอื่น ๆ แถบลุ่มน้ำบางปะกง

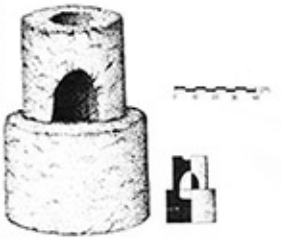
พุทธศักราช ๒๕๓๒ - ๒๕๓๓ โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคกลาง) กองโบราณคดี กรมศิลปากร ดำเนินงานภายใต้โครงการอนุรักษ์เมืองดงละคร ซึ่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้รับสั่งให้กรมศิลปากร ทำการศึกษาอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณดงละคร เพื่อให้เป็นประโยชน์ทั้งในด้านวิชาการและเศรษฐกิจ ดำเนินการขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข ๑ เป็นศาสนสถานเนื่องในพุทธศาสนาเพราะพบเศียรพระพุทธรูปกะไหล่ทองกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ โบราณสถานหมายเลข ๒ คงเป็นส่วนอาคารที่เกี่ยวเนื่องกับโบราณสถานหมายเลข ๑ ลักษณะเป็นฐานอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ตรงกลางของกรอบศิลาแลงขุดพบแท่งศิลาแลงรูปทรงกระบอกขนาดใหญ่ ข้างในกลวง ภายในบรรจุตุ้มหู แหวน หัวแหวน ตราประทับและชิ้นส่วนกำไลสำริด รอบ ๆ แท่งศิลาแลงนี้ขุดพบลูกปัดหินและลูกปัดแก้วเป็นจำนวนมาก รวมทั้งได้พบพิมพ์พระและพระพุทธรูปดินเผา ตลอดจนเครื่องมือเหล็กจำนวนหนึ่ง สันนิษฐานว่าโบราณวัตถุเหล่านี้คงฝังสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือศิลาฤกษ์กลางศาสนสถานกำหนดอายุร่วมสมัยกับโบราณสถานหมายเลข ๑ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕

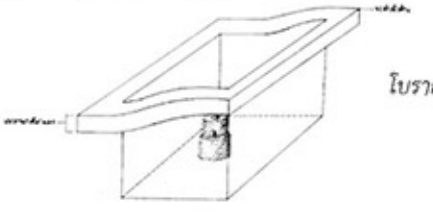

โบราณสถานหมายเลข ๑

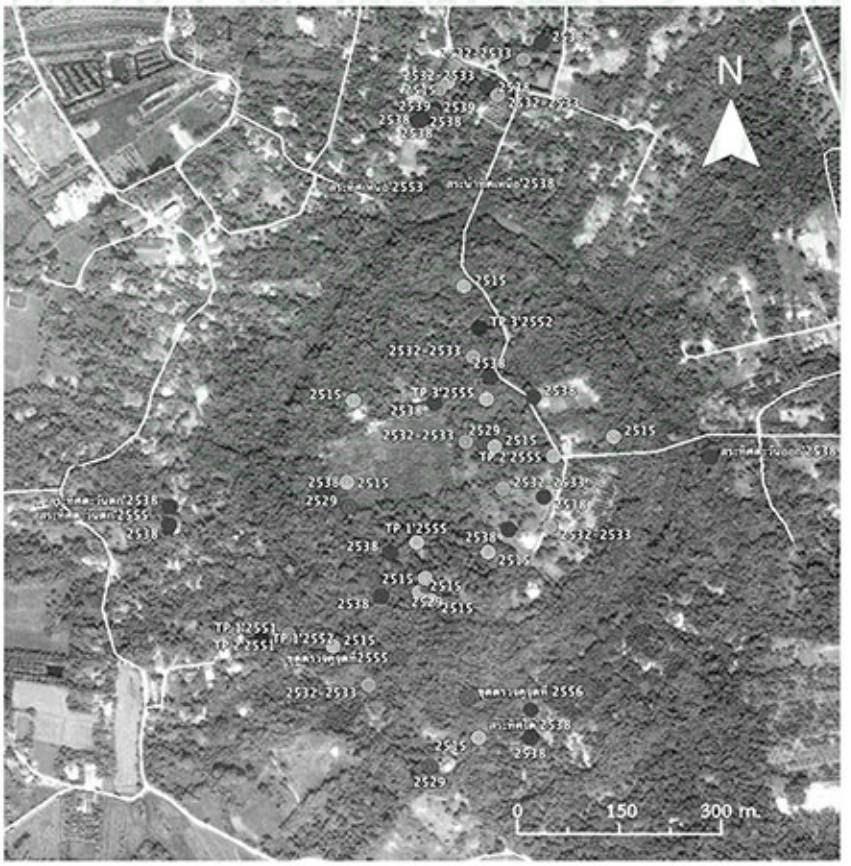

โบราณสถานหมายเลข ๒

พุทธศักราช ๒๕๓๘ หน่วยศิลปากรที่ ๕ ปราจีนบุรี ดำเนินงานขุดค้นและขุดตรวจทางโบราณคดี จำนวน ๑๘ หลุม พบเขตโบราณสถานที่สร้างขึ้นบนชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดี (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗) พบโบราณสถานที่สร้างขึ้นช่วงปลายสมัยทวารวดีต่อลพบุรี (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗) พบร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณจากโบราณวัตถุและหลักฐานทางโบราณคดีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๔ เป็นต้นมา พบเศษภาชนะดินเผาจากต่างถิ่น เช่น เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕) เครื่องถ้วยเปอร์เซีย (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕) เครื่องถ้วยแก้วสมัยราชวงศ์ถัง (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕) เตาในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๙) เครื่องถ้วยชิงไป่น้ำเคลือบสีขาวอมฟ้า (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ หรือ ๑๗ - ๑๙) เครื่องถ้วยน้ำเงิน - ขาว สมัยราชวงศ์หมิง (ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒) เครื่องถ้วยเวียดนาม (ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๓)

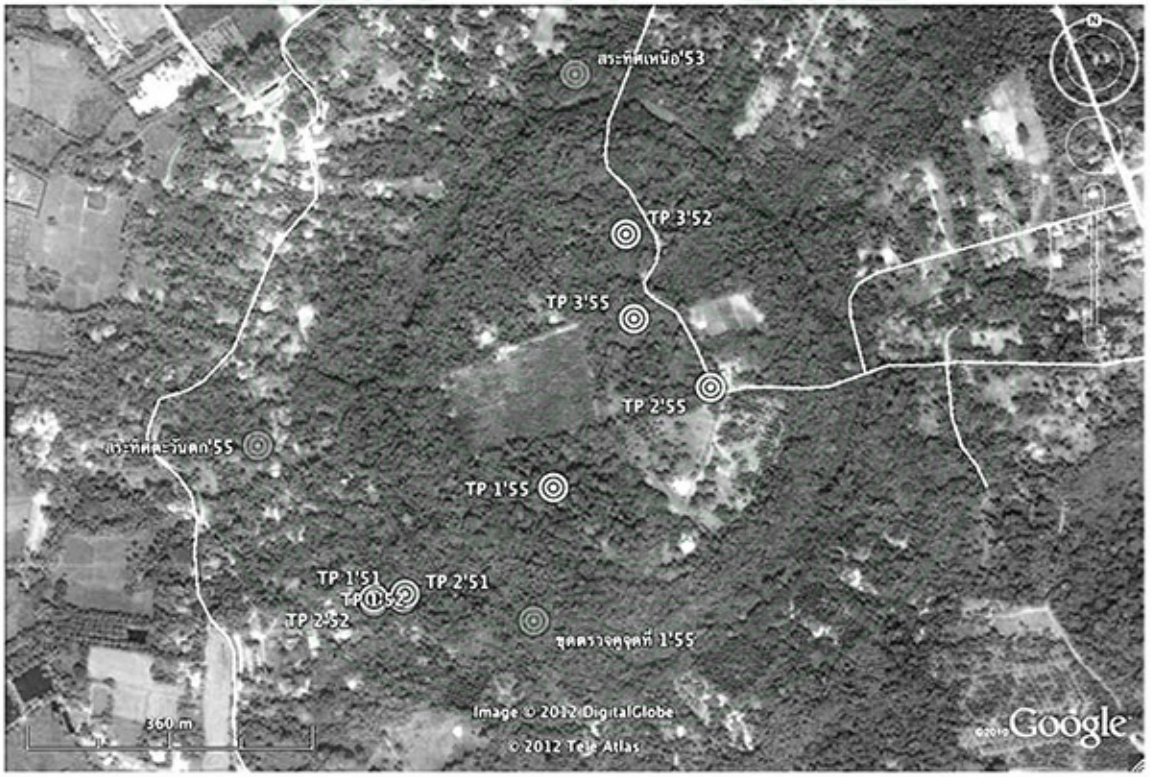
พุทธศักราช ๒๕๓๙ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๔ ปราจีนบุรี ทำการสำรวจทางโบราณคดีโดยรวมทั้งพื้นที่ของเนินดงละคร เนื้อที่ประมาณ ๓,๐๐๐ ไร่ ใช้วิธีการเจาะหลุมสำรวจด้วยสว่านเจาะดินและจอบ ในพื้นที่ ๑๓๒ แห่ง จำนวนหลุมที่ขุดเจาะ ๔,๓๕๓ หลุม พบโบราณวัตถุจำนวนมากที่แสดงร่องรอยการอยู่อาศัยของพื้นที่หลายแห่ง และทำการขุดแต่งโบราณสถาน ทั้งขุดตรวจและขุดแต่งเพื่อหาร่องรอยโบราณสถานจำนวน ๖ หลุม พบร่องรอยโบราณสถานแบบศาสนสถาน ๑๕ แห่ง แต่อยู่ในวิสัยที่จะทำการขุดค้นศึกษาโบราณสถานเพื่อทำการบูรณะได้เพียง ๑ แห่ง

ภาพถ่ายดาวเทียมบริเวณเมืองโบราณดงละคร
แสดงตำแหน่งหลุมขุดค้นทางโบราณคดีตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๑๕ - ๒๕๕๕

เป้าหมายของการศึกษาวิจัย

ผู้วิจัยได้ตั้งเป้าหมายในการศึกษาทางวิชาการโบราณคดีของเมืองโบราณดงละคร เพื่อศึกษาลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ โดยใช้ข้อมูลจากหลุมขุดค้นทางโบราณคดีจำนวน ๒ หลุม ในปีงบประมาณ ๒๕๕๑ [๓] หลุมขุดค้นทางโบราณคดีจำนวน ๓ หลุม ในปีงบประมาณ ๒๕๕๒[๔] ข้อมูลการขุดแต่งโบราณสถานสระน้ำด้านทิศเหนือในปีงบประมาณ ๒๕๕๓[๕] ข้อมูลการขุดตรวจทางโบราณคดีสระน้ำด้านทิศตะวันตก ข้อมูลการขุดตรวจคูน้ำ - คันดิน ๒ หลุม และหลุมขุดค้นทางโบราณคดีจำนวน ๓ หลุมในปีงบประมาณ ๒๕๕๕ [๖] โดยแยกพื้นที่การศึกษาวิเคราะห์เป็นพื้นที่นอกเมือง พื้นที่ในเมือง และพื้นที่สระน้ำประจำทิศ - คูน้ำคันดิน เพื่อตรวจสอบชั้นทับถมทางวัฒนธรรมและค้นหาร่องรอยหลักฐานการประกอบกิจกรรมในอดีต อันจะนำมาซึ่งข้อมูลใหม่ที่จะอธิบายลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรมและวิเคราะห์ถึงบทบาทความสำคัญของเมืองโบราณดงละครในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งยังถือเป็นการตรวจสอบและเพิ่มเติมข้อมูลทางโบราณคดีจากที่เคยมีการขุดค้นมาแล้ว

ภาพถ่ายดาวเทียมบริเวณเมืองโบราณดงละคร แสดงตำแหน่งหลุมขุดค้นทางโบราณคดีระหว่างพุทธศักราช ๒๕๕๑ - ๒๕๕๕

---

[๓] สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา, **รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีเมืองดงละคร ปีงบประมาณ ๒๕๕๑,** ๒๕๕๑. (เอกสารอัดสำเนา).

[๔] สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา, **รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีเมืองดงละคร ปีงบประมาณ ๒๕๕๒,** ๒๕๕๒. (เอกสารอัดสำเนา).

[๕] สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา, **รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีเมืองดงละคร ปีงบประมาณ ๒๕๕๓,** ๒๕๕๓. (เอกสารอัดสำเนา).

[๖] สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา, **รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีเมืองดงละคร ปีงบประมาณ ๒๕๕๕,** ๒๕๕๕. (เอกสารอัดสำเนา).

ชั้นทับถม	ร่องรอยการดำเนินกิจกรรม	cm.dt.	ลักษณะการกระจายตัวของหลักฐานประเภทโบราณวัตถุชิ้นพิเศษหรือหลักฐานทางโบราณคดีอื่นๆจากการขุดค้นพุทธศักราช ๒๕๕๑
	ชั้นดินที่ถูกรบกวนจากกิจกรรมของมนุษย์ในปัจจุบัน		
		0-10	
		10-20	
	ชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดี	20-30	ลูกปัดหินคาร์เนเลียน,เศษภาชนะดินเผากดประทับลายด้วยเปลือก หอยและเชือกสี
		30-40	
		40-50	แ.เล็ดข้าวสารตำหนานแน่น,ลูกปัดหินคาร์เนเลียน,กระสุนดินเผา
		50-60	แ.เล็ดข้าวสารตำหนานแน่น,ลูกปัดแก้วทรงหกเหลี่ยม,ลูกปัดหินคาร์เนเลียนทรงกระบอก,ชิ้นส่วนกำไลหินสีเขียว
		60-70	แ.เล็ดข้าวสารตำหนานแน่นแต่ลดปริมาณลง,ลูกปัดกระดูก,ชิ้นส่วนตุ้มหูสำริด?
		70-80	แ.เล็ดข้าวสารตำแต่ลดปริมาณลง,ลูกปัดแก้วทรงหุ่น, ชิ้นส่วนกำไลสำริด
	ชั้นดินธรรมชาติที่มีร่องรอยหลุมเสาจากกิจกรรมในชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดี	80-90	พื้นศิลาแลงที่มีร่องรอยหลุมเสา
		90-100	ดินลูกรังพื้นเป็นศิลาแลง
		100-110	
		120-130	
		130-140	

ตารางแสดงชั้นทับถมทางโบราณคดีและโบราณวัตถุที่สำคัญในแต่ละระดับ หลุมขุดค้น TP1-2/2551

หลุมขุดค้น TP1-2/2552 ใกล้กับพื้นที่หลุมขุดค้น TP1-2/2551 ห่างไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๕๐ เมตร หลักฐานทางโบราณคดีที่พบแสดงถึงการใช้พื้นที่สำหรับอยู่อาศัย ชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดีแบ่งเป็น ๒ ระยะ คือ ระยะแรกที่ระดับความลึก 130 - 160 cm.dt. พบลูกปัดหินอาเกตและคาร์เนเลียน (กำหนดอายุก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๔) และระยะหลังที่ระดับความลึก 50 - 130 cm.dt. (กำหนดอายุราวพุทธ

ชั้นทับถม	ร่องรอยการดำเนินกิจกรรม	cm.dt.	ลักษณะการกระจายตัวของหลักฐานประเภทโบราณวัตถุชิ้นพิเศษหรือหลักฐานทางโบราณคดีอื่นๆจากการขุดค้นพุทธศักราช ๒๕๕๑
	ชั้นดินที่ถูกรบกวนจากกิจกรรมของมนุษย์ในปัจจุบัน	0-30	
		30-40	แหวนสำริด
		40-50	ลูกปัดทรงหุ่นสีขาว,เม็ดทอง
		50-60	
	ชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดี	60-70	
		70-80	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยเปอร์เซีย
		80-90	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยเปอร์เซีย
		90-100	
		100-110	
		110-120	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยเปอร์เซีย
		120-130	ชิ้นส่วนลูกปัดแก้วทรงหุ่นสีน้ำเงิน, ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยเปอร์เซีย
	ชั้นดินลูกรังที่ยังมีหลักฐานปะปนเล็กน้อย	130-140	
		140-150	ลูกปัดหินอาเกต
		150-160	ลูกปัดหินคาร์เนเลียน
	ชั้นดินลูกรังพื้นเป็นศิลาแลง	160-170	ชั้นดินธรรมชาติ
		170-180	
		180-190	
		190-200	
		200-210	
		210-220	

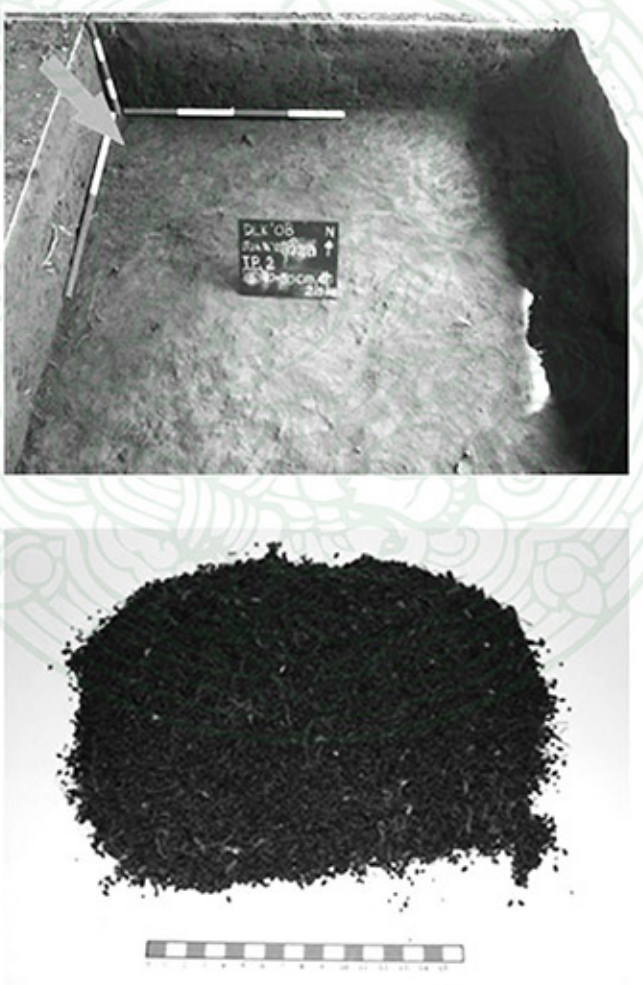
ตารางแสดงชั้นทับถมทางโบราณคดีและโบราณวัตถุที่สำคัญในแต่ละระดับ หลุมขุดค้น TP 1-2/2552

ผลการดำเนินงานทางโบราณคดี

สรุปผลการขุดค้นพื้นที่นอกเมือง

ประกอบด้วยหลุมขุดค้น TP1-2/2551 และหลุมขุดค้น TP1-2/2552

หลุมขุดค้น TP1-2/2551 บริเวณนอกกำแพงเมืองทิศตะวันตกเฉียงใต้ จากการขุดค้นพบโบราณวัตถุหลายชนิด เช่น เศษภาชนะดินเผาพื้นเมือง เศษเครื่องถ้วยเปอร์เซีย (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕) เศษเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งจากแหล่งเตาบุรีรัมย์ (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๙) ลูกปัดแก้ว และข้าวสารดำที่พบในปริมาณมากกระจายตัวเต็มพื้นที่หลุมขุดค้น สันนิษฐานว่าอาจเกิดจากการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนา กลุ่มเมล็ดข้าวสารดำนี้พบปริมาณมากและหนาแน่นมากที่สุดตั้งแต่ขุดค้นทางโบราณคดีมา โดยพบตั้งแต่ชั้นดินบนของชั้นวัฒนธรรมทวารวดีจนถึงชั้นดินที่ไม่ปรากฏร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์ (sterile) ความหนาของชั้นดินประมาณ ๕๐ - ๖๐ เซนติเมตร ดังนั้น พื้นที่ขุดค้นบริเวณนี้จึงกำหนดอายุได้สมัยเดียว คือช่วงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๔ เป็นต้นมา

ระดับ 70 - 80 cm.dt. ชั้นดินที่พบเมล็ดข้าวสารดำในปริมาณมากจากหลุมขุดค้นที่ ๒ (TP2) จากการร่อนโดยมีน้ำหนักประมาณ ๕๐ กรัม ที่พบต่อเนื่องจากระดับบนและสิ้นสุดไม่พบในระดับต่อไป ซึ่งเป็นชั้นดินที่ไม่พบหลักฐานใด ๆ นอกจากร่องรอยหลุมเสา

ศตวรรษที่ ๑๔ เป็นต้นมา) เนื่องจากพบลูกปัดแก้วและชิ้นส่วนเครื่องถ้วยเปอร์เซีย (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕) ซึ่งมีการอยู่อาศัยและดำเนินกิจกรรมกันมาอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังพบเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเคลือบใสจากเตาบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๙) พบกลุ่มภาชนะที่เกือบเต็มใบ และเศษภาชนะดินเผาหลายชิ้นปรากฏร่องรอยเขม่าควันติดอยู่ที่ผิวด้านนอก แสดงถึงการใช้ภาชนะเหล่านี้กับไฟเพื่อผ่านความร้อนซึ่งน่าจะเกี่ยวกับการประกอบอาหาร แต่ไม่ปรากฏชิ้นกระดูกสัตว์ที่จะใช้เพื่อเป็นวัตถุดิบในการประกอบอาหารปะปนในชั้นดินเลยแม้แต่น้อย และจากหลักฐานที่เคยได้มีการดำเนินงานขุดค้นทางโบราณคดีเมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๙[๗] ที่ได้ทำการขุดค้นพื้นที่ทั้งในและนอกเมืองดงละคร ปรากฏหลักฐานที่แสดงถึงการอยู่อาศัยอย่างชัดเจน แต่ไม่พบร่องรอยของกระดูกสัตว์ที่น่าจะนำมาเป็นอาหารด้วยเช่นกัน

สรุปผลการขุดค้นพื้นที่ในเมือง

ตำแหน่งการดำเนินงานอยู่ในพื้นที่ที่หลากหลายและปรากฏหลักฐานที่แสดงถึงการดำเนินกิจกรรมหรือการอยู่อาศัยในวัฒนธรรมสมัยทวารวดีที่มีส่วนที่แตกต่างกันบ้างในด้านการใช้ประโยชน์พื้นที่ และความหนาแน่นของหลักฐาน ประกอบด้วยหลุมขุดค้น TP3/2552 และหลุมขุดค้น TP1-3/2555

ตำแหน่งหลุมขุดค้น TP3/2552 ในบริเวณทิศเหนือของเมืองเป็นพื้นที่ที่มีร่องรอยการอยู่อาศัยค่อนข้างเบาบาง พบเพียงเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินและเนื้อแกร่ง ไม่พบโบราณวัตถุประเภทอื่นร่วมด้วยแต่อย่างใด ดังนั้นตำแหน่งทิศเหนือในเมืองนั้นน่าจะมีการอยู่อาศัยอย่างเบาบางหรือระยะสั้น หรือเป็นเพียงพื้นที่สำหรับการดำเนินกิจกรรมบางอย่างในระยะสั้นมากกว่าจะเป็นการตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัย

หลุมขุดค้น TP1/2555 มีตำแหน่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมือง ปรากฏร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงการอยู่อาศัยที่หนาแน่นมากกว่าหลุมขุดค้นภายในเมืองทั้ง ๔ หลุม โดยโบราณวัตถุส่วนใหญ่เป็นหลักฐานแบบเดียวกับที่มักพบจากพื้นที่ที่เป็นที่อยู่อาศัยของเมืองดงละคร ได้แก่เศษภาชนะดินเผาที่มีรูปแบบของภาชนะที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น หม้อก้นกลม หม้อมีสัน อ่าง ชามหรือภาชนะที่มีการตกแต่งผิวด้านนอกด้วยลายเชือกทาบ ขูดขีด นอกจากนั้นในบางกลุ่มของเศษภาชนะมีร่องรอยของเขม่าควันไฟที่แสดงถึงการใช้งานร่วมกับไฟเพื่อการประกอบอาหาร เหล่านี้เป็นหลักฐานที่มักพบในพื้นที่ที่เป็นที่อยู่อาศัยของเมืองดงละครหลักฐานทางโบราณคดีที่พบแสดงถึงการใช้พื้นที่สำหรับอยู่อาศัยชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดีแบ่งเป็น ๒ ระยะ คือ ระยะแรกที่ระดับความลึก 100 - 170 cm.dt. (กำหนดอายุพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๓) พบหลักฐานสมัยทวารวดีแบบพื้นเมืองทั่วไป และระยะหลังที่ระดับความลึก 40 - 100 cm.dt. (กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖) ซึ่งพบหลักฐานจากต่างถิ่น

หลุมขุดค้น TP2/2555 หลักฐานทางโบราณคดีที่พบค่อนข้างเบาบาง แต่มีความสำคัญซึ่งสันนิษฐานว่าเกี่ยวข้องกับพิธีทางพุทธศาสนา กำหนดชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดีโดยแบ่งเป็น ๒ ระยะ คือ ระยะแรกที่ระดับความลึก 90 - 110 cm.dt. (กำหนดอายุพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๓) แสดงถึงการใช้พื้นที่สำหรับอยู่อาศัยในระยะแรกเริ่มของเมือง แต่ค่อนข้างเบาบางและมีระยะสั้น และระยะหลังที่ระดับความลึก 40 - 90 cm.dt. (กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖) เป็นชั้นกิจกรรมที่ประกอบพิธีทางพุทธศาสนาของโบราณสถานกลางเมืองซึ่งพบจากการสำรวจและขุดแต่งพุทธศักราช ๒๕๓๙ - ๒๕๔๐ แต่กลบหลุมขุดค้นให้กลับสู่สภาพเดิมแล้ว

---

[๗] สุรพล นาถะพินธุ, ดงละคร ชุมชนสมัย "ทวารวดี"?, **ศิลปวัฒนธรรม**. ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑๑ (กันยายน ๒๕๒๙), หน้า ๔๖ - ๔๗.

ชั้นทับถม	ร่องรอยการดำเนินกิจกรรม	cm.dt.	การกระจายตัวของหลักฐานประเภทโบราณวัตถุชิ้นพิเศษหรือหลักฐานทางโบราณคดีอื่นๆจากการขุดค้นพุทธศักราช ๒๕๕๕ TP1
II	ชั้นดินที่ถูกรบกวนในปัจจุบัน	0-30	
		30-40	
	ชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดี	40-50	เศษภาชนะดินเผาขัดฝนเป็นรูปสี่เหลี่ยม, เครื่องถ้วยราชวงศ์ถัง
		50-60	เศษแก้ว,เศษภาชนะดินเผาขัดฝนเป็นรูปสี่เหลี่ยม,เครื่องถ้วยราชวงศ์ถัง
		60-70	เศษแก้ว, เศษเคลือบเครื่องถ้วยเปอร์เซีย, เศษภาชนะดินเผากระประทับลายดอกไม้สี่กลีบ, เครื่องถ้วยราชวงศ์ถัง
		70-80	ชิ้นดินเผา, เศษแก้ว, แท่งดินเผาขัดตัว?, ลูกปัดสีทอง, เครื่องถ้วยราชวงศ์ถัง
III		80-90	เบี้ยหรือตะขอโลหะ?, เศษภาชนะดินเผาขัดฝนเป็นรูปสี่เหลี่ยม, เศษแก้ว, ควอทซ์, เศษภาชนะกดประทับลายในกรอบสี่เหลี่ยม, ลูกปัดสีทอง, เครื่องถ้วยราชวงศ์ถัง
		90-100	เครื่องถ้วยเปอร์เซีย, ตราประดับดินเผารูปกากบาท, เศษภาชนะดินเผาขัดฝนเป็นรูปสี่เหลี่ยม, ลูกปัดโมเสก
		100-110	ลูกปัดดินเผา
		110-120	ชิ้นส่วนหาน, ตะคันดินเผา, เศษแก้ว, เศษภาชนะดินเผาขัดฝนเป็นรูปสี่เหลี่ยม
		120-130	ควอทซ์, ชิ้นส่วนตะคันดินเผา
		130-140	ควอทซ์, เศษภาชนะดินเผาขัดฝนเป็นรูปสี่เหลี่ยม
		140-150	
		150-160	ตะคันดินเผา, เศษภาชนะเขียนสี
		160-170	ชิ้นส่วนแท่นหินบดยา, ชิ้นเหล็ก, ตุ้มโลหะ
IV	ชั้นดินลูกรัง	170-180	ชั้นดินธรรมชาติ
		180-190	
		190-200	
		200-210	

ตารางแสดงชั้นทับถมทางโบราณคดีและโบราณวัตถุที่สำคัญในแต่ละระดับ หลุมขุดค้น TP 1/2555

ชั้นทับถม	ร่องรอยการดำเนินกิจกรรม	cm.dt.	การกระจายตัวของหลักฐานประเภทโบราณวัตถุชิ้นพิเศษหรือหลักฐานทางโบราณคดีอื่นๆจากการขุดค้นพุทธศักราช ๒๕๕๕ TP2
I	ชั้นดินที่ถูกรบกวนจาก กิจกรรมของมนุษย์	0-30	
		30-40	
II	ชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดี	40-50	
		50-60	เบี้ยดินเผา
		60-70	ลูกปัดหินคาร์เนเลียน
		70-80	ลูกปัดหินคาร์เนเลียน, ลูกปัดหินขาวใส
		80-90	ชิ้นส่วนทอง
		90-100	
		100-110	ชิ้นส่วนภาชนะดินเผากดประทับรูปใบโพธิ์
III	ชั้นดินลูกรัง	110-120	ชั้นดินธรรมชาติ
		120-130	
		130-140	
		140-150	
		150-160	
		160-170	
		170-180	
		180-190	

ตารางแสดงชั้นทับถมทางโบราณคดีและโบราณวัตถุที่สำคัญในแต่ละระดับ หลุมขุดค้น TP 2/2555

หลุมขุดค้น TP3/2555 อยู่ทางทิศใต้ของหลุมขุดค้น TP3/2552 ประมาณ ๑๐๐ เมตร ปรากฏร่องรอยหลักฐานการอยู่อาศัยที่หนาแน่น และพบประเภทโบราณวัตถุที่หลากหลาย ได้ส่งถ่าน (ที่ระดับความลึก 140 - 150 cm.dt.) เพื่อตรวจสอบค่าอายุการอยู่อาศัยระยะแรกเริ่มของเมือง ด้วยวิธี C14 แบบ AMS ที่มหาวิทยาลัย Waikato ประเทศนิวซีแลนด์ซึ่งได้ค่าอายุอยู่ที่ ๑,๔๕๐-๑,๕๐๐+ปีมาแล้ว (1,475 ± 25 BP) กำหนดอายุช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ซึ่งในระดับชั้นดินดังกล่าวมีโบราณวัตถุปะปนอยู่ค่อนข้างเบาบางหากเปรียบเทียบกับตอนกลางหรือปลายของชั้นวัฒนธรรม โดยพบชิ้นส่วนทอง ควอทซ์ และชิ้นส่วนภาชนะดินเผาซึ่งเป็นลักษณะรูปแบบที่พบโดยทั่วไปในชั้นวัฒนธรรมที่อยู่อาศัยของเมืองดงละคร จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบแสดงถึงการใช้พื้นที่สำหรับอยู่อาศัยชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดี แบ่งเป็น

ชั้นทับถม	ร่องรอยการดำเนินกิจกรรม	cm.dt.	การกระจายตัวของหลักฐานประเภทโบราณวัตถุชิ้นพิเศษหรือหลักฐานทางโบราณคดีอื่นๆจากการขุดค้นพุทธศักราช ๒๕๕๕ TP3
I	ชั้นดินที่ถูกรบกวนจากกิจกรรมของมนุษย์ในปัจจุบัน	0-30	
		30-40	
		40-50	
II	ชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดี	50-60	
		60-70	พวยกาขนาดใหญ่เนื้อละเอียด,เศษภาชนะขดผ่นเป็นสี่เหลี่ยม,ลูกปัดหินอาเกตรูปหยดน้ำ, เครื่องถ้วยราชวงศ์ถัง
		70-80	พวยกาขนาดใหญ่เนื้อละเอียด,เครื่องถ้วยเปอร์เซีย
		80-90	ควอทซ์
		90-100	ชิ้นส่วนทอง
		100-110	ชิ้นส่วนทอง
		110-120	ควอทซ์, หินบดยา, ชิ้นส่วนทอง
		120-130	ควอทซ์, ชิ้นส่วนทอง
		130-140	ควอทซ์, ชิ้นส่วนทอง
	ชั้นดินลูกรังที่ยังมีหลักฐานปะปนเล็กน้อย	140-150	ชิ้นส่วนทอง, ตัวอย่างถ่านที่มีค่าอายุอยู่ที่ **๑,๔๕๐-๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว**
		150-160	ควอทซ์
III	ชั้นดินลูกรัง	160-170	ชั้นดินธรรมชาติ
		170-180	
		180-190	
		190-200	
		200-210	
		210-220	
		220-230	

ตารางแสดงชั้นทับถมทางโบราณคดีและโบราณวัตถุที่สำคัญในแต่ละระดับ หลุมขุดค้น TP 3/2555

๒ ระยะ คือ ระยะแรกที่ระดับความลึก 80 - 160 cm.dt. (กำหนดอายุพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๓) พบหลักฐานสมัยทวารวดีแบบพื้นเมืองทั่วไป และระยะหลังที่ระดับความลึก 40 - 80 cm.dt. (กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖) ซึ่งพบหลักฐานจากต่างถิ่น

โบราณวัตถุสำคัญที่พบจากการขุดค้น

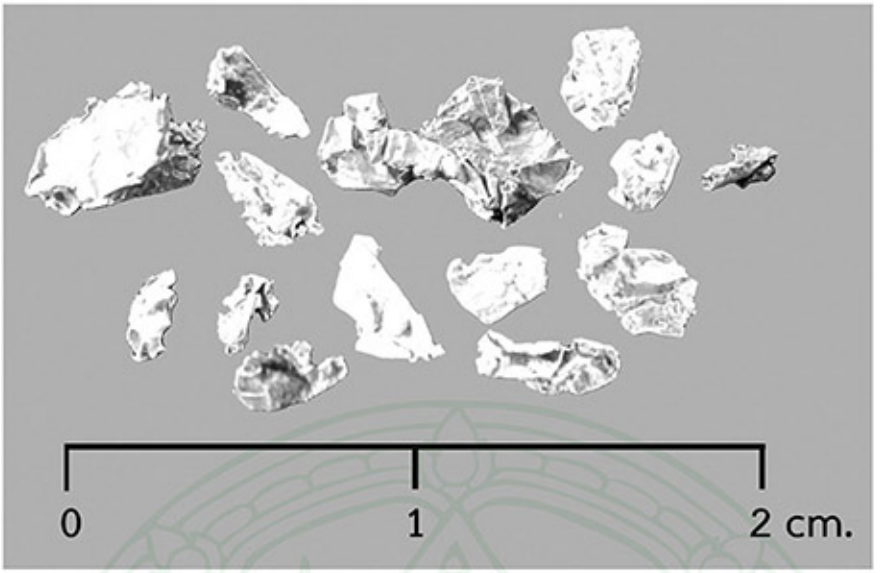
รูปแบบภาชนะดินเผาที่ใช้ในชีวิตประจำวันมักพบจากการขุดค้นทุกตำแหน่ง ได้แก่ หม้อก้นกลม หม้อก้นแบน หม้อมีสัน ไห ชามหรืออ่าง ภาชนะมีพวย ฝาภาชนะ ตะคันดินเผา ลักษณะเป็นเนื้อดินสีแดงค่อนข้างหยาบ มีการตกแต่งผิวด้วยลายเชือกทาบ ลายขูดขีด ลายกดประทับด้วยนิ้วมือ เปลือกหอย หรือสิ่งของปลายแหลม และที่ไม่มีการตกแต่งผิว โดยภาชนะกลุ่มนี้ในบางชิ้นยังมีร่องรอยของเขม่าควันติดอยู่ที่ผิวด้านนอกที่แสดงถึงการใช้งานภาชนะเหล่านี้เพื่อการประกอบอาหารโดยใช้ไฟ

ภาชนะดินเผาที่ใช้ในโอกาสพิเศษหรือในพิธีกรรมทางศาสนา กลุ่มนี้จะมีขั้นตอนในการผลิตที่พิถีพิถันมากกว่าภาชนะดินเผาที่ใช้ในชีวิตประจำวัน โดยเริ่มตั้งแต่การเตรียมดินที่มีการคัดแยกเอาสิ่งเจือปนที่อยู่ในดินออกแล้วนำไปบดให้ละเอียด ทำให้ดินเนื้อละเอียดกว่า[๔] รวมไปถึงวิธีการตกแต่งลวดลายที่ผิวภาชนะ เช่น การกดประทับลายในกรอบสี่เหลี่ยมหรือลายใบโพธิ์ การเขียนสี

ตัวอย่างชิ้นส่วนภาชนะดินเผาตกแต่งด้วยการกดประทับที่พบจากการขุดค้น

[๔] ผาสุข อินทราวุธ, **ตรรชนีภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี,** กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘, หน้า ๑๓ - ๑๔.

ชิ้นส่วนทองที่พบจากการขุดค้น

เมล็ดข้าวสารดำ เป็นหลักฐานที่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมบางอย่างเนื่องจากข้าวที่นำมาทำเป็นข้าวสารดำนั้นไม่ได้เกิดขึ้นด้วยความบังเอิญแต่เป็นการจงใจเผาเพื่อให้เมล็ดข้าวกลายเป็นถ่าน แต่ตำแหน่งที่พบเมล็ดข้าวสารดำไม่ตรงกับข้อสังเกตเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างที่อยู่อาศัยและสถานที่ประกอบพิธีกรรมที่เมล็ดข้าวสารดำน่าจะพบในพื้นที่ประกอบพิธีกรรมหรือศาสนสถานมากกว่าที่อยู่อาศัย แต่กลับพบในตำแหน่งที่อยู่อาศัยนอกเมืองหนาแน่นเพียงตำแหน่งเดียวจากหลุมขุดค้นในพุทธศักราช ๒๕๕๑ ส่วนหลุมขุดค้นในพุทธศักราช ๒๕๕๒ ที่อยู่ใกล้กันนั้นกลับพบเพียง ๔ - ๕ เมล็ดเท่านั้น และพื้นที่ภายในเมืองจากการขุดค้นพุทธศักราช ๒๕๕๕ ตำแหน่งที่พบเมล็ดข้าวสารมากที่สุดคือบริเวณหลุม TP1 ที่เป็นที่อยู่อาศัยแต่ก็ยังน้อยกว่าที่พบจากหลุมขุดค้นในพุทธศักราช ๒๕๕๑ อย่างเห็นได้ชัด ส่วนพื้นที่ประกอบพิธีกรรมในตำแหน่งกลางเมืองนั้นพบเบาบางกว่า

ตัวอย่างเมล็ดข้าวสารดำที่พบจากการขุดค้น TP 1/2551

นอกจากเศษภาชนะดินเผาประเภทเนื้อหยาบ (Earthenware) ที่น่าจะผลิตขึ้นเพื่อใช้งานในท้องถิ่น ยังมีเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง (Stoneware) ที่ผลิตจากต่างถิ่น ซึ่งแสดงถึงการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกจนมีการแลกเปลี่ยนข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ

- เศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาบ้านกรวด เป็นภาชนะดินเผาในศิลปะเขมรในประเทศไทยที่เจริญขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๙[๙] โดยรูปแบบของภาชนะที่พบ ได้แก่ ไห ถ้วย หรือกระปุก เนื้อแกร่งสีขาวอมเทา เคลือบใส สีเขียวอ่อน ๆ ไปจนถึงเข้ม หรือสีน้ำตาล บางชิ้นมีการขีดสัญลักษณ์ไว้ที่ก้นภาชนะ

- เศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาในประเทศจีนในสมัยปลายราชวงศ์ถัง (ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕) เป็นภาชนะดินเผาเคลือบเขียวเนื้อสีเทาบางชิ้นที่ก้นด้านในมีร่องรอยการใช้ก้อนดินเหนียวสี่เหลี่ยมวางคั่นภาชนะแต่ละใบจนทำให้ตำแหน่งดังกล่าวไม่มีร่องรอยของเคลือบ และราชวงศ์ชุ่ง (พุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗) ที่ลักษณะเป็นภาชนะดินเผาทรงชามเคลือบสีขาวใส เนื้อสีขาวอมเทา[๑๐]

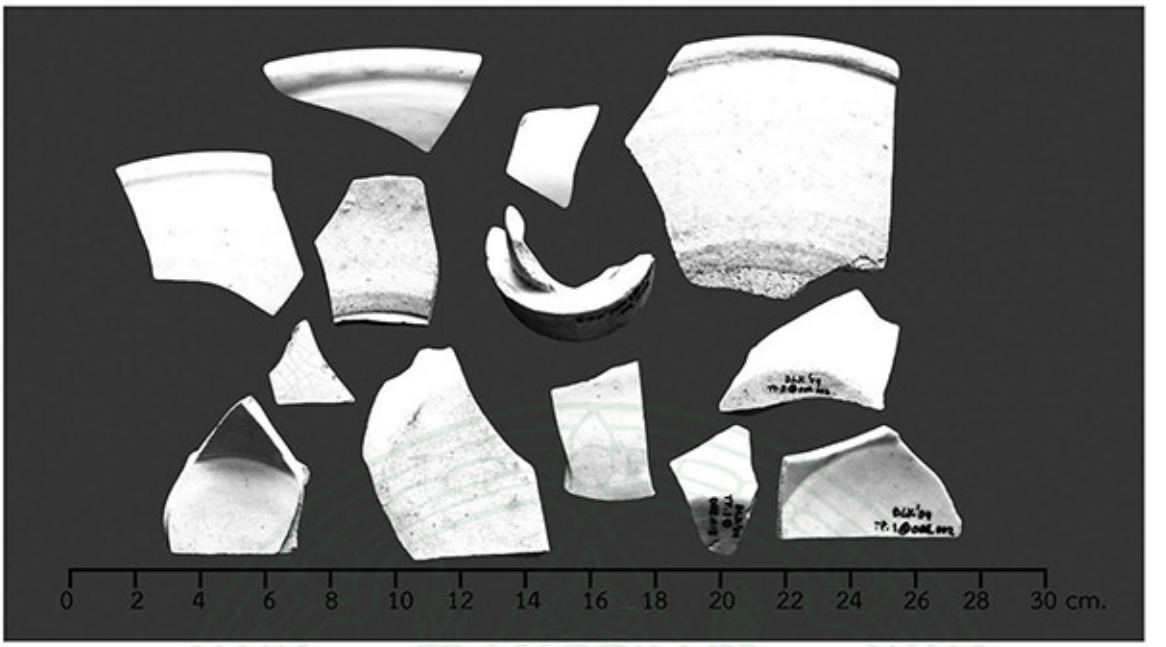
ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาบ้านกรวด

ชิ้นส่วนเศษภาชนะดินเผาผลิตจากแหล่งเตาในประเทศจีนในสมัยราชวงศ์ถัง

[๙] ณัฏฐภัทร จันทวิช, **เครื่องถ้วยสมัยลพบุรี จากแหล่งเตาเผาจังหวัดบุรีรัมย์,** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๒, หน้า ๙๐ - ๙๔.

[๑๐] ปริวรรต ธรรมาปรีชากร, **ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการกำหนดอายุและแหล่งผลิตของเครื่องปั้นดินเผาจีนในประเทศไทย,** ม.ป.ป., หน้า ๒๕ - ๒๖, (เอกสารอัดสำเนา).

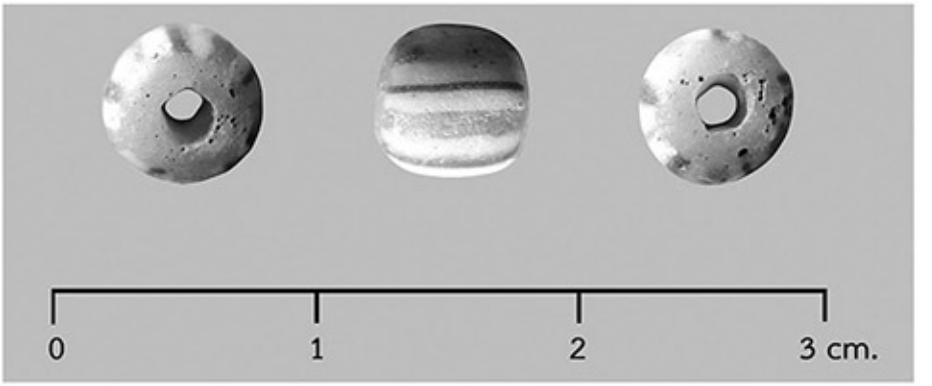
ชิ้นส่วนเศษภาชนะดินเผาผลิตจากแหล่งเตาในประเทศจีนในสมัยราชวงศ์ซุ่ง

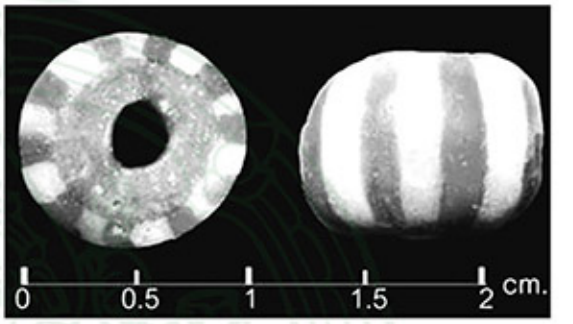
ชิ้นส่วนเศษภาชนะดินเผาผลิตจากแหล่งเตาเปอร์เซีย

- เศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาเปอร์เซีย เป็นภาชนะดินเผาเนื้อดินที่มีแหล่งผลิตอยู่ต่างประเทศ พบเป็นส่วนน้อยจากการขุดค้นแต่พบปะปนอยู่กับหลักฐานประเภทอื่น ๆ ในชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดี ที่มีร่องรอยการอยู่อาศัย ลักษณะเป็นเศษภาชนะเนื้อดินสีนวลเนื้อละเอียด เคลือบสีฟ้า โดยมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕

ลูกปัดเป็นหลักฐานที่มักพบจากการขุดค้นเมืองโบราณสมัยทวารวดี โดยส่วนใหญ่เป็นลูกปัดแก้วสีเดียวที่มีแหล่งผลิตจากหลายแหล่ง ทั้งอินเดีย จีน หรือเวียดนาม ได้แก่ สีแดง สีส้ม สีเหลือง สีฟ้า สีน้ำเงิน สีเขียว สีน้ำตาล สีดำ และสีขาว หรือแบบที่มีหลายสีในเม็ดเดียวกันที่เรียกว่าลูกปัดแก้วโมเสกเป็นรูปแบบแบบเดียวกับลูกปัดแก้วของเปอร์เซีย นอกจากลูกปัดแก้ว

ลูกปัดโมเสกที่พบจากการขุดค้น

ลูกปัดโมเสกที่พบจากเมืองอู่ทอง
ที่มา : สันติ์ ไทยานนท์, การศึกษาลำดับพัฒนาการวัฒนธรรมทางโบราณคดีเมืองอู่ทอง, ๒๕๕๔, ๑๓๔.

แล้วยังมีลูกปัดหินจากหินคาร์เนเลียนสีส้ม ลูกปัดหินอาเกตที่เป็นสีดำหรือสีดำสลับขาวเป็นชั้น ๆ ซึ่งเป็นวัตถุดิบที่ไม่มีอยู่ในประเทศไทย หรือจากหินผลึกใสสีขาว (ควอทซ์) และลูกปัดที่ทำจากกระดูก ลูกปัดแก้วที่พบจากการขุดค้นในครั้งนี้ มีอยู่ ๑ เม็ดที่มีรูปแบบที่แตกต่างออกไปจากชิ้นอื่น ๆ คือ ลักษณะเป็นลูกปัดที่ทำเป็นริ้วสีต่าง ๆ ที่เรียกกันว่าลูกปัดโมเสก คล้ายกับที่พบในเมืองโบราณอู่ทองสุพรรณบุรี อีกส่วนหนึ่งซึ่งเป็นส่วนน้อยผลิตจากหิน เช่น หินคาร์เนเลียน หินอาเกต ซึ่งแหล่งวัตถุดิบนั้นไม่มีในประเทศไทย จึงน่าจะเป็นสินค้าอีกประเภทหนึ่งที่นำเข้ามาจากต่างถิ่น

พื้นที่สระน้ำประจำทิศและคูน้ำคันดิน

ผลจากการขุดตรวจและขุดแต่งสระน้ำประจำประตูเมืองทิศเหนือและทิศตะวันตก และขุดตรวจคูเมืองบริเวณทิศตะวันตกเฉียงใต้และใกล้ประตูเมืองทิศใต้ พบว่าสระน้ำประจำประตูเมืองทิศเหนือเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดกว้างประมาณ ๑๘ เมตร ยาวประมาณ ๓๐ เมตร มีความลึกประมาณ ๕ เมตร นอกจากการขุดสระเพื่อเป็นแหล่งน้ำเพื่อการดำรงชีวิตแล้ว ยังเป็นแหล่งตัดศิลาแลงเพื่อการก่อสร้างอาคารโบราณของเมืองดงละครอีกด้วย ส่วนสระน้ำประจำประตูเมืองทิศตะวันตกนั้น ปรากฏร่องรอยของขอบสระที่มีความกว้างประมาณ ๑๕ เมตร ความยาวประมาณ ๑๙ เมตร มีความลึกประมาณ ๔ เมตร ลักษณะขอบสระเป็นศิลาแลงที่มีหินกรวดมนแทรกตัวอยู่ ดังนั้น ร่องรอยการกระทำของมนุษย์ในอดีตที่สร้างคูเมืองและสระน้ำขึ้นมานั้นก็เพื่อจัดการกับน้ำที่เป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินชีวิต ลักษณะการก่อสร้างเป็นการขุดลึกลงไปให้เท่าหรือลึกกว่าระดับน้ำใต้ดิน เพื่อการกักเก็บและใช้ประโยชน์จากน้ำใต้ดินร่วมกับการกักเก็บจากน้ำฝนที่ตกตามฤดูกาลสันนิษฐานได้ว่าสระน้ำประจำประตูเมืองนั้นน่าจะขุดขึ้นเพื่อการกักเก็บน้ำอีกส่วนหนึ่ง โดยดึงน้ำจากระดับน้ำใต้ดินที่จะมีการไหลเวียนอยู่ในคูเมือง เนื่องจากระดับความลึกของสระน้ำทั้งสองแหล่งเป็นการขุดลึกลงไปใกล้เคียงกับระดับของคูเมือง หรืออาจจะลึกกว่า

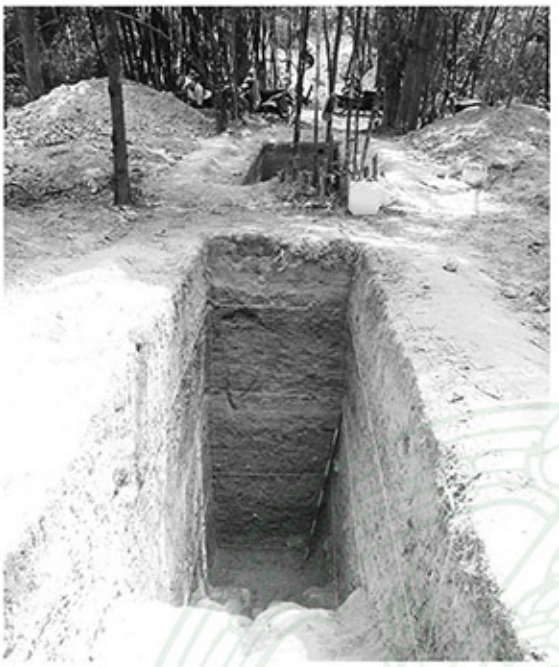

สระน้ำด้านทิศเหนือ

สระน้ำด้านทิศตะวันตก

ผลจากการขุดตรวจคูน้ำคันดินทิศตะวันตกเฉียงใต้และบริเวณใกล้ประตูเมืองทิศใต้ พบว่าเป็นการขุดเอาดินดานซึ่งได้แก่ ดินลูกรัง จากบริเวณที่กำหนดให้เป็นส่วนคูน้ำขึ้นไปก่อเป็นคันดิน โดยบริเวณส่วนคูและคันดินมีระดับความสูงต่างกันประมาณ ๕ - ๖ เมตร บริเวณทิศตะวันตกเฉียงใต้ และ ๗ - ๘ เมตร บริเวณใกล้ประตูเมืองทิศใต้ และจากระดับความลึกของคูน้ำที่แตกต่างกันของทั้งสองตำแหน่ง โดยที่ตำแหน่งบริเวณทิศตะวันตกเฉียงใต้สูงกว่าบริเวณทิศใต้ ทำให้สันนิษฐานได้ว่าบริเวณใกล้ประตูเมืองทิศใต้นั้นน่าจะเป็นตำแหน่งที่ขุดให้ลึกกว่าเพื่อให้เป็นทางไหลออกของน้ำสู่แหล่งน้ำธรรมชาติ นอกจากนั้น ที่คันดินชั้นนอกด้านที่ต่อเนื่องกับคูน้ำพบร่องรอยของการขุดชั้นดินศิลาแลงให้เป็นขั้นคล้ายบันได จึงเป็นไปได้ว่าน่าจะขุดเพื่อเป็นทางขึ้น-ลง เพื่อตักน้ำหรือใช้ประโยชน์จากน้ำของคูน้ำของชุมชนที่อาศัยอยู่นอกเมือง ซึ่งสัมพันธ์กับหลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณนอกเมืองทางทิศตะวันตกเฉียงใต้พบว่ามีการอยู่อาศัยที่หนาแน่น

หลุมขุดตรวจคูเมืองด้านทิศใต้

หลักฐานโบราณวัตถุที่พบจากการขุดพบปะปนอยู่ในชั้นดินที่เป็นชั้นตะกอนพัดพาเป็นส่วนใหญ่ อีกส่วนหนึ่งเป็นส่วนน้อยปะปนอยู่ในชั้นดินภายหลังจากที่คูเมืองและสระน้ำไม่ได้มีการใช้งานแล้ว โดยพบเป็นเศษภาชนะดินเผาประเภทเนื้อดินมากที่สุดซึ่งเนื้อภาชนะค่อนข้างเปื่อยชำรุดจากการฝังอยู่ในระดับชั้นดินที่เป็นระดับน้ำใต้ดิน นอกจากนั้นเป็นเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งอีกเล็กน้อย ซึ่งเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งมีแหล่งผลิตจากแหล่งเตาบ้านกรวด ในจังหวัดบุรีรัมย์ จากแหล่งเตาในประเทศจีนที่สันนิษฐานว่าผลิตในสมัยราชวงศ์ถัง - ราชวงศ์ซุ่ง กำหนดอายุการก่อสร้างคูน้ำคันดินและสระน้ำประจำทิศ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖

สรุปผลการศึกษาวิจัย

การวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีจากการดำเนินงานทั้งหมดตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๕๑ - ๒๕๕๕ รวมทั้งการวิเคราะห์แปลความหมายหลักฐานทางโบราณคดีจากการดำเนินงานที่ผ่านมาสามารถตีความได้ดังนี้

การตั้งถิ่นฐาน จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบภายในและภายนอกเมืองโดยมีคันดิน ๒ ชั้น และคูน้ำขนาดใหญ่ล้อมรอบตัวเมืองมีประตูเมืองทั้ง ๔ ทิศ และมีสระน้ำอยู่ใกล้ ๆ กับประตูภายในเมืองน่าจะเป็นที่อยู่อาศัยของชนชั้นปกครองเป็นศูนย์กลางของการปกครอง ส่วนประชาชนโดยทั่วไปจะอยู่กระจายรอบเมือง และบริเวณรอบเนินดินอันเป็นที่ลุ่ม จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่าชุมชนส่วนใหญ่จะกระจายอยู่ในบริเวณทิศตะวันตกของดงละครทั้งหมด ซึ่งเป็นบริเวณที่อยู่ใกล้กับเส้นทางน้ำเชื่อมต่อกับทะเลได้ แสดงให้เห็นการแพร่กระจายของชุมชนซึ่งจะหนาแน่นอยู่ในบริเวณนี้ ในขณะที่ไม่พบหลักฐานในบริเวณด้านตะวันออกของเมือง

เมืองดงละครคงมีความสัมพันธ์กับเมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๔๐ กิโลเมตร เมืองศรีมโหสถน่าจะเป็นศูนย์กลางของความเจริญในภูมิภาคนี้ เมืองดงละครแม้ว่าจะเป็นเมืองขนาดเล็กกว่า แต่อาจมีความสำคัญในฐานะที่เป็นตัวกลางระหว่างเมืองศรีมโหสถกับชุมชนเมืองอื่น ๆ ทางทิศตะวันตก และทิศเหนือของเมืองดงละคร เช่น เมืองโบราณนครปฐม จังหวัดนครปฐม เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองโบราณขีดขินและเมืองโบราณบ้านดงเมือง จังหวัดสระบุรี เป็นต้น

ลักษณะทางสังคม จากลักษณะของเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบซึ่งต้องใช้แรงงานคนเป็นจำนวนมาก ประกอบกับขนาดของเมืองและชุมชนที่กระจายอยู่รอบเมือง แสดงให้เห็นถึงขนาดของชุมชนที่ค่อนข้างใหญ่ นอกจากนี้พัฒนาการทางเทคนิควิทยา และสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนย่อมผลักดันให้เกิดการทำงานเฉพาะด้านขึ้น ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ก่อให้เกิดการปกครองโดยผู้นำซึ่งจะเป็นผู้ตัดสินผู้ชี้นำและผู้รักษากติกาของสังคม

ลักษณะทางเศรษฐกิจ จากทำเลที่ตั้งของเมืองและเมล็ดข้าวสารดำที่ขุดค้นพบแสดงให้เห็นการประกอบอาชีพทำเกษตรกรรมของชาวเมืองดงละคร

นอกจากการทำเกษตรกรรมแล้วยังปรากฏหลักฐานแสดงให้เห็นการค้าขายของชาวดงละครในอดีตกับชุมชนอื่น ๆ ทั้งในบริเวณที่ราบภาคกลาง บริเวณชายฝั่งทะเลใต้ ตลอดจนที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย หลักฐานเหล่านี้ได้แก่ เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ต่าง ๆ เครื่องถ้วยแบบเปอร์เซีย และเครื่องถ้วยจากจังหวัดบุรีรัมย์ ชาวดงละครในอดีตบางส่วนทำการหลอมโลหะหรือแก้ว จากการที่พบเบ้าหลอมโลหะหรือแก้วทำด้วยดินเผา โลหะเหล่านี้คงจะใช้เป็นเครื่องมือในการทำเกษตรกรรม ส่วนแก้วก็จะนำมาเป็นเครื่องประดับ เช่น ลูกปัด จี้ เป็นต้น บางส่วนจะทำการทอผ้า ดังหลักฐานที่เป็นแวปั่นด้าย และซากชิ้นส่วนผ้าซึ่งถูกสนิมด้ามมีดรักษาเอาไว้ การหลอมโลหะ หลอมแก้ว และการทอผ้านี้น่าจะเป็นการดำรงชีวิต โดยงานเฉพาะอย่างซึ่งเมื่อได้ผลผลิตแล้วจะมีการแลกเปลี่ยนกันภายในสังคม

ลักษณะทางวัฒนธรรม พบหลักฐานที่ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ซึ่งในระยะแรกน่าจะเป็นพุทธศาสนาแบบเถรวาท เช่นเดียวกับเมืองอื่น ๆ ที่ร่วมสมัยกัน ต่อมาจึงคลี่คลายไปสู่พุทธศาสนาแบบมหายาน เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรกัมพูชาได้แผ่อำนาจทางสังคมและวัฒนธรรมเข้าสู่บริเวณที่ราบภาคกลางของประเทศไทย หลักฐานสำคัญ ประกอบด้วยโบราณสถานหมายเลข ๑ มีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐมีกำแพงแก้วล้อมรอบพื้นที่ตรงกลางเป็นแท่นประดิษฐานรูปเคารพนั้น โบราณสถานหมายเลข ๒ เป็นฐานอาคารศิลาแลงรูปสามเหลี่ยม โบราณสถานหมายเลข ๓ เป็นฐานอาคารก่ออิฐเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มุมมีแผ่นหินแบน ๆ ปักอยู่ อาจเป็นใบเสมา โบราณสถานหมายเลข ๔ เป็นฐานอาคารศิลาแลงใต้ฐานมีเบ้าศิลาแลงคล้ายครกกระเดื่องตั้งตะแคงอยู่ น่าจะสร้างขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗

ลักษณะของประติมากรรมก็ล้วนเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖ และสมัยหลังราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ เช่น พระพุทธรูปเนื้อชินประทับนั่งขัดสมาธิเพชรซึ่งคล้ายกับพระนิรันตรายที่พบที่เมืองศรีมโหสถอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ พัฒนาการต่อมาจะเป็นพระพุทธรูปสำริดทรงเครื่องทำเป็นพระพุทธรูปยืนแสดงปางประทานอภัย ทั้ง ๒ หัตถ์ทรงเครื่องอาภรณ์ลักษณะคล้ายกับพระพุทธรูปในศิลปะเขมรแบบนครวัด อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ และพระพุทธรูปสำริดทรงเครื่องแสดงปางมารวิชัยอันเป็นศิลปะเขมรแบบนครวัด - บายน ซึ่งเขมรนิยมสร้างเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องหลายองค์หรือองค์เดียว อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา

พัฒนาการทางวัฒนธรรมจากหลักฐานที่กล่าวมาข้างต้น สามารถจัดลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนที่อาศัยอยู่ที่เมืองดงละครโดยแบ่งได้เป็น ๓ ระยะคือ

๑. เมืองดงละครระยะที่ ๑ (ราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๓) ไม่พบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ แต่พบการอยู่อาศัยของคนระยะแรกเริ่มราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นต้นมา (จากหลักฐานผลการตรวจค่าอายุด้วยวิธี C14 (AMS) ของกลุ่มตัวอย่างถ่านที่พบในระดับล่างสุดของการขุดค้น ได้ผลค่าอายุอยู่ที่ 1,475±25 BP) ชุมชนระยะคงมีการอยู่อาศัยกระจัดกระจายไม่หนาแน่น และเลือกอาศัยอยู่บริเวณที่สูงพื้นที่กลางเมืองก่อน

๒. เมืองดงละครระยะที่ ๒ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖) ผู้คนเริ่มตั้งถิ่นฐานหนาแน่นมากขึ้น และมีการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ประกอบกับการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้ากับต่างถิ่น หลักฐานการขุดตรวจคูเมืองและขุดแต่งสระน้ำทิศเหนือกับทิศตะวันตกบ่งชี้ว่าน่าจะมีการสร้างเมือง ขุดคูน้ำคันดิน ขุดสระน้ำประจำทิศและสร้างศาสนสถานในช่วงเวลานี้ และหลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดี บ่งชี้ว่าเมืองดงละครคงมีการขยายพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ประกอบพิธีกรรมของชนชั้นปกครองที่เป็นสัดส่วน เมืองดงละครคงมีความสำคัญในฐานะเมืองท่าค้าขาย เนื่องจากพบหลักฐานที่มีแหล่งผลิตจากต่างถิ่นมากมาย นอกจากนี้ยังพบว่าเมืองดงละครเป็นเมืองกึ่งเมืองท่าชายทะเล

ในสมัยนั้น น่าจะมีลักษณะร่วมและมีบทบาททางวัฒนธรรมสัมพันธ์กับเมืองพระรถ จังหวัดชลบุรี และเมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี[๑๑]

๓. เมืองดงละครระยะที่ ๓ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๙) ถึงแม้จะไม่พบชั้นวัฒนธรรมช่วงหลังจากพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ภายในหลุมขุดค้นทั้ง ๘ หลุมและหลุมขุดค้นอื่น ๆ ก่อนหน้านี้ แต่พบหลักฐานบนผิวดินจากการสำรวจ เช่น เครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์หยวน เครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งเตาบ้านกรวดบุรีรัมย์และพระพุทธรูปสำริดตามลักษณะศิลปกรรมเขมร เป็นต้น

เมืองโบราณแห่งนี้คงลดบทบาทความสำคัญลงหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๗ อาจมีสาเหตุมาจากการย้ายถิ่นของประชากรหรือเหตุผลทางการเมืองการปกครองอื่น และการเปลี่ยนทิศทางของลำน้ำทำให้ยากต่อการติดต่อกับชุมชนภายนอก และสันนิษฐานว่าในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา ผู้คนคงจะอพยพจากบริเวณเมืองทั้งหมด

บรรณานุกรม

ณัฏฐภัทร จันทวิช. **เครื่องถ้วยสมัยลพบุรี จากแหล่งเตาเผาจังหวัดบุรีรัมย์.** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๒.

นิคม มูสิกะคามะ. **“เมืองดงละคร : งานโบราณคดี”** การประชุมสัมมนาวิชาการเรื่อง ภาษากับประวัติศาสตร์และความเคลื่อนไหวในวิชาประวัติศาสตร์ไทย โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า. ๒๕๓๓. (เอกสารอัดสำเนา)

ปริวรรต ธรรมาปรีชากร. **ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการกำหนดอายุและแหล่งผลิตของเครื่องปั้นดินเผาจีนในประเทศไทย. ๒๕ - ๒๖.** (เอกสารอัดสำเนา ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์)

ผาสุข อินทราวุธ. **ดรรชนีภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี.** กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘.

มุทิตา ณรงค์ชัย. **บทบาททางเศรษฐกิจของเมืองโบราณดงละคร ในฐานะกลุ่มเมืองท่าชายฝั่งทะเล.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๘.

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๔ ปราจีนบุรี. **รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานเมืองดงละคร ตำบลดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก,** ๒๕๓๙. (เอกสารอัดสำเนา)

สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา, **รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีเมืองดงละคร ปีงบประมาณ ๒๕๕๑,** ๒๕๕๑. (เอกสารอัดสำเนา)

สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา, **รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีเมืองดงละคร ปีงบประมาณ ๒๕๕๒,** ๒๕๕๒. (เอกสารอัดสำเนา)

สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา, **รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีเมืองดงละคร ปีงบประมาณ ๒๕๕๓,** ๒๕๕๓. (เอกสารอัดสำเนา)

สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา, **รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีเมืองดงละคร ปีงบประมาณ ๒๕๕๕,** ๒๕๕๕. (เอกสารอัดสำเนา)

สุรพล นาถะพินธุ. ดงละคร ชุมชนสมัย “ทวารวดี”?, **ศิลปวัฒนธรรม.** ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑๑ (กันยายน ๒๕๒๙).

[๑๑] มุทิตา ณรงค์ชัย, **บทบาททางเศรษฐกิจของเมืองโบราณดงละคร ในฐานะกลุ่มเมืองท่าชายฝั่งทะเล,** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๘.

The Chiang Khong School of Buddha Images

Chiang Khong is an important ancient town in the history of Lanna (North Thailand). People of Chiang Khong made Buddha images with unique style that can be grouped as a notable school of art called Chiang Khong Art School. For example, this school of art made Buddha Images with small hair spirals compressed together as if jackfruit thorns, as well as the images with hair around the facial frame. On top of the head of Buddha image is a crown made in equal triangle shape with flat cut at the top of its edge. The face of the Buddha is oval - shaped, with some exceptions that are in round shape. The Buddha image's eyes looked down and each edge of them was directed upward and with connected eyebrows. There are small grooves in lower part of Buddha's eyes. The mouth is small and there are lines extending from the mouth corner to nose alar. The chin is remarkably protruding, with double layers.

According to the inscription at the base of seven Buddha images of this school of art, there are no names of the kings, elite or villagers. The years inscribed on the base of the images suggest that the Buddha images of Chiang Khong School of Art might have been made approximately in the round of 30 years starting from 1506 to 1533, or the second half of the 16th century AD, in contemporaneity with the reigns of two kings of the city of Chiang Mai, namely Phra Muang Kaew (1495 - 1525) and Phaya Ket Chetharat (1525 - 1538).

Translated by Thanik Lertcharnrit

พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ

ฉัตรลดา สินธุสอน *

ความสำคัญของเมืองเชียงของ

เมืองเชียงของตั้งอยู่ใกล้ปากแม่น้ำอิงที่ไหลมาบรรจบกับแม่น้ำโขง ปัจจุบันคือที่ตั้งอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย เมืองเชียงของเปรียบเสมือนเมืองหน้าด่านระหว่างล้านนากับล้านช้าง มีตำนานกล่าวอ้างว่าเมืองเชียงของเดิมเป็นหมู่บ้านเก่าแก่มีมาตั้งแต่สมัยลวจังกราช[๑] ชื่อว่าบ้านรอยเต่า ต่อมาเมื่อมีคนอยู่อาศัยกันมากขึ้นจึงเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองเชียงของ[๒] และนับเป็นเมืองสำคัญในจำนวน ๓ เมืองของล้านนายุคแรกในราชวงศ์มังราย อันประกอบไปด้วย เมืองเชียงแสน เมืองเชียงราย และเมืองเชียงของ

---

* หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงแสน กรมศิลปากร

๑ กษัตริย์ผู้สร้างเมืองหิรัญนครเงินยางเชียงแสน เข้าใจว่าได้แก่ เมืองเชียงแสนในปัจจุบัน.

๒ *"... ที่บ้านรอยเต่านั้นก็แผ่ซื่อไปว่า เชียงของ ว่าอั้นแล..."* อาจจะหมายถึง แผลงชื่อเป็น ดู เพิ่มเติมใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ. **ประชุมพงศาวดารฉบับราษฎร์ ภาคที่ ๔ พื้นเมืองเชียงแสน,** กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๔๖, หน้า ๒๙ - ๓๐.

เมืองเชียงของเป็นเมืองในเขตปกครองล้านนามาตั้งแต่สมัยพญามังราย ดังตำนานพื้นเมืองเชียงแสนระบุว่า

> *"...ตั้งแต่มังรายราชเจ้าลงมาอยู่เมืองพิงแล้ว ลูกท่านเจ้ามังครามอยู่เสวยเมืองเชียงราย เชียงแสน เมืองฝาง ทังมวลแทนแล้ว ท่านก็มีราชบุตต์ ๓ ตนแล ลูกอ้ายชื่อว่า เจ้าแสนพู ผู้ถ้วนสองชื่อว่า น้ำถ้วม ผู้ถ้วนสามชื่อว่า น้ำน่าน แล เมื่อนั้น มังรายเจ้าแลมังครามทังสองพ่อลูกเปิกสากันแล้ว ก็มีอาชญาหื้อเจ้าแสนพูตนเปนหลานเปนลูกนั้น ไปเลิกตั้งเวียงเงินยางเชียงแสนหื้อคืนเปนเวียงแถมแล หื้อเจ้าน้ำถ้วมผู้กลางไปกินเมืองฝาง แล้วหื้อเจ้าน้ำน่านไปกิน* ***เมืองเชียงของหั้นแล ...***"[๓]

หลักฐานอีกอย่างหนึ่งที่สนับสนุนว่าเมืองเชียงของอยู่ในปกครองของล้านนาได้แก่จารึกเชียงของ พุทธศักราช ๑๙๘๘ ระบุว่า เจ้าหมื่นงัวเชียงของสร้างวัดในเมืองเชียงของ โดยได้รับอนุญาตจากสมเด็จมหาราชและมหาเทวี[๔] อาจตีความในจารึกได้ว่า ยศของผู้ครองเมืองเชียงของในเวลานั้นได้แก่ยศเจ้าหมื่น ส่วนสมเด็จมหาราชได้แก่พระเจ้าติโลกราช ส่วนมหาเทวีคงหมายถึงพระราชมารดาของพระเจ้าติโลกราช

และจารึกบ้านห้วยทราย พบที่บ้านห้วยทรายริมฝั่งแม่น้ำโขงตรงข้ามเมืองเชียงของ[๕] ข้อความในจารึกดังกล่าวหมายถึงเหตุการณ์ที่พระเจ้าติโลกราชทรงยกทัพไปตีเมืองหลวงพระบางในพุทธศักราช ๑๙๙๗ โดยทรงยกทัพข้ามฝั่งแม่น้ำโขงที่เมืองเชียงของ[๖] เป็นหลักฐานยืนยันให้เห็นว่าเมืองเชียงของถูกใช้เป็นเส้นทางผ่านเข้าสู่ดินแดนล้านช้าง เพื่อมุ่งหน้าสู่หลวงพระบาง

หรือเมื่อครั้งพระไชยเชษฐายกทัพจากล้านช้างมาตีเมืองเชียงแสนในราวพุทธศักราช ๒๐๙๘ หลังท้าวเมกุฏิกษัตริย์เมืองเชียงใหม่แต่งตั้งพระยากัมพลเชื้อสายราชวงศ์มังรายครองเมืองเชียงแสน เพราะพญาคำหมุขุนนางล้านช้างที่พระเจ้าไชยเชษฐาทรงแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองเชียงของได้ถึงแก่กรรม การศึกครั้งนี้พระไชยเชษฐาไม่ประสบความสำเร็จ และต้องทรงยกทัพกลับหลวงพระบางในพุทธศักราช ๒๑๐๒ โดยเสด็จผ่านทางเมืองเชียงของ พระไชยเชษฐาได้โปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปปางลีลาหันพระพักตร์ไปทางทิศใต้เพื่อห้ามมิให้ผู้ใดรุกล้ำพระราชอาณาเขต[๗] พระพุทธรูปนี้อยู่ที่ผาคันตุง เมืองห้วยซาย (หรือห้วยทราย) แขวงบ่อแก้ว สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

---

[๓] สรัสวดี อ่องสกุล, **พื้นเมืองเชียงแสน,** กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๔๖, หน้า ๖๘ - ๖๙.

[๔] ฮันธ์ เพนธ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, **ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑ จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงแสน,** เชียงใหม่ : คลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙ - ๒๑.

[๕] Louis Finot ได้กล่าวถึงจารึกนี้ไว้ในบทความ เรื่อง Notes d' Epigraphie Indochinoise ในหัวข้อที่เกี่ยวกับจารึกลาวหมายเลข B4, 5 Stèle de Ban Huei Sai และระบุที่มาว่าของจารึกว่าได้มาจากบ้านห้วยทรายโดย M.Rabjean แต่ Louis มิได้แปลจารึกนี้เพียงแต่บอกว่าเป็นการกัลปนาของขุนนางให้แก่วัด Louis Finot, "Notes d'Epigraphie Indochinoise", Bulletin Ecole Française d'extrême-Orient (Hanoi : Imprimerie d'extrême-Orient, 1916), p.162-251. อ้างถึงใน กรรณิการ์ วิมลเกษม, "จารึกบ้านห้วยทราย", **ภาษา จารึก** คุรุรำลึก เนื่องในวาระฉลองอายุครบ ๖ รอบ ของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ภาควิชาภาษาตะวันออก และชมรมรวมใจจารึก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๓๓, หน้า ๙. ต่อมา กรรณิการ์ วิมลเกษม ดำเนินการอ่าน แปล รวมทั้งตีความหมายของจารึกดังกล่าว สรุปว่า เป็นจารึกของล้านนา เพราะมีข้อความหลายตอนที่เกี่ยวข้องกับมหาราชเจ้าในเมืองเชียงใหม่

[๖] กรรณิการ์สันนิษฐานว่ามหาราชเจ้าที่กล่าวถึงในจารึกน่าจะหมายถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งที่พระเจ้าติโลกราชยกทัพไปตีเมืองชวา (หลวงพระบาง) ในปี ๘๑๖ หรือพุทธศักราช ๑๙๙๗ ตามที่กล่าวไว้ในพงศาวดารโยนก ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน กรรณิการ์ วิมลเกษม, **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๙ - ๒๓.

[๗] นิธิ เอียวศรีวงศ์, **เรื่องเดิม,** หน้า ๑๐๗ - ๑๐๘.

หลังการถอยทัพของพระไชยเชษฐา พม่าที่เข้ามามีอำนาจปกครองล้านนาตั้งแต่พุทธศักราช ๒๑๐๑ ยิ่งมีอำนาจการปกครองมากยิ่งขึ้น และการที่พระไชยเชษฐาได้ย้ายราชธานีจากหลวงพระบางไปเวียงจันทน์ในพุทธศักราช ๒๑๐๓ อาจส่งผลให้เมืองเชียงของในฐานะเมืองบนเส้นทางคมนาคม ระหว่างล้านช้างกับล้านนาลดบทบาทความสำคัญลงโดยปริยาย

เมื่อล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า ชาวเชียงของได้มีความพยายามที่จะขับไล่พม่าออกไปจากเมืองหลายครั้ง เช่นในพุทธศักราช ๒๑๖๗ ชาวเชียงของพยายามขับไล่พม่าแต่ไม่สำเร็จ[๘] และเมืองเชียงของคงเป็นเมืองในอาณัติของพม่าอย่างยาวนาน โดยสายการปกครองเมืองเชียงของขึ้นตรงกับเมืองเชียงแสนในสมัยที่โม่ยหวานมังคละสะแพกเป็นเจ้าเมืองเชียงแสน[๙] ในราวพุทธศักราช ๒๓๑๒ ได้มีการเกณฑ์คนจากเมืองเชียงของไปทำงานขุดเหมือง[๑๐] ที่เมืองเชียงแสนอีกด้วย[๑๑] เมื่อถึงพุทธศักราช ๒๓๔๗ ชาวเชียงของได้ร่วมมือกับกองทัพที่ยกไปตีพม่าที่เมืองเชียงแสน โดยลอบเปิดประตูเมืองให้ทหารล้านนาและทหารชาวใต้[๑๒] เข้ามาในเมืองตีทัพพม่าแตกพ่าย ชาวเมืองเชียงแสนถูกกวาดต้อนไปยังกรุงเทพฯ อาจเป็นไปได้ว่าการที่ชาวเชียงของมีความดีความชอบในราชการศึกครั้งนี้ ได้ส่งผลให้เมื่อรัตนโกสินทร์มีอำนาจปกครองเหนือล้านนา จึงไม่มีการเคลื่อนย้ายผู้คนออกจากเมืองเชียงของไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่อื่น แต่เมื่อเมืองเชียงแสนได้กลายเป็นเมืองร้างไปแล้ว เมืองเชียงของจึงกลายเป็นเมืองในอาณัติของเมืองน่านแทน

ช่วงรัชกาลที่ ๓ ราวพุทธศักราช ๒๓๙๒ มีการนำคนจากที่อื่นมาอยู่ที่เมืองเชียงของ ดังปรากฏว่ามหาชัยชาวเมืองเชียงรุ้งพาผู้คนมาอยู่ที่เมืองหลวงภูคา อันเป็นเมืองในปกครองของเมืองน่าน พระยาน่านจะส่งตัวลงมากรุงเทพฯ แต่มหาชัยไม่ยอม พระยาน่านจึงใช้คนไปเกลี้ยกล่อมชาวเชียงรุ้ง ปรากฏว่ามีชาวเชียงรุ้งจำนวนหนึ่งหนีกลับเมืองเชียงรุ้ง ส่วนมหาชัยและครอบครัวถูกจับส่งตัวมายังกรุงเทพฯ เหลือครอบครัวชาวเชียงรุ้งจำนวน ๑,๘๐๐ ครอบครัว พระยาน่านจึงให้ชาวเชียงรุ้งเหล่านั้น มาตั้งอยู่บ้านเรือนอยู่ที่เมืองเชียงของแขวงเมืองน่าน[๑๓]

การที่เมืองเชียงของมีผู้อยู่อาศัยต่อเนื่องยาวนาน จึงทำให้หลักฐานศิลปกรรม โดยเฉพาะพระพุทธรูปมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ในทางกลับกันหลักฐานที่เป็นโบราณสถานกลับหลงเหลืออยู่น้อย เพราะถูกรุกล้ำทำลายไปในหลายระยะเวลา เช่น กำแพงเมืองเชียงของปัจจุบันถูกสร้างบ้านเรือนทับจนไม่เห็นรูปร่าง ด้วยเหตุนี้การศึกษารูปแบบงานศิลปกรรมล้านนา ในเมืองเชียงของจึงถูกจำกัดวงแคบลง เหลือเฉพาะการศึกษาศิลปกรรมที่ปรากฏในองค์พระพุทธรูปไปโดยปริยาย

สกุลช่างเชียงของ

พระพุทธรูปที่ทำการศึกษาในครั้งนี้มีจำนวน ๒๙ องค์ กระจายอยู่ในพื้นที่จังหวัดเชียงราย โดยมีจำนวนหนาแน่นที่อำเภอเชียงของและอำเภอใกล้เคียง ดังนี้ อำเภอเชียงของ ๑๗ องค์ อำเภอขุนตาล ๒ องค์ อำเภอเทิง ๔ องค์ อำเภอเวียงแก่น ๕ องค์ และอำเภอแม่สรวย ๑ องค์ ทุกองค์ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นสมบัติชาติ โดยกรมศิลปากร

---

[๘] สมหมาย เปรมจิตต์, **ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ฉบับสอบชำระ,** สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๐.

[๙] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๑๑๓.

[๑๐] ระบบชลประทานของล้านนาประเภทหนึ่ง

[๑๑] นิธิ เอียวศรีวงศ์, **เรื่องเดิม,** หน้า ๒๓๘ - ๒๓๙.

[๑๒] ทหารที่มาจากที่อื่น ไม่ใช่คนล้านนา

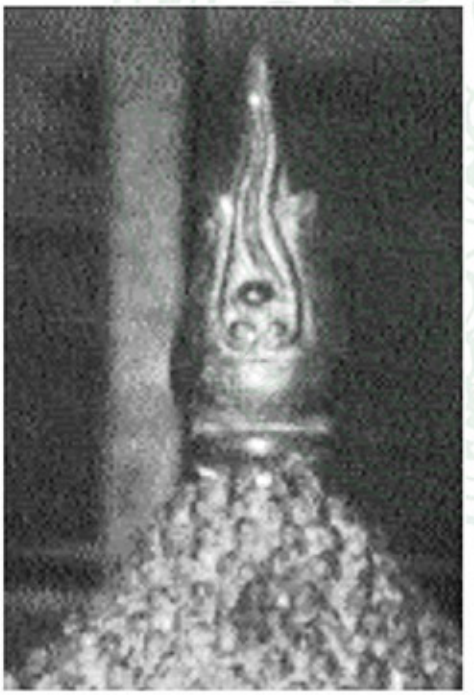
[๑๓] กรมศิลปากร, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี** กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, พิมพ์ครั้งที่ ๖, ๒๕๓๘, หน้า ๑๓๗.

การวิเคราะห์และเปรียบเทียบ เพื่อกำหนดลักษณะเฉพาะ : วิเคราะห์จากรูปแบบศิลปกรรม

ส่วนประกอบพระเศียร

พระพุทธรูปที่นำมาศึกษาส่วนใหญ่พระรัศมีสูญหายไป แต่จากพระรัศมีที่ยังคงปรากฏอยู่ในพระพุทธรูปบางองค์ (ภาพที่ ๑, ๒) แสดงให้เห็นว่าพระรัศมีมีลักษณะที่เรียบง่าย มีรูปทรงคล้ายหยดน้ำขนาดเล็กเรียวยาว บางครั้งทำเปลวพระรัศมีจำนวน ๓ หรือ ๗ แฉก และพบว่ามีการเพิ่มเติมลวดลายประดับตกแต่งภายในพระรัศมี เป็นลายเส้นคดโค้ง

ขมวดพระเกศาพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของมีขนาดเล็กเรียว และอัดกันแน่นคล้ายหนามขนุน (ภาพที่ ๓) ต่างจากพระพุทธรูปในศิลปะล้านนา (ภาพที่ ๔) ที่มีขมวดพระเกศาขนาดใหญ่เรียงกันอย่างเป็นระเบียบอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งการทำขมวดพระเกศาเล็กเรียวอัดแน่นคล้ายหนามขนุนนี้ปรากฏในกลุ่มพระพุทธรูปสกุลช่างกำแพงเพชร ช่างปั้นหล่อของเชียงของอาจจะได้รับแรงบันดาลใจในการทำเส้นพระเกศาแบบนี้ โดยรับผ่านสุโขทัยมากกว่าจะได้รับจากกำแพงเพชรโดยตรง เนื่องจากในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำอิงมีการรับอิทธิพลศิลปะสุโขทัยอย่างยาวนาน

ภาพที่ ๑ ตัวอย่างรายละเอียดการตกแต่งพระรัศมีของพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ

ภาพที่ ๒ ตัวอย่างรายละเอียดการตกแต่งพระรัศมีของพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ

ภาพที่ ๓ รายละเอียดส่วนประกอบพระพักตร์พระพุทธรูปตัวอย่างเอกลักษณ์ของสกุลช่างเชียงของ วัดต้นปล้อง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียนราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๔ ตอนที่ ๑๒๑ ลงวันที่ ๒๖ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๐

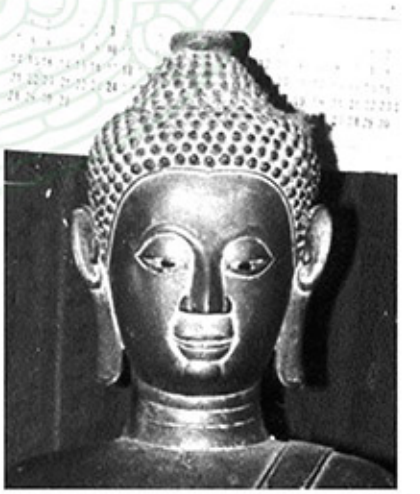
ภาพที่ ๔ พระพักตร์พระพุทธรูปพระพุทธสิหิงค์ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่

อนึ่ง พระพุทธรูปที่นำมาศึกษาส่วนใหญ่มีไรพระศกล้อมรอบกรอบพระพักตร์ ลักษณะเป็นเส้นลวดเรียบ บางครั้งพบทำซ้อนกัน ๒ เส้น สำหรับใบพระกรรณ ไม่มีการประดับตกแต่งเป็นพิเศษ

อุษณีษะของพระพุทธรูปที่นำมาทำการศึกษาครั้งนี้มีลักษณะนูนขึ้นจากพระเศียรค่อนข้างมาก มีรูปทรงคล้ายสามเหลี่ยมด้านเท่าที่ปลายยอดตัดตรง (ภาพที่ ๕) แต่ในขณะนี้ยังไม่สามารถสรุปได้ว่าสกุลช่างเชียงของมีการทำอุษณีษะแยกออกจากส่วนพระเศียรหรือไม่ เพราะพระพุทธรูปในวัดม่วง (ภาพที่ ๖) ทำอุษณีษะยึดติดเป็นชิ้นเดียวกันกับพระเศียร คงมีเฉพาะพระรัศมีเท่านั้นที่สามารถถอดแยกได้ รูปทรงของอุษณีษะที่มีลักษณะใกล้เคียงกันนี้ปรากฏขึ้นมาก่อนหน้านี้แล้วในศิลปะสุโขทัย

ภาพที่ ๕ ลักษณะพระพุทธรูปที่ประดิษฐานที่วัดหลวง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๔ ตอนที่ ๒๓๕ ลงวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๐

ภาพที่ ๖ ลักษณะพระพุทธรูปที่ประดิษฐานที่วัดม่วง อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๔ ตอนที่ ๑๒๑ ลงวันที่ ๒๖ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๐

พระพุทธรูปส่วนใหญ่มีพระพักตร์รูปไข่ ทำพระพักตร์ค่อนข้างกลมหรือมนเหมือนผลมะตูมบ้าง แต่ไม่พบมากเท่าพระพักตร์รูปไข่ ส่วนประกอบพระพักตร์ เช่น พระขนงและพระนาสิกมีสันด้านบนปรากฏเป็นแนวสันแหลม โดยสันด้านบนของพระขนงและพระนาสิกนั้นเชื่อมต่อกันเป็นแนวเดียว ส่วนพระเนตรเหลือบลงต่ำ ปลายพระเนตรชี้ขึ้น หางพระขนงบรรจบกับหางพระเนตร และเซาะร่องที่บริเวณขอบพระเนตรทางด้านล่าง พระโอษฐ์มีขนาดเล็กและมีแนวเส้นจากปลายพระโอษฐ์ ๒ ด้านเชื่อมต่อปลายปีกพระนาสิกทั้ง ๒ ด้าน ที่พิเศษอย่างหนึ่งคือพระหนุนูนออกมามาก ลักษณะของพระหนุนั้นคล้ายกับพระหนุซ้อนกันอยู่ ๒ ชั้น (หรือรูปถุง) ซึ่งน่าจะได้รับแรงบันดาลใจจากพระพุทธรูปศิลปะล้านนาที่เริ่มทำพระหนุสองชั้นอย่างชัดเจน ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นมา (ภาพที่ ๗)

ภาพที่ ๗ เศียรพระพุทธรูปศิลปะล้านนา ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่

พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของปรากฏแนวเส้นที่เชื่อมต่อปีกพระนาสิกทั้งสองข้างกับพระโอษฐ์ มีความต่อเนื่องกับพระหนุที่นูนออกมามากจนเหมือนพระหนุซ้อนกันสองชั้น มีองค์ประกอบพระพักตร์เชื่อมต่อกันเป็นแนวเดียวกันด้วยการเซาะร่องเชื่อมต่อกันโดยรอบ ส่งผลให้พระพุทธรูปมีช่วงพระโอษฐ์และพระหนุยื่นออกมา แต่เป็นการยื่นออกมาอย่างกลมกลืน ด้วยแนวเส้นโค้งต่อเนื่องกัน เพราะการที่พระโอษฐ์มีขนาดเล็กและมุมพระโอษฐ์ทั้งสองข้างไม่ยกสูงขึ้นมาก ทำให้เส้นเชื่อมต่อมีลักษณะโค้งมน ไม่ขัดตา

อนึ่ง ลักษณะของสันพระนาสิกมีความสัมพันธ์โดยตรงต่อรูปแบบพระขนง ดังเห็นได้ว่าหากพระนาสิกมีสันกว้าง มักทำพระขนงเป็นเพียงเส้นโค้ง (ภาพที่ ๗) ถ้าพระนาสิกเป็นสันแหลม จะส่งผลให้พระขนงกลายเป็นพระขนงติดกันเป็นปีกกา และปรากฏแนวสันแหลมที่พระขนงที่ต่อจากพระนาสิก เรื่อยไปจนถึงหางพระขนง (ภาพที่ ๖) ลักษณะเช่นนี้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อสุนทรียภาพของพระพักตร์พระพุทธรูป แต่ส่งเสริมให้ลักษณะเฉพาะทางศิลปกรรมโดดเด่นยิ่งขึ้น ที่มาของอิทธิพลการทำพระนาสิกเป็นสันแหลมและแนวสันแหลมที่พระขนงที่ต่อจากพระนาสิก ในพระพุทธรูปล้านนา อาจมีที่มาจากศิลปะสุโขทัย ดังได้พบเทวรูปสำริดที่มีการทำพระขนงและพระนาสิกต่อเชื่อมกัน พบที่ศาลตาผาแดง เมืองเก่าสุโขทัย

ส่วนประกอบพระวรกาย

อาจจะกล่าวโดยสรุปได้ว่าพระพุทธรูปที่นำมาศึกษาจะมีส่วนบั้นพระองค์กว้างเกือบเท่าพระพาหา ยืดสัดส่วนพระวรกายสูงขึ้น (ภาพที่ ๘) ลักษณะเช่นนี้ส่งผลทำให้พระวรกายมีรูปทรงตรง ซึ่งเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปแบบพระสิงห์ (ภาพที่ ๙) จะเห็นความแตกต่างของรูปทรงได้อย่างชัดเจน เพราะพระพุทธสิหิงค์มักทำบั้นพระองค์คอด เน้นช่วงพระพาหากว้างกว่าบั้นพระองค์มาก และยกส่วนพระอุระนูนสูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

ภาพที่ ๘ ลักษณะพระพุทธรูปที่ประดิษฐานที่วัดสบสม อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๔ ตอนที่ ๒๓๕ ลงวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๐

ภาพที่ ๙ พระพุทธรูปพระพุทธสิหิงค์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ประดิษฐานในพระอุโบสถวัดศรีดอนชัยอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๔ ตอนที่ ๑๒๑ ลงวันที่ ๒๖ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๐

พระพุทธรูปที่ทำพระวรกายรูปทรงตรงพบในกลุ่มช่างเมืองแพร่ และพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา ทั้งสองสกุลช่างจะทำช่วงใต้พระอุระคอดเข้าแล้วผายออกที่ช่วงบั้นพระองค์ อันจะทำให้พระพุทธรูปมีพระวรกายที่บอบบางกว่าพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ

อนึ่ง พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ ทำแนวสังฆาฏิแนบขอบจีวรตั้งแต่พระพาหาซ้ายของพระพุทธรูปมาจนถึงช่วงกึ่งกลางพระอุระ แล้วแยกออกจากกัน (ภาพที่ ๘) โดยชายสังฆาฏิที่ตกลงมานั้นจะอยู่ในแนวกึ่งกลางพระวรกาย ความยาวของสังฆาฏิยาวจนจรดพระนาภี ส่วนชายแยกออกเป็นเขี้ยวตะขาบ การทำสังฆาฏิแบบนี้พบในกลุ่มพระพุทธรูปสุโขทัย ซึ่งได้ส่งอิทธิพลมายังรูปแบบพระพุทธรูปในล้านนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัยด้วย อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏการทำขอบจีวรคาดบริเวณพระชานุ ที่พบบ่อยในพระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย ลักษณะเช่นนี้ชวนให้คิดได้ว่า อิทธิพลสุโขทัยคงถูกปรับเปลี่ยนไปตามรสนิยมของผู้สร้าง

สำหรับการแสดงปางของพระพุทธรูป พระหัตถ์ขวาแสดงปางมารวิชัยโดยวางพระหัตถ์ไว้ที่บริเวณพระชงฆ์ นิ้วพระหัตถ์มีขนาดและความยาวไล่เลี่ยกัน ส่วนหลังพระหัตถ์ไม่อวบนูนขึ้นดังเช่นที่ปรากฏในกลุ่มพระพุทธรูปที่เรียกว่าพระพุทธสิหิงค์ (ภาพที่ ๙) องค์ประกอบของพระหัตถ์และการวางพระหัตถ์เพื่อแสดงปางของสกุลช่างเชียงของแสดงให้เห็นอิทธิพลศิลปะสุโขทัย ส่วนนิ้วพระอังคุฐยาวมาหยุดอยู่ที่บริเวณใจกลางฝ่ามือ

พระหัตถ์ซ้ายของพระพุทธรูปที่นำมาศึกษามีรูปแบบใกล้เคียงกับพระหัตถ์ซ้ายของพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา ซึ่งมีหลังพระหัตถ์อวบอูม นิ้วพระหัตถ์โค้งและมีเนื้อมาก สำหรับความยาวของนิ้วพระอังคุฐพบปะปนกันทั้งที่ยาวเกือบจรดปลายนิ้วพระหัตถ์หรือยาวมาถึงกึ่งกลางฝ่าพระหัตถ์ อย่างไรก็ตาม เมื่อ

พิจารณาโดยภาพรวมจะพบว่าพระหัตถ์ซ้ายของพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ มีลักษณะเป็นทรงกลีบบัว

ส่วนฐาน

พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของนิยมฐานที่มีรูปแบบเรียบง่าย แม้จะมีการทำลายกลีบบัวประดับบ้าง แต่ลายกลีบบัวจะไม่ปรากฏการตกแต่งลายเส้นภายใน (ภาพที่ ๑๐) มีเพียงกลีบบัวหงาย แถวกลีบบัวซ้อนกันสองชั้นที่ปรากฏแนวเกสรบัว แต่ความนิยมส่วนฐานที่เรียบง่ายคงมีมากกว่า ดังเห็นได้จากพระพุทธรูปบางองค์ มีการลดทอนรายละเอียดของแถวกลีบบัวให้เหลือเพียงโครงสร้างที่เรียบง่าย (ภาพที่ ๑๑)

รูปแบบฐานที่พบมากในกลุ่มสกุลช่างเชียงของ ได้แก่ ฐานหกเหลี่ยมซ้อนกันสองชั้น บางครั้งฐานชั้นล่างมีการฉลุลายโปร่ง เป็นลายช่องกระจกหรือรูปสี่เหลี่ยม พบพระพุทธรูปที่ทำฐานเขียงบ้าง โดยฐานเขียงนั้นอาจจะมีเพียงชั้นเดียว หรือซ้อนกันสองชั้นก็ได้

ภาพที่ ๑๐ ลักษณะลายกลีบบัวแบบเรียบง่าย บนฐานพระพุทธรูปวัดหลวง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

ภาพที่ ๑๑ ลักษณะโครงสร้างแบบเรียบง่าย บนฐานพระพุทธรูปวัดบุญเรืองเหนือ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

ข้อสันนิษฐานในการกำหนดอายุ

จากการตรวจสอบพบว่ามีพระพุทธรูปบางองค์มีจารึกบอกปีที่สร้างไว้ที่ฐาน ดังต่อไปนี้

พระพุทธรูปวัดหลวง (ภาพที่ ๑๒, ๑๓) มีจารึกที่ส่วนฐานล่างด้านหน้าระบุจุลศักราช ๘๖๘ ตรงกับพุทธศักราช ๒๐๔๙ ผู้สร้างเป็นพระสงฆ์ ๓ รูป ได้แก่ พระสุมังคละ (Sumangala) พระมหาเถระ (Mahāthera) และพระนันมังคละ (Nānmangala)[๑๙๔]

ภาพที่ ๑๒ พระพุทธรูปวัดหลวง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๓ ตอนที่ ๗๙ ลงวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๙

ภาพที่ ๑๓ ภาพจารึกบนฐานพระพุทธรูปวัดหลวง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย จารึกที่ส่วนฐานล่างด้านหน้าระบุจุลศักราช ๘๖๘ ตรงกับพุทธศักราช ๒๐๔๙ ผู้สร้างเป็นพระสงฆ์ ๓ รูป ได้แก่ พระสุมังคละ (Sumangala) พระมหาเถระ (Mahathera) และพระนันมังคละ (Nanmangala) ข้อมูลการอ่านจารึกจาก Griswold, Alexander B., Dated Buddha images of Northern Siam / A.B. Griswold (Ascona, Switzerland : (Artibus) Asiae, 1967), No. 41 P. 86 Plate XXVII

[๑๙๔] Griswold, Identical, No. 41. Plate XXVII. ในการศึกษาครั้งนี้มิได้ใช้ระบบการเพิ่มปีตามแบบลังกาที่นับจำนวนปีเพิ่มอีก ๑ ปี ตามที่ Griswold ใช้ ทำให้เกณฑ์อายุที่ได้ภายหลังจากการปรับจุลศักราชเป็นพุทธศักราชในการศึกษานี้ น้อยกว่าที่ปรากฏในหนังสือของ Griswold.

พระพุทธรูปวัดศรีดอนชัย (ภาพที่ ๑๔) จารึกระบุว่าสร้างในจุลศักราช ๘๖๖ (พุทธศักราช ๒๐๔๖) สร้างโดยเถระสารีบุตร[๑๕]

พระพุทธรูปวัดหลวง (ภาพที่ ๑๕) ฐานชั้นบนด้านหน้ามีจารึกระบุจุลศักราช ๘๗๐ ตรงกับพุทธศักราช ๒๐๕๑

พระพุทธรูปวัดต้นปล้อง (ภาพที่ ๑๖) มีจารึกที่ส่วนฐานล่างด้านหน้าระบุจุลศักราช ๘๗๔ ตรงกับพุทธศักราช ๒๐๕๕

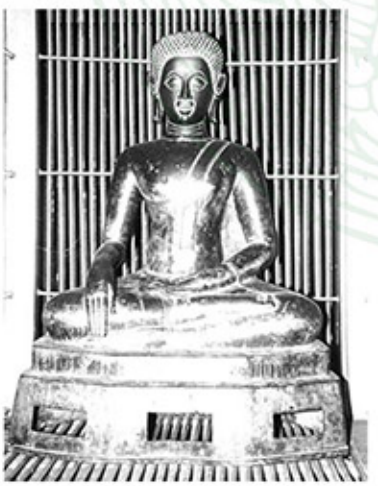
พระพุทธรูปวัดพระเกิดคงคาราม (ภาพที่ ๑๗) มีจารึกที่ส่วนฐานพระพุทธรูป เนื้อหาเป็นคาถาในพระพุทธศาสนาและระบุจุลศักราช ๘๗๖ ตรงกับพุทธศักราช ๒๐๕๗

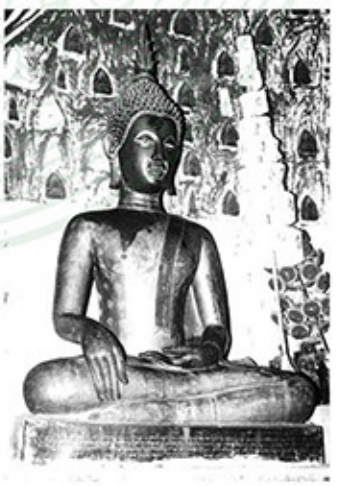
ภาพที่ ๑๔ พระพุทธรูปวัดศรีดอนชัย อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๔
ตอนที่ ๑๒๑ ลงวันที่ ๒๖ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๐

ภาพที่ ๑๕ พระพุทธรูปวัดหลวง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๔
ตอนที่ ๒๓๕ ลงวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๐

ภาพที่ ๑๖ พระพุทธรูปวัดต้นปล้อง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๔
ตอนที่ ๑๒๑ ลงวันที่ ๒๖ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๐

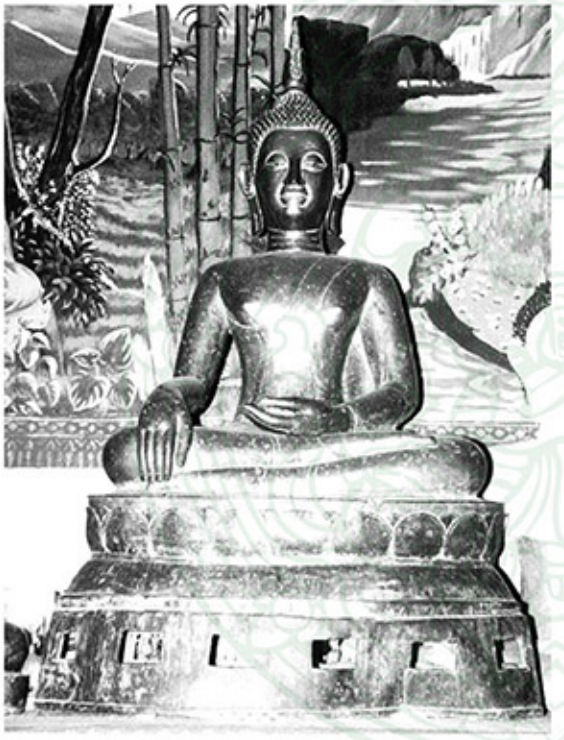
ภาพที่ ๑๗ พระพุทธรูปวัดพระเกิดคงคาราม อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย
ที่ส่วนฐานมีจารึกระบุจุลศักราช ๘๗๖ (พุทธศักราช ๒๐๕๗)
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๓ ตอนที่ ๗๙
ลงวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๙

[๑๕] Griswold, Alexander B., Identical, No. 36 Plate XXV.

พระพุทธรูปวัดบุญเรืองเหนือ (ภาพที่ ๑๘) จารึกที่ส่วนฐานล่างด้านหน้าระบุจุลศักราช ๘๘๓ ตรงกับพุทธศักราช ๒๐๖๔

และพระพุทธรูปวัดศรีดอนชัย (ภาพที่ ๑๙) จารึกระบุว่าสร้างขึ้นในจุลศักราช ๘๙๔[๑๖] ตรงกับพุทธศักราช ๒๐๗๖ โดยสุวัณณรังสีลูกสิมบุญชูสร้าง[๑๗]

จากเนื้อความในจารึกฐานพระพุทธรูป ๗ องค์ดังกล่าว ทำให้ทราบว่าผู้สร้างเป็นพระสงฆ์ ไม่ปรากฏนามของกษัตริย์หรือชนชั้นสูง หรือชาวบ้านแต่อย่างใด ศักราชที่ปรากฏในจารึก ทำให้ได้ข้อสังเกตว่าพระพุทธรูปทั้ง ๒๙ องค์ที่ถูกขึ้นทะเบียนไว้เป็นสมบัติของชาติ ถูกสร้างขึ้นในช่วง ๓๐ ปี ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๐๔๙ - ๒๐๗๖ หรือในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๑[๑๘] ในรัชกาลพระเมืองแก้ว (พุทธศักราช ๒๐๓๘ - ๒๐๖๘)[๑๙] และในรัชกาลพญาเกศเชษฐราช (พุทธศักราช ๒๐๖๘ - ๒๐๘๑)

ภาพที่ ๑๘ พระพุทธรูปวัดบุญเรืองเหนือ
อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๓
ตอนที่ ๗๙ ลงวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๙

ภาพที่ ๑๙ พระพุทธรูปวัดศรีดอนชัย
อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย
ประกาศขึ้นทะเบียน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๔
ตอนที่ ๑๒๑ ลงวันที่ ๒๖ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๐

---

[๑๖] Griswold, Alexander B., Identical, No. 73 Plate XII.

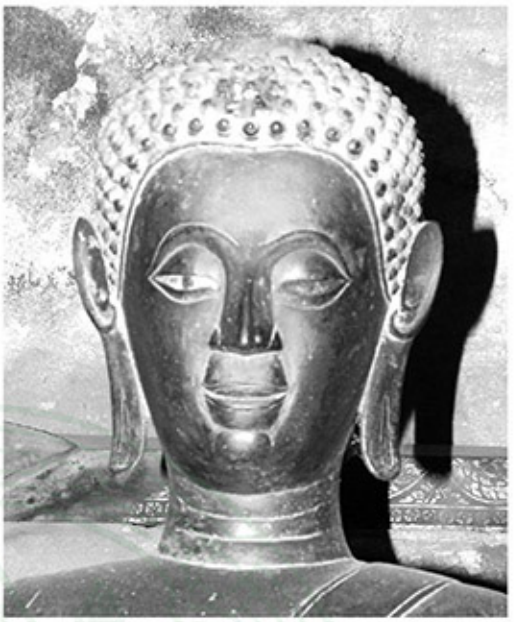
[๑๗] คำชี้แจงของแสง มนวิทูร ผู้แปล ชินกาลมาลีปกรณ์ ฉบับพิมพ์ปีพุทธศักราช ๒๕๑๐ อ้างถึงใน ม.ล. สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, ฮันธ์ เพนส์, **พุทธศิลปะในนิกายสีหฬภิกขุ พุทธศักราช ๑๙๐๐ - ๒๑๐๐ (ราวคริสต์ศักราช ๑๓๕๐ - ๑๕๕๐)**, เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๐, หน้า ๖๗.

[๑๘] ตามจารึก ระยะเวลาสร้างพระพุทธรูปกินเวลาราว ๑๕ ปี ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๐๕๐ - ๒๐๖๔.

[๑๙] สรัสวดี อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, หน้า ๑๔๗.

ภาพที่ ๒๐ พระพุทธรูปประดิษฐานที่ระเบียงคด วัดสีสะเกด เมืองเวียงจันทน์ เท่าที่สำรวจพบเพียงองค์เดียว เป็นหลักฐานสนับสนุนความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องระหว่างล้านนากับล้านช้าง

ภาพที่ ๒๑ ขยายรายละเอียดพระพักตร์จากภาพที่ ๑๙ พระพักตร์แสดงรูปแบบเฉพาะของสกุลช่างเชียงของชัดเจน

อนึ่ง รูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของสกุลช่างเชียงของ น่าจะได้รับแรงบันดาลใจที่สำคัญจากศิลปะสุโขทัย กำแพงเพชรหรือศรีสัชนาลัย ที่เข้ามาผสมผสานกับศิลปะพระพุทธรูปในล้านนา ตามประวัติความผูกพันระหว่างบ้านเมืองในล้านนากับเมืองที่อยู่ทางตอนใต้ มาผสมผสานกันจนเกิดลักษณะเฉพาะของสกุลช่างเชียงของอย่างทันทีทันใดและแนบเนียน โดยแทบไม่แสดงให้เห็นร่องรอยของการวิวัฒนาการเลยก็ว่าได้ และสกุลช่างเชียงของสร้างงานอยู่ในช่วงสั้น ๆ คือ ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เท่านั้น การหายไปของสกุลช่างเชียงของ หลังจากที่ได้สร้างงานไว้ในเวียงเชียงของอย่างต่อเนื่องราว ๓๐ ปี อาจมีสาเหตุจากสภาพทางสังคมการเมืองในล้านนาช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ทำให้ช่างปั้นหล่อพระพุทธรูปเลิกสร้างพระพุทธรูปไปโดยปริยาย

อนึ่ง ได้พบพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของในเมืองเวียงจันทน์ ประดิษฐาน ณ พระระเบียงรอบวัดสีสะเกด เมืองเวียงจันทน์ (ภาพที่ ๒๐, ๒๑) การที่ปรากฏผลงานของสกุลช่างเชียงของในเมืองเวียงจันทน์ ยังไม่มีหลักฐานสนับสนุนว่าพระพุทธรูปถูกเคลื่อนย้ายมาจากแหล่งผลิตในลุ่มแม่น้ำอิง เมื่อครั้งที่พระไชยเชษฐามาปกครองล้านนาแล้วกลับไปปกครองล้านช้าง เมื่อ

พุทธศักราช ๒๐๙๑[๒๐] หรือเมื่อครั้งที่ชาวเมืองพะเยาถูกกวาดครัวไปยังเวียงจันทน์[๒๑] แล้วมีช่างปั้นหล่อพระติดไปด้วย แม้ไม่ชัดเจนเรื่องที่มาและระยะเวลาที่พระพุทธรูปถูกเคลื่อนย้ายเข้ามาประดิษฐาน ณ วัดสีสะเกด แต่พระพุทธรูปก็มีลักษณะทางศิลปกรรมตรงกันกับพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของที่กล่าวมาแล้วข้างต้นทุกประการ เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่าล้านนาโดยเฉพาะแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงในเมืองพะเยากับเวียงจันทน์ มีการติดต่อสัมพันธ์กัน

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. **พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี.** พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๓๘.

กรมศิลปากร. **ลำดับกษัตริย์ลาว.** กรุงเทพฯ : บริษัท โจเซฟ ปริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๔๕.

กรรณิการ์ วิมลเกษม. "จารึกบ้านห้วยทราย". **ภาษา จารึก.** คุรุรำลึก เนื่องในวาระฉลองอายุครบ ๖ รอบ ของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ภาควิชาภาษาตะวันออก และชมรมรวมใจจารึก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๓๓.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. บรรณาธิการ. **ประชุมพงศาวดารฉบับราษฎร์ ภาคที่ ๔ พื้นเมืองเชียงแสน.** กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๔๖.

ม.ล. สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์. ฮันธ์ เพนส์. **พุทธศิลปะในนิกายสีหฬภิกขุ พ.ศ. ๑๙๐๐ - ๒๑๐๐ (ราว ค.ศ. ๑๓๕๐ - ๑๕๕๐).** เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๐.

สมหมาย เปรมจิตต์. **ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ฉบับสอบชำระ.** สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๔๐.

สรัสวดี อ่องสกุล. **พื้นเมืองเชียงแสน.** กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๔๖.

องค์การค้าของคุรุสภา. **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๑ พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน.** พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๒.

ฮันธ์ เพนส์. พรรณเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, **ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑ จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงแสน.** เชียงใหม่ : คลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

A.B. Griswold and Prasert Nagara. "King Lodaiya of Sukhodaya and his Contemporaries". **Journal of the Siam Society**. 60 : 1 (January, 1972)

A.B. Griwold. **DATE BUDDHA IMAGE OF NORTHERN SIAM.** Artibus Asiae Supplement XVI. 1957.

[๒๐] พงศาวดารล้านช้าง ตามถ้อยคำในฉบับเดิม องค์การค้าของคุรุสภา, **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ เล่ม ๒,** กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๖, หน้า ๑๖๒ อ้างถึงใน กรมศิลปากร, ลำดับกษัตริย์ลาว, กรุงเทพฯ : บริษัท โจเซฟ ปริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๔๕, หน้า ๘๘.

[๒๑] ดังปรากฏในตำนานพระเจ้าตนหลวงว่า ราวพุทธศักราช ๒๑๔๑ ชาวล้านช้างที่ถูกกวาดต้อนไปพม่าได้อพยพกลับไปล้านช้าง โดยเดินทางผ่านเมืองพะเยา มีการกวาดต้อนเอาชาวเมืองพะเยาไปด้วย ทำให้พระเจ้าตนหลวงขาดข้าพระคอยดูแล สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, **เรื่องเดิม,** ๒๕๒๗, หน้า ๒๒๒ - ๒๓๒. องค์การค้าของคุรุสภา, **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๑ พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน,** พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๒, หน้า ๑๗๘. และพื้นเมืองเชียงแสน ฉบับปริวรรตจากคัมภีร์ใบลานในหอสมุดแห่งชาติ ที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **เรื่องเดิม,** หน้า ๑๑๑.

An Anecdote from History : Smallpox in the History of Ayutthaya

Smallpox is a severe infectious disease found since the Ayutthaya period. It was mentioned in several historical documents, chronicles, and foreign documents. The fatal and serious symptoms of smallpox include rash and fluid-filled blisters or bumps, and it caused high mortality rate. Therefore, people, and even kings and royal family members, were scare of this disease. The disease was likely to be found during war times and was related to the period of famine.

The spread of smallpox in Thailand was closely related to the smallpox in other regions of the world that seems to occur about the same time, and the rate of spread was even faster given rapid growth of international trade. It was until the Rattanakosin period that saw the missionaries from foreign countries who brought the vaccination to eradicate smallpox from Thailand. The vaccination campaign was highly supported by the kings, and then the transmission and spread of smallpox dropped dramatically.

Translated by Thanik Lertcharnrit

เกร็ดความรู้จากประวัติศาสตร์ :

ไข้ทรพิษ ในประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา

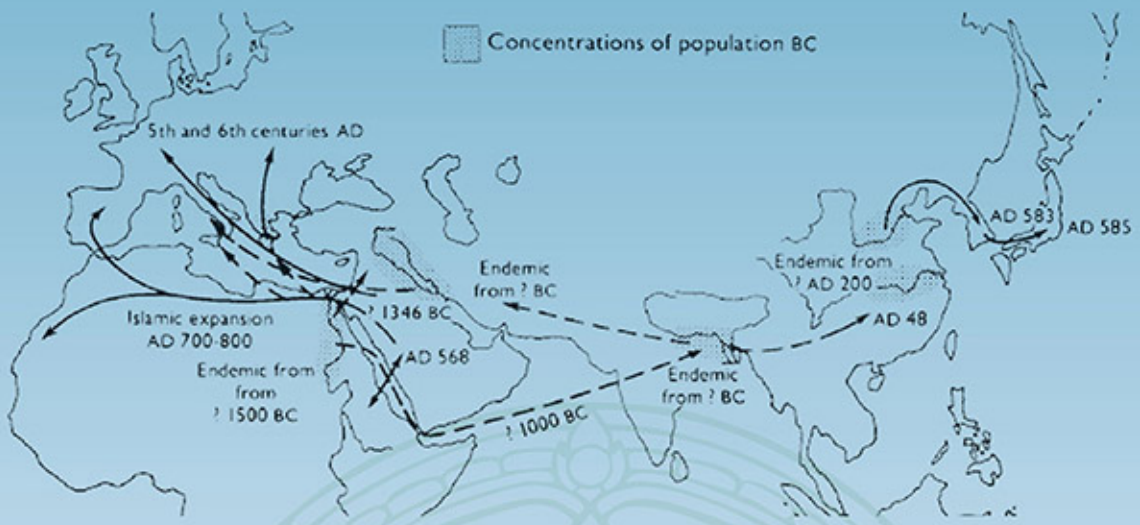
ธันวา วงศ์เสงี่ยม *

มัมมี่ของฟาโรห์รามเสสที่ ๕ แห่งอียิปต์ อายุประมาณ ๓,๐๐๐ ปี บนศีรษะมีร่องรอยแผลจากตุ่มหนองไข้ทรพิษ
ที่มา : World Health Organization, **Smallpox and Its Eradication,** (Geneva : WHO, 1988), p. 211.

ไข้ทรพิษ (smallpox) เป็นโรคติดต่อชนิดหนึ่งที่เกิดจากเชื้อไวรัส ติดต่อผ่านการสัมผัสหรือการหายใจ เป็นโรคที่มีการระบาดรุนแรงและรวดเร็ว คร่าชีวิตผู้คนเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังทำให้ผู้ติดโรคมีตุ่มหนองพุพองขึ้นทั่วทั้งตัว เป็นที่น่าสะพรึงกลัวของผู้พบเห็น จึงมักมีการนำไปเชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ภูตผีปีศาจ ห่า เทพเจ้า คำสาป ฯลฯ เป็นโรคที่สำคัญในประวัติศาสตร์ปรากฏหลักฐานการระบาดอยู่ในแหล่งอารยธรรมหลายแห่งของโลก เช่น ในอียิปต์มีการขุดค้นพบมัมมี่ของฟาโรห์ อายุประมาณ ๓,๐๐๐ ปี ที่เสียชีวิตด้วยโรคไข้ทรพิษและปรากฏร่องรอยแผลตุ่มหนองอยู่ตามผิวหนัง ในอินเดียมีการกล่าวถึงโรคไข้ทรพิษในตำราการแพทย์ภาษาสันสกฤตอายุกว่า ๒,๐๐๐ ปี ส่วนในจีนมีคำอธิบายเกี่ยวกับโรคไข้ทรพิษในตำราการแพทย์อายุกว่า ๑,๗๐๐ ปี

* นักอักษรศาสตร์ปฏิบัติการ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

แผนภาพแสดงการแพร่ระบาดของไข้ทรพิษไปยังแหล่งอารยธรรมต่างๆ ตั้งแต่สมัยโบราณ
*ที่มา : World Health Organization, **Smallpox and Its Eradication,** (Geneva : WHO, 1988), p. 218.*

การระบาดของไข้ทรพิษในยุโรปช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ - ๒๔

นักประวัติศาสตร์หลายท่านเชื่อว่าไข้ทรพิษมีกำเนิดจากแหล่งอารยธรรมที่ผู้คนอยู่อาศัยกันอย่างหนาแน่น จึงมีโอกาสเกิดโรคติดต่อได้ง่าย เช่น บริเวณลุ่มแม่น้ำไนล์ในอียิปต์ จากนั้นจึงแพร่ระบาดไปยังดินแดนอื่นผ่านการติดต่อค้าขายหรือการทำสงคราม เนื่องจากการติดต่อค้าขายทำให้ผู้คนต่างถิ่นที่มีภูมิคุ้มกันต่อโรคมากน้อยต่างกันมาพบปะกัน ส่วนในสงครามการเดินทัพหรือการถูกปิดล้อมอยู่ในเมืองทำให้ผู้คนมารวมตัวกันอย่างหนาแน่น สุขอนามัยไม่ดี ขาดแคลนน้ำและอาหาร จึงมีโอกาสทำให้โรคระบาดได้ง่าย เช่น จากอียิปต์ระบาดไปยังอินเดีย แล้วระบาดต่อไปยังจีน ญี่ปุ่น เกาหลี และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือจากอียิปต์ระบาดไปยังตะวันออกกลาง แล้วระบาดต่อไปยังยุโรป และดินแดนอาณานิคมในสมัยต่อมา[๑]

การระบาดของไข้ทรพิษในยุโรปช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ - ๒๔ เป็นสาเหตุการตายหลักที่คร่าชีวิตประชากรยุโรปถึงปีละประมาณ ๔๐๐,๐๐๐ คน หรือเกือบหนึ่งในสามของบางพื้นที่ แม้แต่พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ต่าง ๆ ในยุโรปก็ต้องสิ้นพระชนม์ด้วยโรคไข้ทรพิษ ในจำนวนนี้รวมไปถึงพระราชินีแมรีที่ ๒ แห่งอังกฤษ จักรพรรดิโจเซฟที่ ๑ แห่งออสเตรีย พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑ แห่งสเปน พระเจ้าชาร์ ปีเตอร์ที่ ๒ แห่งรัสเซีย และพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ แห่งฝรั่งเศส เป็นต้น[๒]

สำหรับประเทศไทยปรากฏหลักฐานการระบาดของไข้ทรพิษตั้งแต่สมัยอยุธยา เรียกในชื่อต่าง ๆ กัน เช่น ทรพิษ ไข้ทรพิษ ออกหัดทรพิษ ออกฝี เป็นต้น และอาจเป็นโรคระบาดที่ทำให้พระเจ้าอู่ทองต้องอพยพผู้คนหนีลงมาตั้งเมืองใหม่ที่อยุธยา โดยพระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียมระบุว่า...*ครั้งนั้นบังเกิดไข้ทรพิษนัก ราษฎรทั้งปวงล้มตายเป็นอันมาก พระองค์จึ่งยังเสนาแลอพยพราษฎรออกจากเมืองแต่เพลาราตรีภาค ไปโดยหักขิณทิศเพื่อจะหนีห่า...*[๓]

อย่างไรก็ตามนักวิชาการหลายท่านเชื่อว่าโรคระบาดในครั้งนั้นน่าจะเป็นอหิวาตกโรคโดยเชื่อมโยงกับที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัยว่าสาเหตุของโรคเกิดจากลำน้ำจระเข้สามพันตื้นเขิน

---

[๑] World Health Organization, **Smallpox and Its Eradication,** Geneva : WHO, 1988, p. 216-217.
[๒] Ibid, p. 230 - 231.
[๓] กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๒,** กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒, หน้า ๑๐.

ทำให้เมืองอู่ทองขาดแคลนน้ำจนเกิดความเจ็บไข้ขึ้น[๔] และในรัชกาลเดียวกันก็มีบันทึกกล่าวถึงเจ้าแก้ว เจ้าไท ที่เสียชีวิตจากอหิวาตกโรคต้องขุดศพขึ้นมาเผา[๕] ปัจจุบันสุจิตต์ วงษ์เทศ เสนอแนวคิดใหม่ว่าโรคระบาดในครั้งนั้นน่าจะเป็นกาฬโรคที่ระบาดไปทั่วโลกระหว่าง พุทธศักราช ๑๘๙๐ - ๑๘๙๕ ซึ่งตรงกับช่วงที่มีการสถาปนากรุงศรีอยุธยา และแพร่ระบาดจากจีนเข้ามาทางเรือสินค้า [๖]

ในสมัยอยุธยายังปรากฏหลักฐานการระบาดของไข้ทรพิษอีกหลายครั้ง เช่น ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐระบุว่า...*ศักราช ๘๑๖ จอศก (พ.ศ. ๑๙๙๗) ครั้งนั้นคนทั้งปวงเกิดทรพิษตายมากนัก...*[๗] (พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียม และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศระบุว่าเป็นศักราช ๘๐๒ ปีวอกโทศก หรือพุทธศักราช ๑๙๘๓)

ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เมื่อครั้งที่พระเจ้าหงสาวดียกทัพมารุกรานกรุงศรีอยุธยา โดยมีชนวนเหตุจากการขอช้างเผือกแล้วไม่ได้ตามประสงค์ พระเจ้าหงสาวดีจึงยกทัพมาตีหัวเมืองเหนือของกรุงศรีอยุธยา ครั้งนั้นพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐระบุว่า...*ศักราช ๙๒๕ กุนศก (พ.ศ. ๒๑๐๖) เมืองพีศนูโลกข้าวแพง ๓ สัดต่อบาท อนึ่งคนทั้งปวงเกิดทรพิษตายมาก แล้วพระเจ้าหงษาจึงได้เมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง...* [๘] เนื้อความตอนนี้ตรงกับที่ปรากฏในจดหมายเหตุโหร

ต่อมาในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม มีหลักฐานว่าเกิดการระบาดของไข้ทรพิษ ๒ ปีติดต่อกัน ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุโหรว่า...*ปีระกา จ.ศ. ๙๘๓ (พ.ศ. ๒๑๖๔) เศษ ๓ ออกฝีตายมาก ปีจอ จ.ศ. ๙๘๔ (พ.ศ. ๒๑๖๕) เศษ ๘ ช้างเผือกล้ม คนออกฝีตายมาก...*[๙] คำว่าออกฝีแสดงถึงโรคที่มีอาการคือฝีหนองขึ้นเต็มตัว ซึ่งก็หมายถึงโรคไข้ทรพิษ หรือฝีดาษนั่นเอง

โรคไข้ทรพิษไม่ได้ส่งผลเฉพาะกับสามัญชนเท่านั้น แต่ยังส่งผลไปถึงพระบรมวงศานุวงศ์หรือแม้แต่พระเจ้าแผ่นดินด้วย เช่น สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์สุพรรณภูมิสวรรคตด้วยโรคไข้ทรพิษหลังจากครองราชสมบัติอยู่ ๕ ปี ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า...*ศักราช ๘๗๕ ปีระกา เบญจศก (พ.ศ. ๒๐๕๖) สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูรทรงประชวรทรพิษเสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๕ ปี...*[๑๐]

ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา เมื่อครั้งที่พระเจ้าหงสาวดีจะยกทัพไปตีล้านช้าง และได้รับสั่งให้สมเด็จพระมหาธรรมราชาพร้อมทั้งสมเด็จพระนเรศวรยกทัพไปช่วย แต่สมเด็จพระนเรศวรทรงพระประชวรไข้ทรพิษกลางทางจนต้องยกทัพกลับ ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียมว่า...*ลุศักราช ๙๒๑ ปีมะแมเอกศก (พ.ศ. ๒๑๐๒) ขณะนั้นสมเด็จพระนะเรศวรเป็นเจ้าทรงพระประชวรทรพิษ พระเจ้าหงษาวดีตรัสให้สมเด็จพระมหาธรรมราชากับสมเด็จพระนะเรศวรเป็น*

---

[๔] กรมศิลปากร, **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑,** กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒, หน้า ๕๓.

[๕] กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๒,** หน้า ๑๒.

[๖] สุจิตต์ วงษ์เทศ, " 'โรคห่า' ยุคพระเจ้าอู่ทอง คือกาฬโรคจากเมืองจีน", **มติชนรายวัน,** ปีที่ ๓๒ ฉบับที่ ๑๑๔๐๗ วันที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๕๒, หน้า ๒๐.

[๗] กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑,** กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒, หน้า ๒๑๕.

[๘] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๒๒๕.

[๙] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๑๕.

[๑๐] กรมศิลปากร, **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑,** หน้า ๖๔.

เจ้าเสด็จคืนมายังพระนครศรีอยุทธยา...[๑๑] (พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐกล่าวโดยย่อถึงเหตุการณ์ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอทรงพระประชวรทรพิษ[๑๒] ในจุลศักราช ๙๓๖ จอศก หรือพุทธศักราช ๒๑๑๗ ซึ่งเมื่อพิจารณาบริบทแล้วน่าจะหมายถึงเหตุการณ์เดียวกัน)

ไข้ทรพิษยังอาจส่งผลให้เกิดความพิการ ดังเช่น เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ผู้เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเอกาทศรถและต่อมาได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ในพุทธศักราช ๒๑๕๓ ทรงเสียพระเนตรข้างหนึ่งจากโรคไข้ทรพิษ ดังที่ปรากฏในเทศนาจุลยุทธการวงศ์ว่า...*เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์นั้นประชวรทรพิษเสียพระเนตรข้างหนึ่ง จึ่งตั้งพระราชบุตรผู้พี่เป็นพระมหาอุปราช...*[๑๓]

จากหลักฐานจะเห็นได้ว่าแม้แต่พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงก็มีโอกาสเป็นโรคไข้ทรพิษ ทั้งที่ประทับอยู่ในพระราชวังและไม่ค่อยมีโอกาสติดต่อกับราษฎรสามัญ แสดงให้เห็นว่าโรคไข้ทรพิษคงจะมีอยู่ทั่วไปในราษฎรแม้จะไม่ได้เกิดการระบาดใหญ่ เมื่อขุนนางหรือข้าราชบริพารมีการติดต่อกับราษฎรจึงอาจติดโรคมาได้ และนำโรคไข้ทรพิษมาติดต่อในราชสำนัก

ทางด้านชาวตะวันตกที่เข้ามาติดต่อค้าขายในประเทศไทยสมัยอยุธยาก็มีการกล่าวถึงโรคไข้ทรพิษไว้เช่นกัน เช่น ลาลูแบร์ (Simon de La Loubère) ระบุว่าโรคห่า (plague) ที่แท้จริงของสยามก็คือโรคไข้ทรพิษ ซึ่งทำลายชีวิตชาวสยามเป็นจำนวนมากอยู่เนือง ๆ ผู้ที่เสียชีวิตด้วยไข้ทรพิษจะถูกฝังมิใช่เผาตามปกติ จนผ่านไปสามปีหรือนานกว่านั้นจึงจะขุดศพขึ้นมาเผาตามธรรมเนียม เนื่องจากกลัวว่าถ้าขุดขึ้นมาเผาเร็วกว่านั้นไข้ทรพิษจะกลับมาระบาดอีก[๑๔]

ส่วนตุรแปง (François Henri Turpin) ระบุว่าไข้ทรพิษเป็นโรคที่ทำให้คนตายมากที่สุด และเป็นมหาภัยที่น่ากลัวที่สุด แต่ถึงแม้โรคนี้จะก่อความเสียหายอย่างร้ายแรง ชาวสยามก็ยังละเลยคุณประโยชน์ของการฉีดเชื้อเข้าไปในร่างกาย[๑๕] ตุรแปงยังกล่าวไว้อีกว่าชาวสยามหลายคนมีแผลเป็นที่หน้าซึ่งเกิดจากโรคไข้ทรพิษ ทำให้เสียโฉม[๑๖]

ในพุทธศักราช ๒๒๐๒ ผู้จัดการสถานีการค้าของบริษัทดัตช์อีสต์อินเดียในกรุงศรีอยุธยาประมาณการณ์ไว้ว่าประชากรสยามอย่างน้อยหนึ่งในสามต้องเสียชีวิตด้วยโรคไข้ทรพิษ ในช่วงเวลา ๖ เดือนที่มีการระบาด[๑๗]

---

[๑๑] กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๒,** หน้า ๖๘.

[๑๒] กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑,** หน้า ๒๒๗.

[๑๓] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๑๙๘.

[๑๔] มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์, สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล), **จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม,** นนทบุรี : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๔๘, หน้า ๑๒๙.

[๑๕] เป็นวิธีการป้องกันไข้ทรพิษก่อนที่เอ็ดเวิร์ด เจนเนอร์ (Edward Jenner) จะค้นพบวิธีการฉีดวัคซีน เกิดขึ้นจากการสังเกตว่าผู้ที่เป็นโรคไข้ทรพิษแล้วครั้งหนึ่งจะไม่เป็นซ้ำอีก จึงใช้วิธีการป้องกันโรคโดยนำหนองจากผู้ป่วยไข้ทรพิษมาบดเป็นผงแล้วพ่นเข้าทางจมูกหรือฉีดลงบนผิวหนัง เพื่อให้เกิดเป็นโรคไข้ทรพิษอย่างอ่อน ๆ จนกระทั่งร่างกายพัฒนาภูมิคุ้มกันโรคขึ้น แต่ก็เสี่ยงต่อการที่จะเกิดโรคไข้ทรพิษขึ้นมาอย่างรุนแรงจนเสียชีวิต, อ้างมาจาก ยุวดี ตปนียากร, **วิวัฒนาการของการแพทย์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มต้น จนถึงสิ้นสุดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒, หน้า ๘๕ - ๘๖.

[๑๖] ฟรังซัวส์ อังรี ตุรแปง, ปอล ชาเวียร์ (แปล), **ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม,** กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๙, หน้า ๒๐, ๔๒ และ ๘๒.

[๑๗] B. J. Terwiel, "Asiatic Cholera in Siam : Its First Occurrence and the 1820 Epidemic", in Norman G. Owen (edited), **Death and Disease in Southeast Asia,** New York : Oxford University Press, 1987, p. 147.

ในพุทธศักราช ๒๒๓๙ มีจดหมายของเมอสิเยอร์ปินโต ไปถึงเมอสิเยอร์บาร์เซต์ เมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๒๓๙ ระบุว่าในกรุงศรีอยุธยาเกิดไข้ร้ายขึ้น และมีไข้ทรพิษระบาดแทรกซ้อนอีกทั่วราชอาณาจักรทำให้ ...*ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ตั้งแต่อายุ ๗๐ ถึง ๘๐ ปี เป็นไข้ทรพิษล้มตายเป็นอันมาก ตั้งแต่เดือนมกราคมมาได้มีคนตายทั่วพระราชอาณาเขตรวมเกือบ ๘ หมื่นคนแล้ว ตามวัดต่าง ๆ ไม่มีที่จะฝังศพ และตามทุ่งนาก็เต็มไปด้วยศพทั้งสิ้น...*[๑๘]

ในจดหมายยังระบุว่าพระมหากษัตริย์ทรงแสดงพระองค์เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีด้วยการสวดมนต์เลี้ยงพระและทำพิธีต่าง ๆ หลายพันอย่างทั้งในเมืองและนอกเมือง อีกทั้งยังทรงรับสั่งให้แพทย์ออกรักษาพยาบาลผู้ป่วย และพระราชทานยาและเงินแจกเป็นทานทั่วหน้ากัน พระสังฆราชชาวฝรั่งเศสได้ถวายคำแนะนำว่าควรจะถ่ายยาให้ผู้ป่วยและฉีดเอาเลือดออกเพื่อป้องกันมิให้ป่วยไข้อีก ซึ่งพระมหากษัตริย์ก็ทรงเห็นชอบด้วยและทรงรับสั่งให้ราษฎรปฏิบัติตามคำแนะนำของพระสังฆราช และเจ้าพนักงานต้องนำความกราบทูลทุกคืนว่าคนที่ได้ฉีดเลือดออกเช่นนี้มีจำนวนมากน้อยเท่าใด[๑๙]

ในปีเดียวกันมีจดหมายจากเมอสิเยอร์โปเก ไปถึงผู้อำนวยการคณะการต่างประเทศ เมื่อวันที่ ๒๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๒๓๙ ระบุถึงการเกิดไข้ทรพิษระบาดในปีนี้ไว้คล้ายกันว่า...*การที่ฝนแล้งและน้ำน้อยมาตั้งแต่ปีก่อนตลอดมาจนถึงปีนี้ ได้ทำให้เกิดไข้ทรพิษขึ้นหลายชนิด บางอย่างเป็นไข้ดำ บางอย่างก็แดง ความไข้นี้ได้ทำให้คนตายทั้งเด็กและผู้ใหญ่มีจำนวนมากมายจนเหลือที่จะเชื่อ...*[๒๐] ในจดหมายยังกล่าวถึงการที่ข้าวราคาแพง และบางครั้งก็หาซื้อไม่ได้ ซึ่งพระมหากษัตริย์ก็ทรงพระกรุณาช่วยเหลือบรรเทาความเดือดร้อนของคนยากจน

ต่อมาในพุทธศักราช ๒๒๕๕ - ๒๒๕๖ มีบันทึกของบาทหลวงฝรั่งเศสที่กล่าวถึงการระบาดของไข้ทรพิษในกรุงศรีอยุธยาอีก โดยอยู่ในจดหมายจากมองเซนเยอร์เดอซีเซ มีไปถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ เมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๒๕๕ ระบุว่า...*ได้เกิดไข้ทรพิษขึ้นมาได้ ๕ - ๖ เดือนแล้ว และเวลานี้ก็กำลังเป็นกันอยู่ ผู้คนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ได้ล้มตายเป็นอันมาก...*[๒๑] ในจดหมายยังกล่าวถึงการที่ข้าวราคาแพงอย่างที่สุดจนคนยากจนไม่สามารถซื้อข้าวรับประทาน

ในปีถัดมามีจดหมายจากมองเซนเยอร์เดอบูร์ไปถึงเมอสิเยอร์เตเชีย เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน พุทธศักราช ๒๒๕๖ ระบุว่า...*เมื่อต้นปีนี้ได้เกิดไข้ทรพิษขึ้น ซึ่งกระทำให้พลเมืองล้มตายไปครึ่งหนึ่ง ทั้งการที่ข้าวยากหมากแพงก็ทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนเป็นอันมาก...*[๒๒] ในจดหมายยังเปรียบเทียบด้วยว่าเมืองไทยในเวลานั้นเหมือนกับ *"เป็นป่าที่ไม่มีคนอยู่"* เนื่องจากพลเมืองมีจำนวนน้อยลงกว่าครึ่ง

ช่วงปลายสมัยอยุธยามีหลักฐานการระบาดของไข้ทรพิษอีกหลายครั้ง ดังปรากฏในจดหมายเหตุโหรว่า...*จ.ศ. ๑๑๑๑ (พ.ศ. ๒๒๙๒) ออกหัดทรพิษคนตายซุม...*[๒๓] และเมื่อเกิดสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพม่าช่วงก่อนเสียกรุง ก็มีปรากฏในจดหมายเหตุโหรอีกว่า...*จ.ศ. ๑๑๒๗ (พ.ศ. ๒๓๐๘) พม่าล้อมกรุงชนออกฝีตายมากแล...*[๒๔]

---

[๑๘] **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๒๑ (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๕ และ ๓๖),** พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๑, หน้า ๙๗ - ๙๘.

[๑๙] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๙๘ - ๙๙.

[๒๐] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๑๐๐ - ๑๐๑.

[๒๑] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๓๑๗ - ๓๑๘.

[๒๒] **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๒๒ (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๖ ๓๗ และ ๓๘),** พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๑, หน้า ๑ - ๒.

[๒๓] กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑,** หน้า ๑๗.

[๒๔] กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑,** หน้า ๑๘ (เชิงอรรถที่ ๘).

นับได้ว่าไข้ทรพิษเป็นโรคระบาดที่สำคัญในประวัติศาสตร์อยุธยา แม้แต่ในพงศาวดารฉบับสังเขปอย่างพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ หรือในจดหมายเหตุโหรที่จดบันทึกเฉพาะเหตุการณ์สำคัญอย่างย่อ ๆ ก็มีการบันทึกเรื่องการระบาดของไข้ทรพิษแสดงให้เห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญ เนื่องจากการที่คนตายจากโรคระบาดเป็นจำนวนมากย่อมส่งผลเสียหายอย่างร้ายแรงต่อเศรษฐกิจและความมั่นคงของอาณาจักร

เป็นที่น่าสังเกตว่าการระบาดของไข้ทรพิษหลายครั้งเกี่ยวข้องกับสงคราม เช่น การระบาดของไข้ทรพิษเมื่อครั้งที่พม่ายกทัพมาล้อมเมืองพิษณุโลก หรือเมื่อครั้งที่สมเด็จพระนเรศวรทรงพระประชวรไข้ทรพิษก็เกิดขึ้นระหว่างการเดินทัพไปช่วยพม่าตีล้านช้าง

ส่วนการระบาดของไข้ทรพิษในพุทธศักราช ๒๒๓๙ ตามที่ปรากฏในบันทึกของชาวฝรั่งเศสก็เกิดขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา ซึ่งเป็นสมัยที่มีปัญหาความไม่สงบภายในราชอาณาจักรอย่างมาก ทั้งปัญหากับชาวฝรั่งเศสช่วงผลัดเปลี่ยนรัชกาล ปัญหาหัวเมืองไม่ยอมรับอำนาจพระมหากษัตริย์ ได้แก่ เมืองนครราชสีมาและเมืองนครศรีธรรมราช รวมไปถึงการเกิดกบฏอีก ๒ ครั้ง คือ กบฏธรรมเถียรและกบฏบุญกว้าง บ้านเมืองจึงอยู่ในภาวะที่มีการสู้รบกันเป็นเวลาหลายปี

การระบาดของไข้ทรพิษในช่วงปลายสมัยอยุธยายิ่งเห็นได้ชัดเจนว่าเกี่ยวข้องกับการศึกสงคราม ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุโหรว่า เกิดไข้ทรพิษระบาดเมื่อพม่าล้อมกรุงศรีอยุธยาในพุทธศักราช ๒๓๐๘ และทำให้ผู้คนเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก

การระบาดของไข้ทรพิษยังอาจเกี่ยวข้องกับการติดต่อกับชาวต่างประเทศโดยเฉพาะที่มาจากแหล่งที่มีไข้ทรพิษระบาด กล่าวคือในพุทธศตวรรษที่ ๒๒ - ๒๓ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่กรุงศรีอยุธยามีการติดต่อกับชาติตะวันตก ได้แก่ โปรตุเกส สเปน ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส ตรงกับช่วงเวลาที่ไข้ทรพิษแพร่ระบาดอยู่ในยุโรปและเป็นโรคหลักที่ทำให้ผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะการระบาดทั่วยุโรปและดินแดนตะวันออกใกล้เมื่อพุทธศักราช ๒๑๕๗ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นสาเหตุของการนำโรคไข้ทรพิษไประบาดยังดินแดนอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศสในทวีปอเมริกาเหนือ[๒๕] จึงมีความเป็นไปได้เช่นกันที่การติดต่อค้าขายกับชาติตะวันตกรวมไปถึงดินแดนใกล้เคียง เช่น เปอร์เซีย อาจเป็นปัจจัยหนึ่งของการเกิดไข้ทรพิษระบาดในสมัยอยุธยา อันเนื่องมาจากการพบปะกันของผู้คนที่มีโรคและภูมิคุ้มกันต่อโรคแตกต่างกัน

นอกจากความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกแล้ว การติดต่อค้าขายกับชาติตะวันออกก็อาจมีส่วนเกี่ยวข้องกับการระบาดของไข้ทรพิษในกรุงศรีอยุธยาได้เช่นกัน ดังเช่นการระบาดในสมัยพระเจ้าทรงธรรมเมื่อพุทธศักราช ๒๑๖๔ และพุทธศักราช ๒๑๖๕ ตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุโหร เป็นที่น่าสังเกตว่าเกิดขึ้นเพียงปีเดียวหลังการเข้ามาของชาวญี่ปุ่นดังมีบันทึกไว้ในจดหมายเหตุโหรฉบับเดียวกันว่า...*ปีวอก จ.ศ. ๙๘๒ (พ.ศ. ๒๑๖๓) เศษ ๘ ยี่ปุ่นเข้าเมือง*...[๒๖] ซึ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒ - ๒๓ นี้ ก็เป็นเวลาที่ญี่ปุ่นประสบปัญหาการระบาดของไข้ทรพิษอย่างมาก แม้แต่เชื้อพระวงศ์ญี่ปุ่นก็ได้รับผลกระทบจากโรคนี้[๒๗] จึงมีความเป็นไปได้ที่การติดต่อค้าขายระหว่างกรุงศรีอยุธยากับญี่ปุ่นจะเป็นอีกปัจจัยหนึ่งในการเกิดไข้ทรพิษระบาดในสมัยอยุธยา

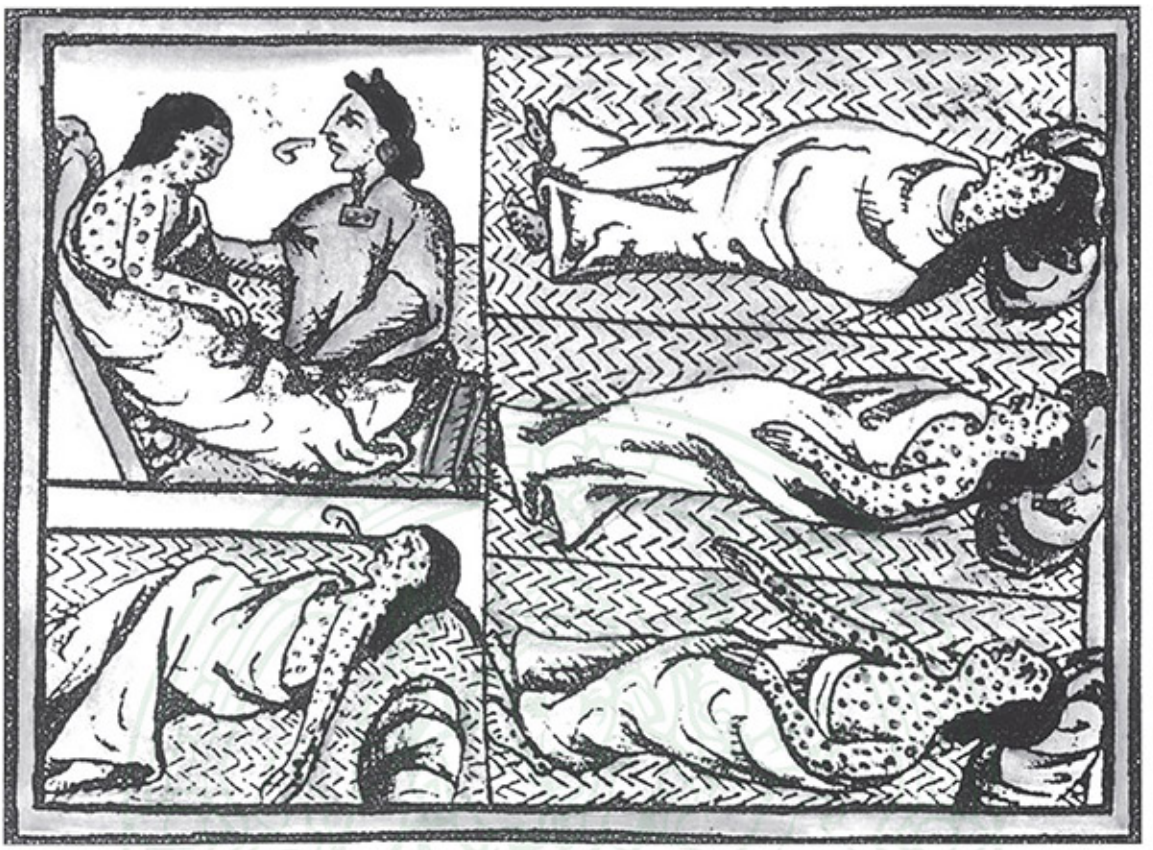
นอกจากนี้ การระบาดของไข้ทรพิษยังมักเกิดร่วมกับภาวะข้าวยากหมากแพง ทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนมาก ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุของบาทหลวงฝรั่งเศสช่วงปลายสมัยอยุธยา อาจกล่าวได้ว่าการเกิดโรคระบาดกับการขาดแคลนอาหารเป็น

---

[๒๕] World Health Organization, **Smallpox and Its Eradication,** p. 229.

[๒๖] กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑,** หน้า ๑๕.

[๒๗] World Health Organization, **Smallpox and Its Eradication,** p. 226.

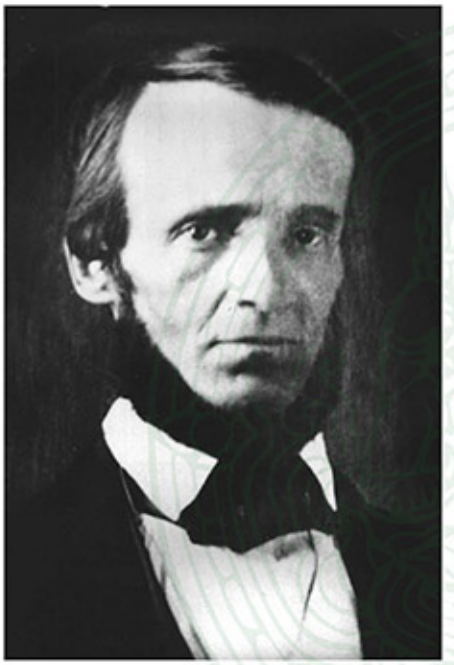
ภาพวาดชาวพื้นเมืองอเมริกาติดเชื้อไข้ทรพิษ ในพุทธศตวรรษที่ ๒๒
อันเป็นผลมาจากการล่าอาณานิคมและการติดต่อค้าขายกับดินแดนใหม่ ๆ ทำให้โรคระบาดเดินทางไปถึง
ที่มา : Native Voices, "1763 - 64 : Britain Wages Biological Warfare with Smallpox", U.S. National Library of Medicine, http://www.nlm.nih.gov/nativevoices/timeline/229.html?tribe=Shawnee

เหตุเป็นผลของกันและกัน กล่าวคือเมื่อเกิดโรคระบาดที่ทำให้ผู้คนเสียชีวิตมาก แรงงานปลูกข้าวก็ลดน้อยลง เมื่อข้าวหายากราคาก็แพงขึ้น เกิดภาวะข้าวยากหมากแพง ราษฎรไม่สามารถซื้อหาข้าวกินได้จนเกิดความอดอยาก เมื่อขาดแคลนอาหารประกอบกับสุขอนามัยเสื่อมโทรมก็ทำให้ภูมิคุ้มกันต่อโรคลดลง จึงมีโอกาสติดโรคมากขึ้น และทำให้โรคระบาดขยายวงต่อไป

ผู้ที่เป็นโรคไข้ทรพิษแล้วครั้งหนึ่งหากไม่เสียชีวิตก็จะมีภูมิต้านทานโรคไปชั่วชีวิต การระบาดของโรคไข้ทรพิษจึงไม่ได้เกิดขึ้นตลอดเวลา แต่มักเกิดเป็นวัฏจักรหรือเป็นช่วงเวลาตามอายุของคนแต่ละรุ่น เมื่อเกิดการระบาดขึ้นครั้งหนึ่งก็จะสร้างกลุ่มคนที่รอดชีวิตและมีภูมิคุ้มกันขึ้นมารุ่นหนึ่ง เมื่อคนรุ่นนี้เสียชีวิตไปและเกิดคนรุ่นใหม่ที่ไม่มีภูมิคุ้มกันเข้ามาแทนก็มีโอกาสเกิดการระบาดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เป็นเช่นนี้เรื่อยไป โรคไข้ทรพิษจึงมักเกิดขึ้นกับเด็กที่ไม่เคยมีภูมิคุ้มกันมาก่อน ทำให้เด็กเสียชีวิตจากโรคนี้จำนวนมาก และยังอาจเกิดขึ้นได้กับคนในราชสำนักและพระบรมวงศานุวงศ์ที่ไม่ค่อยมีโอกาสติดต่อกับชาวบ้านสามัญ จึงไม่มีโอกาสได้พัฒนาภูมิคุ้มกันเช่นคนทั่วไปที่เผชิญกับโรคอยู่ตลอด เมื่อถึงคราวที่เชื้อโรคเข้ามาถึงในราชสำนักจึงไม่สามารถต้านทานโรคได้

ในเพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยาซึ่งสันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย มีการกล่าวถึงภัยจากโรคไข้ทรพิษไว้เช่นกัน ดังคำกลอนที่ว่า

...ทั้งเข้าก็จะยากหมากจะแพง
*จะบังเกิด**ทรพิษม์**มิคสัญญี*
กรุงประเทศราชธานี
จะอ้างว้างอกใจทั้งไพร่พล
สารพันจะแห้งแล้งเป็นถ้วนถี่
ฝูงผีจะวิ่งเข้าปลอมคน
จะเกิดการกุลีทุกแห่งหน
จะสาละวนทั่วโลกหญิงชาย...[๒๘]

นายแพทย์แดน บีช แบรดเลย์
(Dan Beach Bradley : คริสต์ศักราช ๑๘๐๔ - ๑๘๗๓)
หรือหมอบรัดเลย์ แพทย์ชาวอเมริกัน
ผู้ทำการทดลองปลูกฝีขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย
ที่มา : นภนาท อนุพงศ์พัฒน์, "การทดลองทำพันธุ์ไข้ทรพิษ (๒๓๗๘ - ๒๔๔๘) รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว", หอจดหมายเหตุและพิพิธภัณฑ์สุขภาพไทย, http://www.nhom.or.th/content/88/1/

แสดงให้เห็นว่าคนสมัยอยุธยามองไข้ทรพิษเป็นภัยร้ายแรงอย่างหนึ่ง เชื่อมโยงกับความเดือดร้อนต่างๆ เกิดภาวะมิคสัญญี ทุกสิ่งโกลาหลวุ่นวาย เป็นส่วนหนึ่งของคำพยากรณ์ถึงเภทภัยที่นำไปสู่การล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา

เมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์ การติดต่อกับชาติตะวันตกทำให้มีโอกาสได้รับวิทยาการใหม่ ๆ มากมาย วิทยาการหนึ่งที่สำคัญก็คือการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษตามแนวทางที่เอ็ดเวิร์ด เจนเนอร์ (Edward Jenner) ค้นพบ และนายแพทย์แดน บีช แบรดลีย์ (Dan Beach Bradley) หรือหมอบรัดเลย์เป็นผู้นำเข้ามาใช้ในประเทศไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากนั้นรัฐบาลทุกสมัยก็ให้ความสำคัญกับการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษแก่ราษฎร รวมไปถึงพัฒนาพันธุ์หนองฝีขึ้นใช้เองเพื่อไม่ต้องสั่งซื้อจากต่างประเทศ มีผลทำให้การระบาดและจำนวนผู้เสียชีวิตจากไข้ทรพิษลดลงเรื่อย ๆ จนในที่สุดก็หมดไปจากประเทศไทยเมื่อประมาณพุทธศักราช ๒๕๐๕

[๒๘] กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๕,** กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒, หน้า ๗๐.

เอ็ดเวิร์ด เจนเนอร์ (Edward Jenner : คริสต์ศักราช ๑๗๔๙ - ๑๘๒๓)
แพทย์ชาวอังกฤษ ผู้ค้นพบวิธีปลูกฝี เพื่อป้องกันโรคไข้ทรพิษเป็นครั้งแรกของโลก
ที่มา : Maryann Holloway, "What happened on May 14th - Small Pox Vaccine",
http://mholloway63.wordpress.com/

ภาพการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่มา : นภนาท อนุพงษ์พัฒน์, "การทดลองทำพันธุ์ไข้ทรพิษ (๒๓๗๘ - ๒๔๔๘) รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว",
หอจดหมายเหตุและพิพิธภัณฑ์สุขภาพไทย, http://www.nham.or.th/content/88/1/

น้อมรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณ ในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

เสาวนีย์ บุตรช่วง *

เนื่องในวันคล้ายวันสวรรคตสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี วันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๕๗ กรมศิลปากร ขอเสนอบทความเทิดพระเกียรติ เพื่อน้อมรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ผู้ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจนานัปการด้วยพระวิริยะอุตสาหะเป็นที่ประจักษ์ต่อพสกนิกรทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ น้ำพระราชหฤทัยที่ทรงห่วงใยราษฎรทุกถิ่นที่ รวมทั้งท้องถิ่นทุรกันดารห่างไกลคมนาคม ด้วยสายพระเนตรที่ยาวไกลและพระเมตตาพระองค์ทรงเป็นกำลังสำคัญในการช่วยเหลือราษฎร พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงช่วยผ่อนคลายความทุกข์โศกของราษฎร ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในการสร้างโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน โรงเรียนในถิ่นทุรกันดาร รวมถึงพระราชทานสิ่งของเสื้อผ้า ยารักษาโรค จนกลายเป็นที่มาของโครงการพระราชดำริด้านการสังคมสงเคราะห์ การศึกษา การแพทย์ และการสาธารณสุขที่ทรงริเริ่มไว้เป็นจำนวนมาก

* นักจดหมายเหตุปฏิบัติการ หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

Old Photo Mirrors the Past : The Commemoration of the Royal Grace of Somdet Phra Srinagarindra Boromarajajonani

Somdet Phra Srinagarindra Boromarajajonani pleased to have incomparable grace to all the Thais. People from all sectors paid loyalty and honor to Somdet Ya and Princess Mother. Her royal duties and behaviors done have been impressed and affixed in the Thais' mind over the time. The royal initiatives were commenced from her royal visit to the rural areas and faraway lands. She saw the difficulties and challenges her people was encountering so that she made a strong intention to help them out. There are still several key initiatives of Somdet Phra Srinagarindra Boromarajajonani which have been widely recognized and developed continuously, Somdet Phra Srinagarindra Boromarajajonani's Medical Volunteer Foundation, Border Patrol Police and Family Supporting Foundation, Hill Tribe and Faraway People School, Royal Mae Fah Luang Foundation, and Doi Tung Development Project. During her lifetime, she had performed her duties without tiredness even though when she had become old. Her successful initiatives was seen by people both domestically and internationally. Her royal grace would always be affixed in the Thais' heart forever.

Translated by Thanik Lertcharnrit

ราวต้นพุทธศักราช ๒๕๐๗ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงสนพระราชหฤทัยที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรในท้องถิ่นทุรกันดารทั่วทุกภูมิภาค สืบทอดพระราชปณิธานตามรอยพระยุคลบาทสมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก พระราชกรณียกิจที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงปฏิบัติประกอบกับพระราชจริยวัตร และพระราชอัธยาศัยอันงดงาม จึงทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ราษฎร และประเทศชาติได้ลุล่วงบริบูรณ์มาโดยตลอด แม้จะทรงเจริญพระชนมพรรษามากแล้ว พระองค์ยังคงเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรอย่างไม่รู้จักทรงเหน็ดเหนื่อย

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎร และปฏิบัติพระราชกรณียกิจในเรื่องแพทย์อาสาตามจังหวัดแพทย์อาสาต่าง ๆ ทั่วประเทศเป็นวงรอบติดต่อกันนานประมาณ ๑๕ เดือนเศษ จากนั้นพระองค์จะเสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานไปประทับ ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ประมาณ ๘ เดือน โดยวงรอบการเสด็จพระราชดำเนินนั้นจะเริ่มหลังจากที่เสด็จพระราชดำเนินกลับจากประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ประมาณเดือนตุลาคมหรือต้นเดือนพฤศจิกายน ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจที่กรุงเทพมหานคร ประมาณ ๒ - ๓ สัปดาห์ จากนั้นจึงเริ่มเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรตามจังหวัดต่าง ๆ ตามแผนงานกำหนดพระราชกรณียกิจซึ่งหม่อมราชวงศ์ดิศนัดดา ดิศกุล ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และผู้ประสานงาน ได้ร่างนำขึ้นทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรเรียบร้อยแล้ว และระหว่างที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีประทับ ณ จังหวัดต่าง ๆ นั้น แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะไม่ได้ทรงดูแลสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีอย่างใกล้ชิดด้วยพระองค์เอง แต่ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ห่วงใยสมเด็จพระราชชนนีเป็นอย่างยิ่ง โดยมอบหมายให้ราชองครักษ์ส่งรายงานกราบบังคมทูลเหตุการณ์และเรื่องราวต่าง ๆ ให้ทรงทราบทุกวัน

ในเวลาที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎร พระองค์ทรงปฏิบัติพระองค์อย่างเป็นกันเองกับราษฎรด้วยพระอิริยาบถอ่อนน้อม เปี่ยมไปด้วยพระเมตตา และมีพระราชปฏิสันถารกับราษฎรที่มาเฝ้ารับเสด็จอย่างใกล้ชิด พลตำรวจโท อังกูร ทัตตานนท์ ผู้ปฏิบัติราชการตามขบวนเสด็จพระราชดำเนินได้กล่าวถึงพระราชจริยวัตรสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีไว้ตอนหนึ่งในหนังสือ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี[๑] ความว่า

"....เวลาเยี่ยมราษฎร ท่านจะเข้าไปทักทายเด็กและคนแก่ ลูบหลังคนแก่ จับไม้จับมือ บางคนมีกล้วยน้ำว้าหวีหนึ่งก็ถวาย มีไข่ต้มมาถวาย บางคนเอาอ้อยมาครับ ท่านก็ว่า ฉันเคี้ยวไม่ไหว เวลานั่งคุยกับราษฎร ก็นั่งยอง ๆ เหมือนธรรมดา นั่งยอง ๆ พูด เวลาเจอเด็กเล็ก ๆ ทรงจับแก้มเด็ก ลูบ ทักทาย เป็นไงสบายดี แหม อ้วนท้วนดีนะ อย่างโน้นอย่างนี้ บางทีเด็กกำลังร้องไห้ ท่านก็เอาของเล่นให้ เด็กก็หยุดร้องสนุกกัน...."

[๑] **สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี.** โครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับธนาคารนครหลวงไทย จำกัด จัดพิมพ์ในวโรกาสที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงมีพระชนมายุ ครบ ๘๔ พรรษา ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๗. หน้า ๒๖๗.

มีพระราชปฏิสันถารกับประชาชนที่มาเฝ้าฯ รับเสด็จอย่างใกล้ชิด
ระหว่างการเสด็จพระราชดำเนินไปทรงวางพวงมาลาพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณ พระลานพระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๑๖

จากการเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎร พระองค์ได้ทรงริเริ่มโครงการหลายโครงการ ซึ่งโครงการตามพระราชดำริต่าง ๆ ยังคงดำเนินงานและได้รับการส่งเสริมพัฒนาให้มีศักยภาพเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ปวงชนชาวไทยตามพระราชปณิธานของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี โครงการตามพระราชดำริเหล่านั้น ได้แก่

มูลนิธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พอ.สว.)

จากการที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎร ทรงพบเห็นราษฎรทุกข์ยากจากความเจ็บป่วย การขาดแคลนทางด้านสุขอนามัยและสาธารณสุขมูลฐาน ในปลายพุทธศักราช ๒๕๑๐ จึงทรงเริ่มให้หน่วยแพทย์ประจำพระองค์ และแพทย์จากกรมตำรวจออกตรวจรักษาราษฎรตามหมู่บ้านต่าง ๆ เป็นครั้งคราว จนกระทั่งปลายพุทธศักราช ๒๕๑๑ ได้มีพระราชดำริจัดตั้งหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ในพระองค์ออกไปรักษาประชาชนในท้องถิ่นทุรกันดารทั่วประเทศ โดยทดลองปฏิบัติงานครั้งแรกที่จังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดน่าน ต่อมาในการประชุม ณ พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ เมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๑๒ ได้มีมติให้ก่อตั้งหน่วยแพทย์อาสาสมเด็จพระราชชนนี ใช้ชื่อย่อว่า พอ.สว. ซึ่งหน่วยแพทย์ พอ.สว. นี้ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐเอกชน และรัฐบาลต่างประเทศ นับเป็นปัจจัยผลักดันให้กิจการหน่วยแพทย์ พอ.สว. มั่นคงยิ่งขึ้น หน่วยแพทย์อาสานี้ได้รับการจดทะเบียนในนามมูลนิธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พอ.สว.) เมื่อวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๗ มีหน่วยจัดตั้งตามแนวชายแดนและพื้นที่ทุรกันดารถึงปัจจุบันรวม ๕๕ จังหวัด

เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรวัดหนองแก อำเภอกุยบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โอกาสนี้ได้พระราชทานเครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรคแก่คนชรา เมื่อวันที่ ๗ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๐

เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรบ้านวัดไทรทอง ตำบลวังเย็น อำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒

เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรบริเวณโรงเรียนบ้านดอนหญ้านาง อำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย เมื่อวันที่ ๓ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๒๔

ทรงเป็นประธานการประชุมแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พอ.สว.) จังหวัดหนองคาย ณ ศาลาประชาคมจังหวัดหนองคาย เมื่อวันที่ ๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๒๔

เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎร บ้านโพนงาม ตำบลโพนงาม อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร
เมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๒๔

เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎร บ้านวังม่วง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ
เมื่อวันที่ ๗ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๗

เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ อาคารอภิศุกาโว ณ โรงพยาบาลสมเด็จพระบรมราชินีนาถ อำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๒๘

เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎร บ้านห้วยน้ำลำ จังหวัดชัยภูมิ เมื่อวันที่ ๑๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๙

มูลนิธิสงเคราะห์ตำรวจตระเวนชายแดน และครอบครัว ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

มูลนิธิสงเคราะห์ตำรวจตระเวนชายแดนและครอบครัว ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๑๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๑๐ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือตำรวจตระเวนชายแดนและครอบครัวในด้านสวัสดิการเมื่อเจ็บป่วย หรือถึงแก่กรรม เนื่องจากการปฏิบัติราชการ รวมทั้งช่วยเหลือการศึกษาแก่บุตรข้าราชการตำรวจตระเวนชายแดนด้วย

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานเงินเป็นทุนเริ่มแรกของมูลนิธิ และมีผู้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเงินสมทบทุนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ดอกผลของเงินทุนนี้ได้นำไปช่วยสงเคราะห์ตำรวจตระเวนชายแดนที่ได้รับบาดเจ็บสาหัส หรือถึงแก่ความตายจากการต่อสู้ปราบปรามผู้ก่อการร้าย หรือผู้ร้าย รวมถึงการสงเคราะห์ครอบครัวของตำรวจตระเวนชายแดน และตำรวจตระเวนชายแดนที่ประสบภัยธรรมชาติ

พระราชทานพระพุทธรูป ภ.ป.ร. ให้แก่กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน
ในโอกาสที่เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปิดโรงเรียน ส.ไทยเสรีอุตสาหกรรม ๓ บ้านป่าไร่ อำเภออรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี
เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๑๙

เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมฐานปฏิบัติการ ทหาร ตำบลบางลำภูรา อำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง โอกาสนี้ได้พระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคแก่ทหารด้วย เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔

เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมอาสาสมัครทหารพราน ณ เทือกเขาน้ำค้าง อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๒๖

โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน

เมื่อทรงทราบถึงความยากลำบากของตำรวจตระเวนชายแดนในการสอนนักเรียนชาวเขา และนักเรียนในท้องถิ่นทุรกันดาร จึงได้พระราชทานทุนทรัพย์ส่วนพระองค์จัดตั้งโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน โรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคม ขึ้นหลายแห่ง พร้อมทั้งพระราชทานอุปกรณ์การเรียนการสอน ทั้งยังได้เสด็จพระราชดำเนินไปเป็นประธานในพิธีเปิดโรงเรียนด้วยพระองค์เอง และพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคเพื่อเป็นขวัญกำลังใจให้แก่ข้าราชการตำรวจตระเวนชายแดนด้วย

ทรงสาธิตการสอนนักเรียนโรงเรียนบ้านหนองยาง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔

พระราชทานเครื่องแบบนักเรียน พร้อมด้วยอุปกรณ์การเรียนแก่นักเรียน และทรงเยี่ยมราษฎรบ้านโคกม่วง อำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี เมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๒๓

เสด็จพระราชดำเนิน
ไปทรงประกอบพิธีเปิดโรงเรียนเคียงศิริ บ้านท่าพุด
ตำบลกะหรอ อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช
เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๒๐

เสด็จพระราชดำเนิน
ไปในพิธีพระราชทานธงประจำรุ่นลูกเสือชาวบ้าน
อำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดแพร่
เมื่อวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๐

พระราชทานชุดนักเรียน และอุปกรณ์การเรียนแก่นักเรียนโรงเรียนบ้านบางเจริญ ตำบลนาเหนือ อำเภออ่าวลึก จังหวัดกระบี่
เมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๒๐

มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานเงินทุนเริ่มแรกก่อตั้งมูลนิธิส่งเสริมผลผลิตชาวเขาไทยในพระราชูปถัมภ์ เพื่อส่งเสริม และหาตลาดให้งานหัตถกรรมของชาวไทยภูเขาให้มีรายได้เสริมจากการทำการเกษตร และดูแลไม่ให้ชาวไทยภูเขาถูกเอารัดเอาเปรียบ ซึ่งการดำเนินงานประสบความสำเร็จด้วยดี หัตถกรรมของชาวไทยภูเขาได้รับความนิยมทั้งในประเทศและต่างประเทศ จนเมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๘ มูลนิธิส่งเสริมผลผลิตชาวเขาไทย ในพระราชูปถัมภ์ ได้ขยายขอบเขตการทำงานครอบคลุมพื้นที่ราบ จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็นมูลนิธิแม่ฟ้าหลวง ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

ปัจจุบันมูลนิธิแม่ฟ้าหลวง ฯ มีโครงการสำคัญ ๔ โครงการ ได้แก่ **ไร่แม่ฟ้าหลวง อุทยานศิลปวัฒนธรรมล้านนา** ซึ่งได้พัฒนามาจากไร่ที่ดูแลเยาวชนในโครงการผู้นำเยาวชนชาวเขา จนกลายมาเป็นสถานที่จัดแสดงนิทรรศการงานศิลปะล้านนา แหล่งเรียนรู้และอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม **โครงการพัฒนาดอยตุง (พื้นที่ทรงงาน) อันเนื่องมาจากพระราชดำริ** เป็นโครงการที่พัฒนาทางเลือกใหม่แบบยั่งยืนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน และปัญหาสังคมอื่น ๆ **หอฝิ่น อุทยานสามเหลี่ยมทองคำ** เป็นสถานที่จัดแสดงนิทรรศการเกี่ยวกับฝิ่นและสารเสพติดระดับโลก สำหรับให้ประชากรโลกได้เรียนรู้และป้องกันตนเองจากภัยของยาเสพติด และ**โครงการขยายผลต่างประเทศ** เป็นโครงการเพื่อการขยายผลการดำเนินงานโครงการตามแนวพระราชดำริไปยังต่างประเทศ เช่น ประเทศเมียนมาร์ ประเทศอัฟกานิสถาน

เสด็จพระราชดำเนินไปทรงร่วมงานไหว้สาแม่ฟ้าหลวง ณ ไร่แม่ฟ้าหลวง อำเภอเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย เมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๐

โครงการพัฒนาดอยตุง (พื้นที่ทรงงาน) อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

โครงการพัฒนาดอยตุง มีจุดเริ่มต้นจากความห่วงใยของรัฐบาลและประชาชน ซึ่งเห็นพ้องกันว่าสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงเจริญพระชนมายุมากแล้ว น่าที่จะมีที่ประทับในประเทศไทยแทนการแปรพระราชฐานไปประทับ ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ทุกรอบ ๒ ปี เพื่อพักพระวรกายหลังจากทรงงาน สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนากรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรบริเวณที่เห็นสมควรจะสร้างพระตำหนัก เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๐ และทั้งสองพระองค์โปรดสถานที่แห่งนี้ ทรงตั้งพระราชปณิธานว่าจะทรงปลูกป่าบนดอยตุงเพื่อฟื้นฟูสภาพป่าของประเทศให้สมบูรณ์ดังเดิม และพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรในพื้นที่ให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีการศึกษา สุขภาพอนามัยดี มีรายได้ต่อเนื่อง และมีจิตสำนึกในการรักษาป่าและสภาพแวดล้อม

โครงการพัฒนาดอยตุง เป็นโครงการสำคัญที่ช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากรให้ดีขึ้น มีการพัฒนาทรัพยากรในพื้นที่ให้เป็นไปอย่างเหมาะสมตามศักยภาพอันจะก่อให้เกิดความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ดอยตุงเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ของภาคเหนือที่มีความมั่นคงยิ่งขึ้น มีรูปแบบการพัฒนาอย่างเป็นระบบ เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาในพื้นที่อื่น ๆ

ปัจจุบันโครงการพัฒนาดอยตุงมีโครงการทางเลือกอื่น ๆ ที่ยั่งยืนและบรรลุผลโดยพร้อมเพรียงกัน ได้แก่ โครงการเกษตรพื้นที่สูง โครงการปลูกป่าและการสร้างอาชีพทางเลือก นอกจากนี้ โครงการพัฒนาดอยตุง ยังเป็นโครงการที่ช่วยเผยแพร่องค์ความรู้และสนับสนุนการสร้างทัศนคติใหม่ให้ราษฎรตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพื่อให้คนกับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมบูรณ์

เนื่องในโอกาส ๑๐๐ ปี พระราชสมภพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พุทธศักราช ๒๕๔๓ องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโก (UNESCO) มีมติเมื่อวันที่

ทรงปลูกต้นแมคคาเดเมีย
บริเวณโครงการพัฒนาดอยตุง จังหวัดเชียงราย
เมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๓๒

๑๖ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๔๒ ถวายพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีด้วยการอัญเชิญพระนามบันทึกไว้ในปฏิทินบุคคลสำคัญระดับโลก ประจำคริสต์ศักราช ๒๐๐๐ - ๒๐๐๑ ในฐานะที่ทรงมีผลงานดีเด่นเพื่อส่วนรวม ในด้านการศึกษา วิทยาศาสตร์ ประยุกต์ การพัฒนามนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งยังความปลื้มปีติเป็นล้นพ้นแก่ปวงชนชาวไทย

พระราชกรณียกิจในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีที่ทรงปฏิบัติตลอดพระชนม์ชีพ มีส่วนสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติ และก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง ยังคงสถิตในใจคนไทยเสมอมา ประชาชนทุกหมู่เหล่าต่างสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณและเทิดทูนพระองค์เป็น **“สมเด็จย่า”** และ **“แม่ฟ้าหลวง”** ของปวงชนชาวไทย

ทรงปลูกหญ้าแฝก บริเวณศูนย์ทดลองเพาะขยายพันธุ์หญ้าแฝก โครงการพัฒนาดอยตุง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย เมื่อวันที่ ๔ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๕

บรรณานุกรม

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. **ดอยตุง.** กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๑.

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี. โครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับธนาคารนครหลวงไทย จำกัด จัดพิมพ์ในวโรกาสที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงมีพระชนมายุครบ ๘๔ พรรษา ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๗. [ม.ป.ท.], [ม.ป.ป.].

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. **สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี สมเด็จย่าของแผ่นดิน.** กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๙.

ศิลปินศิลปากรขจรศักดิ์
"ครูนงลักษณ์ เทพหัสดินฯ" ศิลป์สมัย
โขนละครฟ้อนรำล้ำเกรียงไกร
เลิศวิไลใครชมชิดติดตรึงตรา
ละครนอกละครในให้ประจักษ์
ครูฟูมฟักครั้งเยาว์วัยไร้เดียงสา
กระบวนรบกระบวนรำจำนรรจา
นบบูชาบรมครูผู้มีคุณ
อันอิเหนาบทบาทเด่นเล่นถนัด
เข้มฝึกหัดพระลอด้วยช่วยนำหนุน
พระสุธนสมิงพระรามงามละมุน
ละเวงวุ่นรักปนรบสยบมนตร์
บรรยายความตามไชร้ไม่มีหมด
บันทึกจดเรียงร้อยถ้อยนุสนธิ์
ศาสตร์แห่งศิลป์ต้นแบบแยบยินยล
แนบกมลสานุศิษย์สถิตเอย.

ครูนงลักษณ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา : ครูศิลปินต้นแบบละครพระ

อัมไพวรรณ เดชะชาติ **

* หมายถึง ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญในงานสาขาต่าง ๆ ทุกด้านอันเป็นภารกิจของกรมศิลปากร
** นักวิชาการละครและดนตรีชำนาญการ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร

ครูนงลักษณ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา นาฏศิลปินอาวุโส กลุ่มนาฏศิลป์ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร ผู้มีความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์เป็นที่ประจักษ์ในแวดวงนาฏศิลป์ไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของพระเอก ทั้งละครใน ละครพันทาง ละครนอก และการแสดงอื่น ๆ มากมาย นับเป็นโอกาสอันดีที่ศิลปิน - ศิลปากรฉบับนี้ได้รับเกียรติให้ถ่ายทอดประวัติชีวิต ผลงานการแสดง ของครูนงลักษณ์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา : ครูศิลปินต้นแบบละครพระ

ชีวิตในวัยเยาว์

ครูนงลักษณ์ฯ เกิดเมื่อวันอังคารที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๗ ปีมะเมีย ที่บ้านบางลำพู เลขที่ ๓ ถนนจักรพงษ์ อำเภอพระนคร จังหวัดกรุงเทพมหานคร เป็นบุตรของคุณพ่อจำนง (ถึงแก่กรรม) รับราชการกระทรวงมหาดไทย (นายอำเภอ) และคุณแม่อุทัยวรรณ (ถึงแก่กรรม) รับราชการครูโรงเรียนประจำจังหวัดอุดรธานี มีพี่น้อง ๗ คน ปัจจุบันอยู่บ้านเลขที่ ๒๕ ซอย ๑หมู่บ้านธารทิพ (รามคำแหง ๖๒) ถนนสุขาภิบาล ๓ บางกะปิ กรุงเทพมหานคร

ประวัติการศึกษา

ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ เริ่มเข้าศึกษาที่โรงเรียนบำรุงวิทยา ซึ่งตั้งอยู่ใกล้บ้าน ครูนงลักษณ์ฯ กล่าวว่า *"โรงเรียนนี้มีบรมครูที่มีชื่อเสียงด้านนาฏศิลป์หลายท่านได้ศึกษาที่โรงเรียนนี้เช่นกัน คือ ครูศิริวัฒน์ ดิษยนันทน์ ศิลปินแห่งชาติ ครูรัจนา พวงประยงค์ ศิลปินแห่งชาติ คุณพิศมัย วิไลศักดิ์ ศิลปินแห่งชาติ เนื่องจากมีภูมิลำเนาอยู่ในละแวกบางลำพู"* เมื่อจบการศึกษาใน พ.ศ. ๒๕๐๖ คุณพ่อ คุณแม่ และผู้ใหญ่หลายท่านเห็นพ้องกันว่าครูนงลักษณ์ฯ มีรูปร่างหน้าตาน่ารักเหมาะสมจะเข้าเรียนนาฏศิลป์ อีกทั้งคุณตาก็เป็นหัวหน้าวงดนตรีไทย คุณน้าเป็นนักดนตรีไทย ส่วนคุณแม่ก็เป็นนักร้องในวงดนตรีของคุณตา เรียกได้ว่ามีสายเลือดด้านศิลปะอย่างเต็มตัว อีกทั้งครอบครัวยังได้รู้จักกับครูสะอาด บัวชาติ ครูพยงค์ ทองหลิม ครูโรงเรียนนาฏศิลป ซึ่งได้แนะนำให้สมัครเข้าสอบคัดเลือกที่โรงเรียนนาฏศิลป พ.ศ. ๒๕๐๗ ครูนงลักษณ์ฯ ได้เล่าถึงชีวิตการเรียนในโรงเรียนนาฏศิลปอย่างมีความสุขว่า *"การสอบเข้าเรียนที่นี่ต้องสอบหนังสือแล้วคุณครูก็จะคัดเลือกว่าจะให้ฝึกหัดเป็นตัวอะไร*

คุณพ่อ

คุณแม่

ซึ่งดูจากบุคลิก รูปร่าง หน้าตา ผู้คัดเลือกในตอนนั้น คือ คุณครูลมุล ยมะคุปต์ และคุณครูเฉลย ศุขะวณิช ท่านคัดเลือกให้เรียนตัวนาง เมื่อแรกเข้าเรียนนั้นไม่ค่อยสนใจเรียน เพราะไม่ชอบ มักจะหนีเรียนรำอยู่เสมอ แต่ไม่ได้หนีไปไหน เพียงแค่แอบดูอยู่ใกล้ ๆ เมื่อใกล้สอบก็ให้เพื่อนสอน ซึ่งก็แปลก คือ สอบผ่านหรือเอาตัวรอดมาได้ทุกครั้ง อาจเป็นเพราะมีพรสวรรค์ อีกอย่างคือคุณครูที่สอนให้ความรัก ความเมตตาอย่างมาก เมื่อเรียนไปได้ประมาณ ๖ ปี ก็ได้ขออนุญาตคุณครูเปลี่ยนไปเรียนตัวพระ เพราะความประพฤติไม่ค่อยเรียบร้อยเท่าไหร่ ออกแนวบู๊ ๆ เสียด้วย"

ขณะศึกษาอยู่ที่โรงเรียนนาฏศิลป ได้รับการฝึกหัดนาฏศิลป์ไทยจากบรมครูที่มีชื่อเสียงหลายท่าน อาทิ ครูลมุล ยมะคุปต์ ครูเฉลย ศุขะวณิช ครูนพรัตน์ หวังในธรรม ครูบงกช โพธิ์ทอง ครูบุนนาค ทรรทรานนท์ ครูเรณู จีนเจริญ ครูศิริวัฒน์ ดิษยนันทน์ ครูรัตติยะ วิกสิตพงศ์ ครูนฤมัย ไตรทองอยู่ ครูอุดม อังศุธร ครูประพิศพรรณ ศรีเพ็ญ ซึ่งได้วางพื้นฐานและถ่ายทอดความรู้ด้านนาฏศิลป์อย่างดีเยี่ยม สามารถนำความรู้มาสร้างสรรค์ พัฒนาจนเชี่ยวชาญในปัจจุบัน ทั้งนี้ ครูผู้มีคุณูปการสำคัญยิ่งท่านหนึ่ง คือ ครูมัลลี คงประภัศร์ หรือ *"ย่าหมัน"* (ครูละครจากวังเจ้าขาวหรือวังพระองค์เจ้าวัชรีวงศ์) ครูนงลักษณ์ฯ เล่าว่า *"ขณะที่เป็นนักเรียนมักจะได้พบกับย่าหมันในตอนเช้าบ่อย ๆ ซึ่งท่านได้ให้ความรัก ความเมตตาเรียกมาคุยด้วยเสมอตรงบริเวณห้องเครื่องเก่า"*

การแสดงครั้งแรกที่ได้รับคัดเลือกให้แสดง คือ เชิ้งกระติบข้าว เนื่องในงานต้อนรับประธานาธิบดีเอธิโอเปีย ต่อมาได้รับคัดเลือกออกแสดงในงานต่าง ๆ มาโดยตลอด ครั้งสำคัญที่ภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่ง คือ

- บทบาทพระลอ ตอนลงสวน เนื่องในงานศิลปหัตถกรรมนักเรียน ณ สนามกีฬาแห่งชาติ ปทุมวัน นับเป็นจุดเริ่มต้นของการแสดงตัวเอกในครั้งต่อมา ได้รับถ่ายทอดท่ารำจากครูลมุล ยมะคุปต์ ช่วยฝึกซ้อมโดยครูนพรัตน์ หวังในธรรม และครูอุดม อังศุธร

- รำฉุยฉายพราหมณ์ ถวายหน้าพระที่นั่งเจ้าฟ้าหญิงแอนน์ แห่งราชวงศ์อังกฤษ ณ ห้องฝึกโขนโรงเรียนนาฏศิลป (ปัจจุบัน ตึก ๕ ชั้น สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์) ครูผู้ฝึกซ้อมและเป็นกำลังให้อย่างใกล้ชิดในเวลาแสดง เช่นเคยคือ ครูนพรัตน์ หวังในธรรม

- ระบำลพบุรี (ตัวเอก) แสดงที่สถานีโทรทัศน์ไทยทีวี ช่อง ๔ บางขุนพรหม

นอกจากนี้ ครูนงลักษณ์ฯ เล่าถึงประสบการณ์การแสดงที่เป็นงานพิเศษว่า *"ได้เสริมสร้างประสบการณ์การแสดงด้วยการรับงานรำพิเศษตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น ห้องอาหารพิมาน บ้านไทย สุโขทัย เป็นต้น ได้ค่าตอบแทนตั้งแต่ ๓๐ บาท ถึง ๑๓๐ บาท แต่ค่าตอบแทนดังกล่าวก็มิได้สำคัญไปกว่าประสบการณ์ในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นการแสดง การบริหารจัดการ การฝึกฝนความคล่องตัวด้านต่าง ๆ เช่น การแต่งหน้าทำผม แต่งตัว สิ่งเหล่านี้เป็นการแสวงหาความชำนาญที่แฝงไปด้วยคุณค่า ต้นแบบของความอดทน พยายามมาจนทุกวันนี้"*

ระหว่างที่ศึกษาอยู่ในโรงเรียนนาฏศิลป ได้เรียนรู้การขับร้องเพลงไทย ซึ่งเลือกเรียนเป็นวิชาโท และเมื่อเข้ารับราชการแล้วก็ยังต้องฝึกการขับร้องเพลงไทย เพราะเป็นกลวิธีที่ช่วยให้การแสดงมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เนื่องจากผู้แสดงต้องรู้และเข้าใจเพลงร้องทำนองดนตรี ซึ่งจะทำให้การรำสอดคล้องสัมพันธ์กันอย่างลงตัว โดยเรียนการขับร้องดังกล่าวกับครูผู้เชี่ยวชาญด้านคีตศิลป์ไทยหลายท่าน ดังนี้ ครูลิ้นจี่ จารุจรณ ครูจิ้มลิ้ม กุลตัณฑ์ ครูทัศนีย์ ขุนทอง ครูอุษา สุคันธมาลัย ครูท้วม ประสิทธิกุล ครูวัฒนา โกศินานนท์ ครูแช่มช้อย ดุริยพันธ์ ครูสุดา เขียววิจิตร ครูดวงเนตร ดุริยพันธ์

ความพยายามมุมานะอุตสาหะในการฝึกฝนซึ่งพัฒนาเรียนรู้มาตามลำดับ ทำให้ครูนงลักษณ์ฯ มีฝีมือและทักษะทางการแสดง กระทั่งเป็นที่ไว้วางใจของบรมครูหลายท่าน อาทิ ท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี ครูลมุล ยมะคุปต์ ครูศิริวัฒน์ ดิษยนันทน์ ครูสุวรรณี

ชลานุเคราะห์ ครูเรณู จีนเจริญ ครูสถาพร สนทอง เป็นต้น คัดเลือกให้ออกแสดงอยู่เป็นประจำทั้งในประเทศและต่างประเทศ จนกระทั่งจบการศึกษานาฏศิลป์วิชาชีพชั้นสูง ใน พ.ศ. ๒๕๑๙ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๓๗ ได้ลาศึกษาต่อที่วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา (ปัจจุบัน มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี) คณะศึกษาศาสตร์ (นาฏศิลป์) สำเร็จการศึกษาใน พ.ศ. ๒๕๓๙ เข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ อาคารใหม่ สวนอัมพร

นาฏศิลป์ชั้นต้น

นาฏศิลป์ชั้นสูง

การรับราชการ

หลังจากจบการศึกษาที่โรงเรียนนาฏศิลปครูนงลักษณ์ฯ สอบเข้ารับราชการได้ที่แผนกนาฏศิลป์ กองการสังคีต กรมศิลปากร ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของนาฏศิลปิน ผู้อนุรักษ์ สืบทอด พัฒนา สร้างสรรค์งานนาฏศิลป์ไทย โดยใช้ความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ที่ได้รับการศึกษามาตั้งแต่เยาว์วัยอย่างเต็มกำลังความสามารถ ทำให้เป็นศิลปินที่มีชื่อเสียง สามารถแสดงได้หลากหลายบทบาท สร้างผลงานการแสดงไว้อย่างมากมาย ทั้งยังได้ถ่ายทอดบทบาทสำคัญ ๆ ของตัวละครในเรื่องต่าง ๆ ให้กับศิลปินรุ่นน้อง รุ่นศิษย์ของกรมศิลปากรมาอย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน ทำให้ครูนงลักษณ์ฯ มีความก้าวหน้าในชีวิตการรับราชการมาตามลำดับ และเกษียณอายุราชการใน พ.ศ. ๒๕๕๗ ดังนี้

พ.ศ. ๒๕๒๐	นาฏศิลปินระดับ ๒	งานนาฏศิลป์ กองการสังคีต กรมศิลปากร
พ.ศ. ๒๕๒๓	นาฏศิลปินระดับ ๓	งานนาฏศิลป์ กองการสังคีต กรมศิลปากร
พ.ศ. ๒๕๒๕	นาฏศิลปินระดับ ๔	งานนาฏศิลป์ กองการสังคีต กรมศิลปากร
พ.ศ. ๒๕๓๒	นาฏศิลปินระดับ ๕	งานนาฏศิลป์ กองการสังคีต กรมศิลปากร
พ.ศ. ๒๕๓๙	นาฏศิลปินระดับ ๖ ว.	กลุ่มนาฏศิลป์ สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร
พ.ศ. ๒๕๔๘	นาฏศิลปินระดับ ๗ ว.	กลุ่มนาฏศิลป์ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร
พ.ศ. ๒๕๕๒	นาฏศิลปินอาวุโส	กลุ่มนาฏศิลป์ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

แม้จะได้รับราชการในตำแหน่งนาฏศิลปินแล้ว ครูนงลักษณ์ฯ ก็มิได้หยุดนิ่งการเรียนรู้ ตรงกันข้ามกลับมีแนวคิดว่า *"เป็นเพียงการเริ่มต้นเท่านั้น"* ทำให้ต้องใช้ความอดทนพยายามศึกษาศาสตร์แห่งศิลปะมากยิ่งขึ้น ทุ่มเทเวลาในการฝึกฝนตลอดเวลา กอปรกับโชคดีที่ได้รับความเมตตาจากบรมครูศิลปินที่มีฝีมือถ่ายทอดความรู้อย่างไม่ปิดบัง โดยเฉพาะท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี ซึ่งท่านให้ความรัก ความเมตตาถ่ายทอดวิชาความรู้เพิ่มเติมให้หลายรูปแบบ นอกจากนี้ยังมีบรมครูที่สำคัญ ๆ อาทิ ครูสุวรรณี ชลานุเคราะห์ ครูศิริวัฒน์ ดิษยนันทน์ ครูอบเชย ทิพโกมุท ครูพนิดา สิทธิวรรณ ครูกรรณิการ์ ปิ่นโมรา ครูธงไชย โพธยารมย์ ครูสถาพร สนทอง ครูประทุม แก้วสุวรรณ ครูรัจนา พวงประยงค์ ครูอิงอร ศรีสัตบุษย์ เป็นต้น

ครูนงลักษณ์ฯ ได้มีโอกาสฝึกฝนท่ารำสำคัญ ๆ กับท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี หรือที่ลูกศิษย์เรียกขานท่านว่า "หม่อมอาจารย์" พร้อมเพื่อนร่วมรุ่นหลายท่าน อาทิ วันทนีย์ ม่วงบุญ ลัดดา ตั้งสุภาชัย พัชรา บัวทอง เป็นต้น การฝึกหัดเริ่มต้นก่อนที่จะฝึกการแสดงต่าง ๆ จะเริ่มด้วยการนั่งกระทบจังหวะทุกวัน วันละหลาย ๆ ชั่วโมง ปฏิบัติซ้ำ ๆ เดิม ๆ ทำให้เป็นผลดีในระยะเวลาต่อมา คือ จังหวะของการรำ และความแข็งแรงของกำลังร่างกายส่วนต่าง ๆ

ครั้งหนึ่งได้รับคัดเลือกให้เป็นตัวเอกของระบำครุฑ ซึ่งปกติจะใช้ผู้ชายแสดง ถ่ายทอด และฝึกหัดโดยครูหยัด ช้างทอง เริ่มด้วยการเต้นเสา ต่อด้วยการฝึกท่าเฉพาะของโขน แสดงครั้งแรกที่ทำเนียบรัฐบาล นับว่าประสบผลสำเร็จเกินความคาดหมาย ได้รับคำชื่นชมว่าเป็นการแสดงที่มีทั้งพลังแห่งความเข้มแข็ง และความอ่อนช้อยของบางท่ารำที่ผู้หญิงสามารถทำได้ดีกว่าผู้ชาย อีกทั้งยังเปิดหน้าแสดง จึงได้แสดงต่อมาอีกหลาย ๆ ครั้ง ผู้ร่วมแสดงประกอบด้วย ครูอิงอร ศรีสัตบุษย์ ครูพิไล พราหมณ์พันธุ์ ครูนันทพร ดาราการ ณ อยุธยา ครูวันทนีย์ ม่วงบุญ ครูพัชรา บัวทอง ครูกาญจนา ขาวรุ่งเรือง ครูครื้มพงษ์ สายทองคำ ครูภรรตรี เอี่ยมสอาด

ฝึกหัดระบำครุฑ "ตัวเอก" กับครูหยัด ช้างทอง

ผลงานการแสดง

ผลงานการแสดงนาฏศิลป์ไทยของครูนงลักษณ์ฯ มีหลากหลายประเภท ทั้งการแสดงโขน ละครประเภทต่าง ๆ และการแสดงเบ็ดเตล็ด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่อง	ตอน	บทบาท
อิเหนา	ย่าหรันลักนางเกนหลง	อิเหนา
	ศึกกะหมังกุหนิง	อิเหนา
	เข้าเฝ้าท้าวดาหา	อิเหนา
	อิเหนาลานางจินตะหรา	อิเหนา
	อิเหนาสั่งถ้ำ	อิเหนา
	บวงสรวง	อิเหนา
	ประสันตาต่อนก	อิเหนา, ระตูบุษสิหนา และปันหยี (อิเหนา)
	ลักผิดตัว	ระตูมะงาดา
พระอภัยมณี	ลักพาพระอภัย	สามพราหมณ์ (โมรา, สานน), ผีเสื้อสมุทร
	ศึกเก้าทัพ	นางละเวง
สังข์ศิลป์ชัย	ตกเหว	ศรีสันท์
สุวรรณหงส์	สุวรรณหงส์ชมถ้ำเพชรพลอย	พราหมณ์เกศสุริยง
	พราหมณ์เล็กพราหมณ์โต	พราหมณ์โต เนื่องด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินในงานวันเกิดครูจำเรียง พุธประดับ ณ บ้านปลายเนิน
สังข์ทอง	หาปลา	หกเขย
ไกรทอง	พ้อบน	ตะเภาทอง
โกมินทร์	โกมินทร์คะนอง	นางหลวงชี
มโนห์รา	พรานบุญถวายนางมโนห์รา	พระสุธน
	พระสุธนเข้าห้อง	พระสุธน
	ตรวจพล	พระสุธน
	เดินป่า - เลือกคู่	พระสุธน
รถเสน	รถเสนจับม้า	รถเสน
	ฤษีแปลงสาร	รถเสน
	หนีนางเมรี	รถเสน
พระลอ	พระลอลาแม่	พระลอ
	ตามไก่	พระลอ
	เข้าห้อง	พระลอ

เรื่อง	ตอน	บทบาท
ราชาธิราช	ติดคุก	สมิงพระราม
	แต่งงาน	สมิงพระราม
	ลานาง	สมิงพระราม
สามัคคีเภท		นางกษัตริย์พงษารานี
พระเวสสันดร	กัณฑ์ชูชก	นางมัทรี
	กัณฑ์กุมาร	นางมัทรี
	กัณฑ์มัทรี	นางมัทรี
ศรีธรรมาโศกราช		ระบำศรีวิชัย
ศรีสัตนาคนหุต		พระแก้วฟ้า (นางห้าม)
ขุนช้างขุนแผน	พลายเพชรพลายบัวออกศึก	พลายบัว
รามเกียรติ์	พาลีสอนน้อง	เทวดา, ระบำบันเทิงกาสร
	รามราชจักรี	เทวดา
	ปราบนนทุก	เทวดา
	พระรามรบทศกัณฐ์	พระลักษมณ์
	พระอิศวรประทานพร	เทวดา
	พระคเณศร์เสียงา	เทวดา
	สำมนักขาก่อศึก	นางสำมนักขา
	ลักสีดา	กวางทอง

อิเหนา

ละคร เรื่องอิเหนา ตอนลานางดรสา (แต่งกายแบบชวา)

ระบำศรีวิชัย (แสดงแบบเก่าที่ใช้เพลงไกรลาศสำเริง)

อิเหนา
ละครใน เรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง

นางมัทรี

นางละเวง
ละคร เรื่องพระอภัยมณี ตอนหึงหน้าป้อม

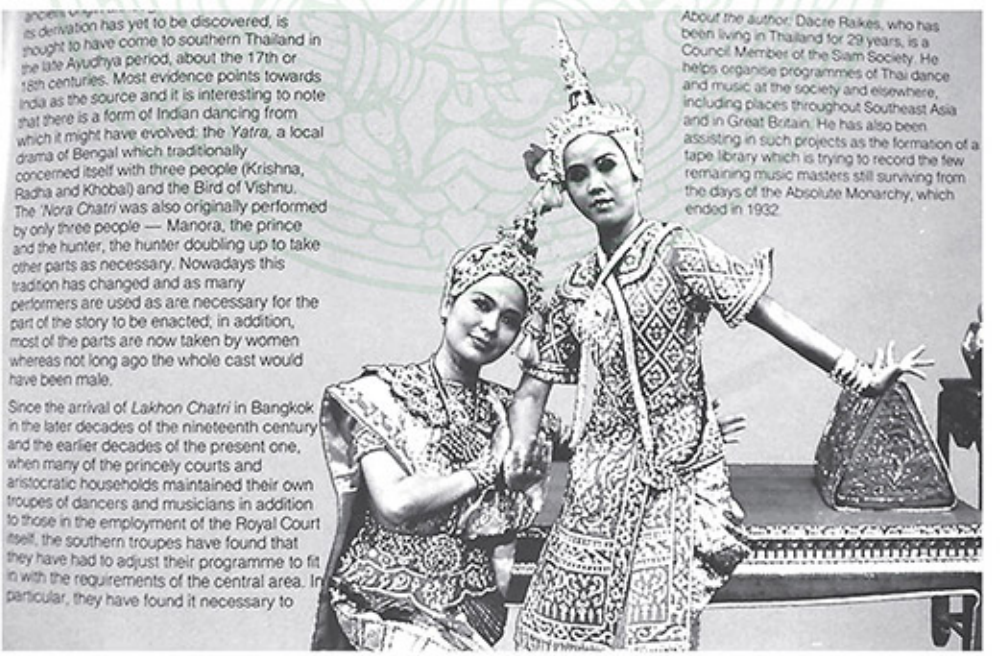
นางผีเสื้อสมุทร
ละคร เรื่องพระอภัยมณี

การแสดงเบ็ดเตล็ด เช่น

รำเพลงช้า - เพลงเร็ว (บูชาครู), รำแม่บท, รำถวายพระพรกิ่งไม้เงินทอง, รำถวายพระพรวโรกาส วันเฉลิมพระชนมพรรษา, ฟันดาบคู่, ฟ้อนดาบ (ฟ้อนเจิง), รำโบราณคดี, รำย่าหรันตามนกยูง (ย่าหรัน), ระบำครุฑ (ตัวเอก), ระบำบันเทิงกาสร, ระบำม้า, ฟ้อนรัก, ฟ้อนแพน, ฟ้อนเทียน, รำโคม, ฟ้อนภูไท, เชิ้งกระหยัง, เชิ้งสัมพันธ์, เชิ้งโปงลาง, รำกลองยาว, การเชิดหุ่นกระบอก การแสดงหุ่นเงาของบาห์เรน (Shadow play) ณ ประเทศบาห์เรน ฯลฯ

ฟ้อนดาบ (ฟ้อนเจิง)

พระสุธน
ละคร เรื่องมโนห์รา (ภาพในหนังสือที่จัดแสดง ณ ประเทศฮ่องกง)

อิเหนา
ละครใน เรื่องอิเหนา ตอนบวงสรวง

ผลงานการปฏิบัติราชการเผยแพร่วัฒนธรรมไทยในต่างประเทศ มีตัวอย่างดังนี้

๑. พ.ศ. ๒๕๑๗ ปฏิบัติราชการเผยแพร่วัฒนธรรมไทย ณ ประเทศญี่ปุ่น

๒. วันที่ ๒๐ ตุลาคม ถึงวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ ปฏิบัติราชการ ณ ประเทศฮ่องกง

๓. วันที่ ๗ พฤษภาคม ถึงวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ ปฏิบัติราชการ ณ ประเทศเม็กซิโก

๔. วันที่ ๑๙ มีนาคม ถึงวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ ปฏิบัติราชการ ณ ประเทศสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์

๕. วันที่ ๒๓ ตุลาคม ถึงวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ ปฏิบัติราชการ ณ ประเทศฮ่องกง

๖. วันที่ ๗ พฤษภาคม ถึงวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ ปฏิบัติราชการ ณ ประเทศเม็กซิโก

๗. วันที่ ๓๑ สิงหาคม ถึงวันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๕ ปฏิบัติราชการ ณ ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน เนื่องด้วยกรมศิลปากรกับสาธารณรัฐประชาชนจีน จัดการแสดงความสัมพันธ์ไทย - จีน

๘. พ.ศ. ๒๕๒๗ ปฏิบัติราชการงานอาเซียน ณ ประเทศอินโดนีเซีย

๙. วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ถึงวันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ ปฏิบัติราชการ ณ ประเทศออสเตรเลีย

๑๐. วันที่ ๒๗ มิถุนายน ถึงวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ ปฏิบัติราชการ ณ ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน

๑๑. พ.ศ. ๒๕๓๐ ปฏิบัติราชการเผยแพร่วัฒนธรรมไทยเกี่ยวกับหุ่นติดตัวคน ณ เมืองซัมโปโล

๑๒. พ.ศ. ๒๕๓๒ ปฏิบัติราชการ ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา

๑๓. พ.ศ. ๒๕๓๕ ปฏิบัติราชการ ณ กรุงนิวเดลี ประเทศอินเดีย

๑๔. พ.ศ. ๒๕๔๙ ปฏิบัติราชการกำกับการแสดงเนื่องในการตามเสด็จฯ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ณ ประเทศอินเดีย

๑๕. พ.ศ. ๒๕๔๙ ปฏิบัติราชการ ณ ประเทศบาห์เรน

๑๖. เชิดหุ่นกระบอก ณ ประเทศปากีสถาน

๑๗. ปฏิบัติราชการ ณ ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

๑๘. พ.ศ. ๒๕๕๑ ปฏิบัติราชการ ณ ประเทศสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์

สอนนาฏศิลป์ไทยให้ชาวต่างประเทศ
ณ สาธารณรัฐประชาชนจีน

เผยแพร่การแสดงนาฏศิลป์ไทย ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา

นอกจากผลงานการแสดงด้านนาฏศิลป์ไทยแล้ว ยังมีผลงานที่โดดเด่นอีกประเภทหนึ่ง คือ การเชิดหุ่นกระบอก ได้รับการจับมือเชิดหุ่นจากครูชื้น สกุลแก้ว ผู้ถ่ายทอดการเชิดหุ่นให้กับข้าราชการกรมศิลปากร ทั้งนี้ ครูนงลักษณ์ฯ ได้ศึกษาวิธีการเชิดหุ่นกระบอกจากบรมครูของกรมศิลปากร คือครูศิริวัฒน์ ดิษยนันทน์ ครูพนิดา สิทธิวรรณ ครูศรีอาภรณ์ น้ำทิพย์ ครูประทุม แก้วสุวรรณ ครูอิสสระ โพธิเวส ครูลอย รัตนทัศนีย์ และจากผู้เชิดหุ่นคณะรอดศิรินิลศิลป์ ได้แสดงผลงานทั้งในประเทศและต่างประเทศ

การเชิดหุ่นกระบอก

ครูศิริวัฒน์ ดิษยนันทน์
ผู้ถ่ายทอดกระบวนท่ารำและการเชิดหุ่นกระบอก

ผลงานด้านการถ่ายทอด

นอกจากครูนงลักษณ์ฯ จะเป็นนาฏศิลปินแล้ว ในขณะเดียวกันก็อยู่ในฐานะของครูผู้ถ่ายทอดกระบวนท่ารำสำคัญต่าง ๆ ที่ได้รับถ่ายทอดมาจากบรมครู ให้กับศิลปินกรมศิลปากร นักเรียน นักศึกษา สถาบันต่าง ๆ เพื่อให้รุ่นน้อง หรือลูกศิษย์ ได้เป็นผู้สืบสานศิลปะการแสดงของชาติต่อไป เช่น

๑. ข้าราชการ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร

๒. ถ่ายทอดบทบาทการแสดงให้คำปรึกษาและแนะนำเกี่ยวกับกลวิธีในการแสดงแก่ศิลปินรุ่นใหม่ นักเรียน นิสิต นักศึกษา ครู อาจารย์ของมหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาต่าง ๆ

๒.๑ คณะศิลปนาฏดุริยางค์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ สอนในรายวิชาการฝึกประสบการณ์การแสดง (สายศิลปินตั้งแต่รุ่นที่ ๑ ถึงปัจจุบัน)

๒.๒ คณะศิลปศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ ในการถ่ายทอดท่ารำในชุด สุวรรณหงส์ชมถ้ำ

๒.๓ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ระดับปริญญาบัณฑิตและปริญญามหาบัณฑิต สาขานาฏศิลป์ไทย โดยถ่ายทอดท่ารำในชุดศึกกะหมังกุหนิง

๓. ปฏิบัติหน้าที่พิเศษสอนนักแสดงกิตติมศักดิ์งานพระราชทานเลี้ยง ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ตำหนักพระราชนิเวศอยุธยา พระตำหนักไกลกังวล พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ และพระตำหนักทักษิณราชนิเวศน์

ถ่ายทอดกระบวนท่ารำนางละเวงให้กับนาฏศิลปิน สำนักการสังคีต (นางมณีรัตน์ มุ่งดี)

๔. โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ภายในพระบรมมหาราชวัง

๕. โรงเรียนราชินีในพระบรมราชินูปถัมภ์

๖. มหาวิทยาลัยรามคำแหง

๗. วิทยาลัยนาฏศิลปส่วนภูมิภาค โดยสอนใน พ.ศ. ๒๕๕๓ เป็นปีแรก

๘. ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ จากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ให้ร่วมถวายการสอนนาฏศิลป์ไทยแด่พระองค์ท่าน ณ บ้านปลายเนิน ทุกวันอาทิตย์

ฝึกซ้อมการแสดงโขนพระราชทาน

ถ่ายทอดการแสดงละคร เรื่องพระอภัยมณี ให้กับเยาวชนที่ได้รับการคัดเลือกจากทั่วประเทศ

ถวายงานสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ณ พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์

ความภาคภูมิใจและเกียรติยศที่ได้รับ

การปฏิบัติหน้าที่ด้วยความตั้งใจ ขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์สุจริต ทำให้ครูนงลักษณ์ฯ มีความก้าวหน้าเจริญรุ่งเรืองตามลำดับ โดยได้รับคัดเลือกให้เป็นผู้ปฏิบัติงานดีเด่นในสังกัดกรมศิลปากร และข้าราชการพลเรือนดีเด่น ปี พ.ศ. ๒๕๕๗ และในชีวิตข้าราชการที่มีความภาคภูมิใจยิ่ง คือ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ดังนี้

พ.ศ. ๒๕๒๕ จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย (จ.ม.)
พ.ศ. ๒๕๓๓ ตริตาภรณ์มงกุฎไทย (ต.ม.)
พ.ศ. ๒๕๓๗ ตริตาภรณ์ช้างเผือก (ต.ช.)
พ.ศ. ๒๕๔๕ เหรียญจักรพรรดิมาลา (ร.จ.พ.)
พ.ศ. ๒๕๔๘ ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย (ท.ม.)
พ.ศ. ๒๕๕๓ ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก (ท.ช.)

ถวายงานสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ณ บ้านปลายเนิน

เกียรติยศอันสูงยิ่ง

ครูนงลักษณ์ฯ ได้รับพระมหากรุณาธิคุณอันสูงยิ่งจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ให้ถวายงานที่เกี่ยวข้องกับการแสดงนาฏศิลป์ไทยอยู่เสมอ ซึ่งครูนงลักษณ์ฯ ได้กล่าวอย่างปลื้มปิติว่า *"เป็นความภาคภูมิใจอย่างยิ่งที่ได้มีโอกาสถวายงานเจ้านายฯ ผู้ทรงมีพระเมตตาและมีพระทัยใสในงานด้านนาฏศิลป์ดนตรีเป็นอย่างมาก ทรงให้ความสำคัญกับศิลปวัฒนธรรมของชาติ ทำให้รู้สึกอบอุ่นใจและปลื้มใจมาก"*

รับพระราชทานของที่ระลึก เนื่องในวันขึ้นปีใหม่ ณ บ้านปลายเนิน

แนวคิดและหลักการทำงานศิลปะ

สำหรับแนวคิดและหลักการทำงานศิลปะของครูนงลักษณ์ฯ เน้นการทำงานด้วยใจที่รักในงานจริง ๆ อีกทั้งความมีเอกภาพในการทำงานร่วมกัน ความมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี โดยเฉพาะความมุ่งมั่น ตั้งใจ เสียสละ ทุ่มเทกำลังกาย กำลังใจ และกำลังสติปัญญา ปฏิบัติงานการแสดงที่มีความสำคัญระดับชาติให้เป็นที่ชื่นชอบของผู้ชม โดยเน้นการอนุรักษ์เป็นสำคัญ

ข้อคิดจากใจครูถึงศิษย์และศิลปินรุ่นหลัง

ครูนงลักษณ์ฯ เป็นทั้งศิลปินและครู ที่มีประสบการณ์การแสดงและการสอนมาอย่างยาวนาน เป็นผู้ที่มีฝีมืออย่างเชี่ยวชาญจากการเรียนรู้ตั้งแต่เยาว์วัย ท่านได้สร้างคุณูปการในการอนุรักษ์การแสดงชุดสำคัญ ๆ ของกรมศิลปากรและของชาติ ด้วยความรัก หวงแหน และซาบซึ้งถึงคุณค่าตลอดเวลาของชีวิตศิลปิน ในฐานะครูศิลปินท่านได้ฝากข้อคิดของการปฏิบัติราชการโดยให้ยึดถือระเบียบวินัย ความร่วมแรงร่วมใจสามัคคี ที่สำคัญความกตัญญูกตเวทีต่อครูบาอาจารย์ เพื่อนำพาศิลปวัฒนธรรมด้านนาฏศิลป์ให้ดำรงอยู่อย่างยาวนานดังที่บรมครูรุ่นเก่าได้สร้างสรรค์แบบอย่างไว้ให้แล้ว ผู้เขียนขอขอบพระคุณครูนงลักษณ์ฯ ครูศิลปินต้นแบบละครพระ ที่กรุณาถ่ายทอดเรื่องราวอันเป็นประโยชน์สำหรับผู้ที่จะศึกษาค้นคว้าต่อไป

ครูนงลักษณ์ฯ และผู้เขียน ได้รับคัดเลือกให้เป็นผู้ปฏิบัติงานดีเด่น ในสังกัดกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๕๗

ถามมา-ตอบไป :

พระพิฆเนศวร ประทับนั่งบนหัวกะโหลก หน้าโรงละครแห่งชาติ

*พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ**

พระพิฆเนศวร
บนจั่วด้านหน้าของอาคารโรงละครแห่งชาติ

นิตยสารศิลปากรฉบับนี้ ขอนำเสนอคำถามของเพื่อนร่วมงานได้สอบถามว่า **ทำไม พระพิฆเนศวรที่ประดิษฐานอยู่หน้าโรงละครแห่งชาติ จึงเป็นแบบประทับนั่งบนหัวกะโหลก** ซึ่งน่ากลัวและแตกต่างจากพระพิฆเนศวรที่เป็นตราสัญลักษณ์ของหน่วยงานอื่น ๆ ในกรมศิลปากรโดยทั่วไปมาก

คำถามนี้เป็นคำถามที่ดี แสดงความละเอียดช่างสังเกต และสนใจใฝ่รู้ของผู้ถามเป็นอย่างมาก ดังนั้นหากจะตอบคำถามนี้ จึงต้องให้ข้อมูลความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระพิฆเนศวรไว้เป็นพื้นฐานก่อน ดังนี้

* นักภาษาโบราณเชี่ยวชาญ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

พระพิฆเนศวร์ เป็นเทพในศาสนาฮินดู มีเศียรเป็นช้างแต่มีงาเดียว มีกายเป็นคนอ้วนเตี้ย ท้องพลุ้ย จึงทำให้เทพองค์นี้มีพระนามต่าง ๆ กัน เช่น

เอกทันตะ	หมายถึง	ผู้มีงาข้างเดียว
คชานนะ	”	ผู้มีหน้าเป็นช้าง
ลัมพกรรณ	”	ผู้มีหูยาน
ลัมโพทร	”	ผู้มีท้องพลุ้ย
ทวิเทหก	”	ผู้มีกาย ๒ ลอน
อาขุรถะ	”	ผู้ขี่หนู
เป็นต้น		

พระพิฆเนศวร์ หรือ พระคเณศ หรือ พระคณปติ ตามตำนานนิทานปรัมปราของอินเดีย กล่าวว่าพระพิฆเนศวร์เป็นโอรสของพระศิวะ หรือพระอิศวร กับพระนางปารวตี พระชายา บางตำราก็ว่ากำเนิดมาจากพระนางปารวตีเพียงพระองค์เดียว เพราะเกิดจากเหงื่อไคลของพระนาง บางตำราก็กล่าวว่า มีพระมารดา ๒ พระองค์ คือ พระนางปารวตีกับพระนางคงคา จึงมีสมญาว่า *“ไทวมาตุรฺตา”*[๑] แปลว่า ผู้มีมารดาสองคน แต่พระพิฆเนศวร์ก็นับว่าเป็นเทพที่มีผู้นิยมบูชามากที่สุดในบรรดาเทพฮินดู เพราะชาวฮินดูเชื่อว่า พระคเณศเป็นหัวหน้านำคณะข้ามความขัดข้องและเป็นผู้อำนวยความสำเร็จให้แก่กิจการต่าง ๆ

คติความเชื่อเกี่ยวกับพระพิฆเนศวร์ หรือพระคเณศ

กล่าวกันว่า **พระคเณศ** นั้นบางครั้งก็รู้จักกันในนามว่า **คณปติ** ซึ่งหมายถึงผู้เป็นใหญ่ในหมู่คณะ ต่อมากลายเป็นเทพแห่งความชั่วร้าย จึงเรียกว่า วิฆนระชะ หรือ วิฆเนสส ซึ่งมีความหมายว่า ผู้สร้างความชั่วร้าย หรือผู้เป็นใหญ่แห่งอุปสรรค โดยมีความเชื่อว่าคณปติเป็นเทพของชนชั้นต่ำ แต่คติความเชื่อเรื่องนี้ก็มีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจาก **วิฆนราช** กลายมาเป็น **สิทธิธาดา** หรือผู้ประทานความสำเร็จในเวลาต่อมา

คติความเชื่อในการนับถือบูชาพระคเณศ มีข้อสันนิษฐานต่าง ๆ กัน ดังนี้

๑. พระคเณศมีกำหนดมาจากการบูชาเทพเจ้าของชาวพื้นเมืองดั้งเดิมของอินเดีย ซึ่งเป็นพวกที่บูชาพระอาทิตย์ อันเนื่องมาจากพระคเณศประทับบนหลังหนู และหนูเป็นสัญลักษณ์ของความมืด ดังนั้นพระคเณศทรงหนูจึงหมายถึง ชัยชนะของแสงอาทิตย์ที่ขจัดความมืดให้สิ้นสุดลงได้

๒. พระคเณศมีกำเนิดมาจากลัทธิการบูชาสัตว์ ชาวพื้นเมืองมีความเชื่อว่า ปรากฏการณ์ธรรมชาติ สิ่งของในธรรมชาติ พืช และสัตว์ ล้วนมีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของตนทั้งสิ้น เพราะอาศัยอยู่ในพื้นที่อันกว้างใหญ่บนภูเขา และในป่าของอินเดียต้องเผชิญกับฝูงช้างที่น่ากลัว จึงเกิดการเคารพบูชาในรูปแบบของช้างเพื่อให้ปกป้องคุ้มครอง และต่อมาได้ไปรวมกับเทพองค์อื่น ๆ จนกลายเป็นเทพชั้นสูง มีกำเนิดแตกต่างกันไปในคัมภีร์ต่าง ๆ

๓. คณปติในฐานะเทพแห่งการเก็บเกี่ยว นับเป็นความเชื่อที่ค่อนข้างซับซ้อนมาก กล่าวคือ เทพที่มีเศียรเป็นช้าง อาจเหมือนลักษณะของชาวนาที่แบกมัดข้าวโพดอยู่บนศีรษะ ส่วนหนูเป็นศัตรูที่ร้ายกาจของเกษตรกร ดังนั้นเทพที่มีเศียรเป็นช้าง พุงพลุ้ย เปรียบเหมือนยุ้งข้าว ประกอบด้วย งูเห่าแผ่พังพาน ขี่อยู่บนหลังหนู จึงหมายถึงผู้ทำลายหนูนา

นอกจากนั้นยังมีคำอธิบายว่า หนูแพร่พันธุ์ได้รวดเร็ว อันเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ และมีอำนาจในการสร้าง ดังนั้นจึงมีการปั้นรูปพระคเณศที่ทำจากดินเหนียวริมแม่น้ำมาทำพิธีที่บ้านแล้วเก็บไว้ในยุ้งฉางเพื่อป้องกันมิให้หนูมากินเมล็ดพืชพันธุ์ ต่อจากนั้นนำไปทิ้งในแม่น้ำลำคลอง บางชุมชนปล่อยน้ำนั้นเข้ามาในไร่นาเพื่อให้เกิดเป็นความอุดมสมบูรณ์แก่ไร่นาต่อไป

---

[๑] อมรา ศรีสุชาติ, **พระคเณศเทพแห่งศิลปากร,** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๔, หน้า ๑๒.

๔. พระคเณศที่มีกำเนิดมาจากการเป็นภูตผีปีศาจ มีผู้เชื่อว่า คณปติมีกำเนิดมาจากการเป็นภูตผีชนิดหนึ่ง หรือผีป่า ซึ่งเป็นบริวารของผู้เป็นใหญ่สูงสุด ภูตผีเหล่านี้มีจำนวนมากมาย เป็นผู้ปกป้องคุ้มครองป่าเขาลำเนาไพร วิญญาณต่าง ๆ เหล่านี้ได้รวมตัวกันเป็นเทพช้างเพียงองค์เดียว ซึ่งต่อมากลายเป็นเทพผู้กำจัดอุปสรรค และแสดงถึงความเฉลียวฉลาด บางคนจึงมีความเห็นว่า พระคเณศนั้นเป็นเทพพื้นบ้านที่มีความสัมพันธ์กับนาคและยักษ์

จากข้อสันนิษฐานที่ยกมาข้างต้น จึงสรุปได้ว่า พระคเณศมีกำเนิดเป็นเทพพื้นเมืองของอินเดีย จนต่อมาในยุคหลังได้กลายเป็นเทพสำคัญของฮินดู เป็นเทพที่มีเศียรเป็นช้าง เพราะลัทธิพื้นเมืองของอินเดียเป็นลัทธิบูชาสัตว์ และช้างเป็นสัตว์ที่ใหญ่ที่สุดในอินเดีย พระคเณศจึงได้รับยกย่องให้เป็นใหญ่กว่าเทพที่มีเศียรเป็นสัตว์ทั้งหลาย

อิทธิพลอารยธรรมจากอินเดีย

อารยธรรมอินเดียได้แผ่กระจายมายังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยพ่อค้าชาวอินเดีย จึงปรากฏหลักฐานที่เป็นโบราณวัตถุหลายชิ้นที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์ ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๘[๒] เหตุผลที่คนไทยยอมรับคติความเชื่อและรูปแบบของพระพิฆเนศวร์จากพวกพ่อค้าและนักบวชชาวอินเดีย และยึดถือต่อเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้ เพราะชนพื้นเมืองของไทยขณะนั้นคงมีการนับถือผีสางเทวดาและสิ่งเหนือธรรมชาติอยู่มาก จึงสามารถยอมรับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งให้ผลทางด้านจิตใจมาผสมผสานกับความเชื่อของตนเองได้ง่ายขึ้น อีกประการหนึ่งความเชื่อทางไสยศาสตร์ยังคงฝังแน่นอยู่ในจิตวิญญาณของผู้คนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่แล้ว เมื่อพระพิฆเนศวร์เป็นเทพเจ้าที่สามารถประทานความสำเร็จให้ได้ จึงเป็นที่เคารพนับถือของคนทุกชั้นตลอดมา

พระพิฆเนศวร์ประทับนั่งในท่ากึ่งมหาราชลีลา
ศิลปะลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘
(จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

[๒] จิรัสสา คชาชีวะ, **พระพิฆเนศวร์ คติความเชื่อและรูปแบบของพระพิฆเนศวร์ที่พบในประเทศไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๖.

รูปแบบพระพิฆเนศวร์ที่พบในประเทศไทย

ประติมากรรมพระพิฆเนศวร์ที่พบในประเทศไทย มีลักษณะทางศิลปกรรมคล้ายคลึงกับพระพิฆเนศวร์ในวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่เห็นได้ชัดมี ๔ รูปแบบ คือ

ศิลปะอินเดีย สันนิษฐานว่า พ่อค้าชาวอินเดียนำเข้ามาพร้อมการเดินทาง หรืออาจเป็นฝีมือช่างอินเดีย โดยใช้วัสดุในท้องถิ่น มักมีลักษณะพระองค์อวบอ้วน พระอุทรขนาดใหญ่ ประทับนั่งในท่ามหาราชลีลา[๓] มีลักษณะโครงร่าง เครื่องประดับ และการวางท่าทางคล้ายคลึงกัน[๔] อย่างไรก็ตาม ต่อมาก็มีการผสมผสานกับศิลปะท้องถิ่น แต่ก็ยังคงรักษารูปแบบเดิมแทบไม่มีการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะการทำรูปหนูหันข้างประดับที่ฐาน

ศิลปะเขมร พบมากทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มักทำเป็นท่าประทับขัดสมาธิราบ พระบาทขวาทับพระบาทซ้าย สวมกระบังหน้าแบบเขมร มี ๒ กร วางบนพระชานุอันเป็นลักษณะของเทพแห่งศิลปวิทยา[๕]

ศิลปะชวา แบบที่ไทยนิยมเลียนแบบ คือ **ประทับนั่งบนฐานมีกะโหลกศีรษะล้อมรอบ และลักษณะที่ทรงกุณฑลรูปกะโหลก** ซึ่งมักปรากฏในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๖ อันเนื่องมาจากพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงนำประติมากรรมพระคเณศขนาดใหญ่มาจากอินโดนีเซีย จึงเป็นแบบอย่างสืบมา

ศิลปกรรมท้องถิ่น เป็นการผสมผสานระหว่างศิลปกรรมหลาย ๆ รูปแบบ เกิดเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น เช่น พระคเณศจากโบสถ์พราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น

พระพิฆเนศวร์ศิลาจำหลัก
ศิลปะชวาตะวันออก พุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖
ผู้สำเร็จราชการยอลันดาที่ปกครองชวา
ประเทศอินโดนีเซีย น้อมเกล้าฯ ถวาย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕
เมื่อครั้งเสด็จประพาสหมู่เกาะชวา พุทธศักราช ๒๔๓๙
(จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร)

---

[๓] คือท่านั่งแบบพระราชา โดยการนั่งยกชันเข่าขวาขึ้น แขนขวาทอดออกวางบนเข่าอย่างสง่างาม ส่วนขาซ้ายวางพับราบกับพื้น.
[๔] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๑๔๗.
[๕] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๑๔๘.

พระพิฆเนศวร์ สำริด ย้ายจากเทวสถานโบสถ์พราหมณ์
(จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช)

กล่าวโดยสรุปคติความเชื่อเกี่ยวกับพระกรุณาคุณของพระพิฆเนศวร์ในสังคมไทย ปัจจุบันมีมากมายหลายด้าน เช่น เป็นเทพผู้ขจัดอุปสรรค เป็นเทพผู้คุ้มครองเด็ก เป็นเทพบริวารของพระอิศวรและพระอุมา เป็นเทพแห่งศิลปะวิทยาการ เป็นบรมครูช้าง เป็นเครื่องราง และเป็นเทพทวารบาล จึงพบว่าความนิยมในเทพองค์นี้ไม่เคยเสื่อมถอยไปจากสังคมไทยเลย คงมีการสร้างเป็นรูปเคารพขนาดใหญ่ และสร้างเป็นเครื่องรางสืบมาโดยตลอด

ดังนั้นคำตอบสำหรับคำถามนี้ คือ **เป็นพระพิฆเนศวร์ปางที่สร้างเลียนแบบศิลปะชวาตะวันออก** โดยมีความหมายว่า เป็นเทพผู้มีอำนาจเหนือภูต ผี ปีศาจ และสิ่งชั่วร้ายทั้งปวง อันเนื่องมาจากคติความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อที่ถือว่าพระพิฆเนศวร์เป็นบุตรของพระศิวะมหาเทพหรือพระอิศวร ซึ่งเป็นเทพผู้ควบคุมเหล่าภูตผีปีศาจทั้งหลาย ดังนั้นพระพิฆเนศวร์จึงถือเป็นเทพบริวาร มีหน้าที่เป็นหัวหน้าคณะบริวารของพระอิศวร อันเปรียบได้กับฐานะมหาดเล็ก จึงได้รับอำนาจควบคุมเหล่าภูตผีปีศาจและสิ่งชั่วร้ายทั้งปวงมาจากพระอิศวรด้วย

พระพิฆเนศวร์ที่หน้าโรงละครแห่งชาตินี้ **ออกแบบโดย นายอิสระ วิวัฒนานนท์** หัวหน้ากองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร เมื่อราวพุทธศักราช ๒๕๐๕ **ปั้นหล่อโดย อาจารย์เสวต เทศธรรม** อาจารย์ฝ่ายประติมากรรมของมหาวิทยาลัยศิลปากร เพื่อนำมาประดิษฐานบนจั่วด้านหน้าของอาคารโรงละครแห่งชาติหลังใหม่ ซึ่งนายอิสระ วิวัฒนานนท์ ได้ให้ความเห็นแก่หนังสือพิมพ์บางกอกไทม์ ฉบับที่ ๔๙๓ ประจำวันที่ ๑๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๗ ความว่า

Masterpiece in the Fine Arts Department : "Duad" : Board Game and Gambling

Since 1926, Prince Damrong Rajanubhab organized Phra Nakhon National Musuem in the area of Phra Rajawang Bovorn Sathan Mongkol or the Front Palace, Thaksina Pimuk Throne Hall, one of the Phra Wiman Building Complex, as the exhibition hall for several kinds of entertainment, i.e. Khon, Puppet Show, Opera, Movie, Royal show, sport equipment, and gambling equipment used in the previous time. One of the objects showcased at the time is Duad.

Duad is a form of entertainment by moving the chip based on points randomly gained determined in the schedule. In the past, Duad was famous and popular in central region to be played for fun among different groups of people, when they stayed together for cheering up after the funeral or when having nothing to do.

Duad equipment consists of a board with three rows and each row has five boxes combining to the total of 60 boxes, two random tubes, 11 chips used as movers (3 chips per party), and 5 chips used to put inside the tube for scoring.

Players would take turn in making a random draw by using bamboo tubes. When getting the draw result, each player must move their chips as such. If the draw makes the move to the block in which there has already been a chip from other party, the chip of the previous party would be "kicked" to the start. Any player who could move all his/her 3 chips from the first block to right side along the blocks and through all 4 corners of the paper until being released from the board would become the winner. Duad is categorized as gambling. However, at least during the Kingdom of the King Rama II, it was considered gambling allowed to play all the time but there must be fees and duties paid and license certificate issued by the Gambling Tax Officials. Currently, there is still laws concerning Duad gambling. Any person interested to play must request for the gambling license certificate from the Department of Provincial Administration. For other provinces apart from Bangkok, the request could be made at the District Office or Sub-District Office.

Translated by Thanik Lertcharnrit

"การออกแบบเทวรูปพระพิฆเนศวร์ได้ถือเอาแบบอย่างของลัทธิพราหมณ์เป็นปทัสถาน โดยรูปของพระพิฆเนศวร์ที่ถูกต้อง จะต้องประทับอยู่บนหัวกะโหลก ส่วนที่มีผู้สร้างให้ประทับบนพระแท่นธรรมดาหรืออื่น ๆ นั้นถือว่าไม่เป็นแบบเทวรูปพระพิฆเนศวร์ที่ถูกต้องแท้จริง...ส่วนการนำเอาเทวรูปพระพิฆเนศวร์ มาเป็นสัญลักษณ์ของโรงละครแห่งชาติ เพราะพระพิฆเนศวร์ถือกันว่าเป็นบรมครูของศิลปินทั้งหลายนั่นเอง" [๖]

กล่าวได้ว่า ประเทศไทยมีรูปเคารพของพระพิฆเนศวร์ปรากฏทั่วไปในทุกภูมิภาค นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา โดยมีการปรับแปลงไปตามความนิยมของยุคสมัยหลายรูปแบบ ดังนั้นการออกแบบให้พระพิฆเนศวร์ประทับนั่งบนหัวกะโหลกที่หน้าโรงละครแห่งชาติ จึงไม่ขัดแย้งกับหลักประติมานวิทยา และมีลักษณะต้นแบบที่อ้างอิงได้ การสร้างพระพิฆเนศวร์รูปแบบนี้ ยังได้รับความนิยมนำไปสร้างเพื่อสักการบูชาประจำหน่วยงานด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน เช่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร และกรมทหารมหาดเล็ก กองพลที่ ๑ รักษาพระองค์ เขตดุสิต กรุงเทพฯ เป็นต้น

บรรณานุกรม

คณะกรรมการดำเนินงานจัดทำศัพทานุกรมด้านโบราณคดี และพิพิธภัณฑ์. **ศัพทานุกรมโบราณคดี.** กรุงเทพฯ : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๕๐.

จิรัสสา คชาชีวะ. **พระพิฆเนศวร์ คติความเชื่อและรูปแบบของพระพิฆเนศวร์ที่พบในประเทศไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๐.

บางกอกไทม์, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๔๙๓ (๑๖ มี.ค. ๒๕๐๗).

พระยาสัจจาภิรมย์. **เทวกำเนิด.** กรุงเทพฯ : เลี่ยงเชียง, ๒๕๒๔.

อมรา ศรีสุชาติ. **พระคเณศเทพแห่งศิลปากร.** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๔.

[๖] **"ค้านสร้างพระพิฆะเนศวรนั่งบนหัวกะโหลกผี ไม่เหมาะกับโรงละคร สร้างแบบนี้ยุ่งมาแล้ว",** บางกอกไทม์, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๔๓๙ (๑๖ มี.ค. ๒๕๐๗) หน้า ๔๔.

ของชิ้นเอกในกรมศิลปากร :

“ดวด” หมากกระดาน การพนัน

*ยุทธนาวรากร แสงอร่าม**

เลขทะเบียน	จ. ๑๑๗/๑๑
ขนาด	ยาว ๑๑๖ เซนติเมตร กว้าง ๕๔ เซนติเมตร สูง ๑๕ เซนติเมตร
ชนิด	ไม้
สมัย	รัตนโกสินทร์
ประวัติ	ไม่ทราบที่มา

นับแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๖๙ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงจัดพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร ในพระราชวังบวรสถานมงคล พระที่นั่งทักษิณาภิมุข พระที่นั่งองค์หนึ่งในหมู่พระวิมาน ได้ใช้เป็นห้องจัดแสดงเครื่องการละเล่นต่าง ๆ อาทิ โขน หุ่น เครื่องละคร หนัง มหรสพหลวง เครื่องกีฬาและเครื่องการพนันต่าง ๆ ซึ่งเคยเล่นพนันในสมัยโบราณ[๑] หนึ่งในโบราณวัตถุที่จัดแสดงมาแต่ครั้งนั้น คือ ดวด

---

* ภัณฑารักษ์ชำนาญการ สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร

[๑] ดู **อธิบายว่าด้วยหอพระสมุดวชิรญาณ และ พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร**, พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐, หน้า ๒๑.

ดวด ชื่อการเล่นชนิดหนึ่ง เดินแต้มตามเบี้ยที่ทอดได้ไปตามตาของกระดานดวด[๒] ในอดีตมีการเล่นดวดอย่างแพร่หลายในภาคกลาง มักเล่นแก้เหงาในเวลาที่ต้องอยู่รวม ๆ กัน เช่น การอยู่เป็นเพื่อนศพ หรือยามว่างงาน[๓] นอกจากนี้ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) ได้กล่าวถึงดวดว่าเป็นการเล่นในร่ม คือ เล่นบนเรือนของเด็กผู้ชายอีกด้วย[๔]

อุปกรณ์และวิธีเล่น

อุปกรณ์การเล่นดวด ดวด ๑ สำรับ ประกอบด้วย กระดานไม้พร้อมโกรกกราก กระบอกเทดวด ๒ กระบอก เบี้ยจั่น ๑๑ ตัว เบี้ยจั่น[๕] นี้เป็นเบี้ยสำหรับใช้เป็นตัวเดินฝ่ายละ ๓ ตัว เป็นเบี้ยสำหรับใส่กระบอกทอดดูแต้ม ๕ ตัว

กระดานดวดทำด้วยแผ่นไม้เนื้อแข็งหรือกระดาษแข็งรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ผู้เล่นทั้งสองฝ่ายจะนั่งที่ด้านยาวของกระดาน กึ่งกลางกระดานมีหลักปัก “โกรกกราก” กระบอกไม้ไผ่กลวง ภายในกระบอกมีซี่ไม้ปักไขว้กันคล้ายบันไดวน ใช้สำหรับทอดเบี้ยดูแต้ม (ภาพที่ ๒ - ๔)

ภาพที่ ๒ โกรกกราก กระบอกเทดวด และเบี้ยจั่น ๕ ตัว สำหรับใส่กระบอกทอดดูแต้ม

---

[๒] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔,** กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖, หน้า ๔๒๓.

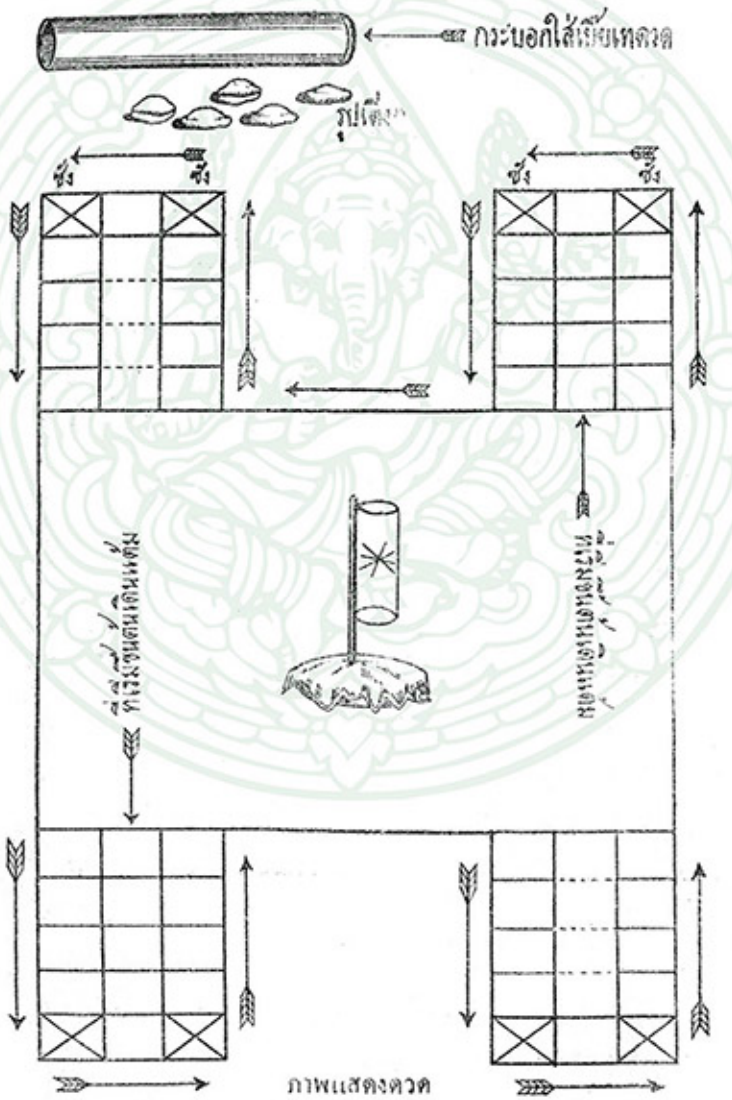
[๓] อุไรวรรณ พรหมสถิต, “ดวด”, ใน **สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑๑** กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๖, หน้า ๖๙๘๐.

[๔] ดู กาญจนาคพันธ์, **เมื่อวานนี้ ตอน เด็กคลองบางหลวง เล่ม ๑**, กรุงเทพฯ : เรืองศิลป์, ๒๕๖๐, หน้า ๑๐๑ และ หน้า ๑๐๔ - ๑๐๗.

[๕] เบี้ยจั่น *(Cyproea moneta Linnaeus)* หอยกาบเดียวชนิดหนึ่ง ผิวเป็นมัน ขนาดยาวราว ๒ เซนติเมตร เปลือกเป็นรูปรี ด้านหลังโป่งเล็กน้อย ตอนหลังมีวงกลมสีส้ม ส่วนช่องปากแคบยาว และไปสุดตอนปลายทั้งสองข้างเป็นลำรางลิ้น ริมปากทั้ง ๒ ด้าน เป็นหยักหรือฟัน ไม่มีฝาปิดปาก เบี้ยจั่นใช้เป็นอุปกรณ์ซื้อจ่ายมาแต่โบราณ หอยชนิดนี้มลายูเรียก “บี้” หรือ “เบี้ย” ซึ่งใช้เป็นค่าอากรหรือภาษี และต่อมาคนไทยเองก็เรียก “หอยเบี้ย” อันน่าจะมาจากภาษามลายู ดู โชติ สุวัตถิ, “เบี้ย๑”, ใน **สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑๗** (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๔), หน้า ๑๐๖๖๒ - ๑๐๖๖๓. และ โชติ สุวัตถิ, “จั่น ๑ - หอย”, ใน **สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่มที่ ๘**, กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๐, หน้า ๔๘๑๘.

ภาพที่ ๓ รายละเอียดของเบี้ยจั่น
ซึ่งใช้สำหรับเป็นตัวเดินและใส่กระบอกทอดดูแต้ม

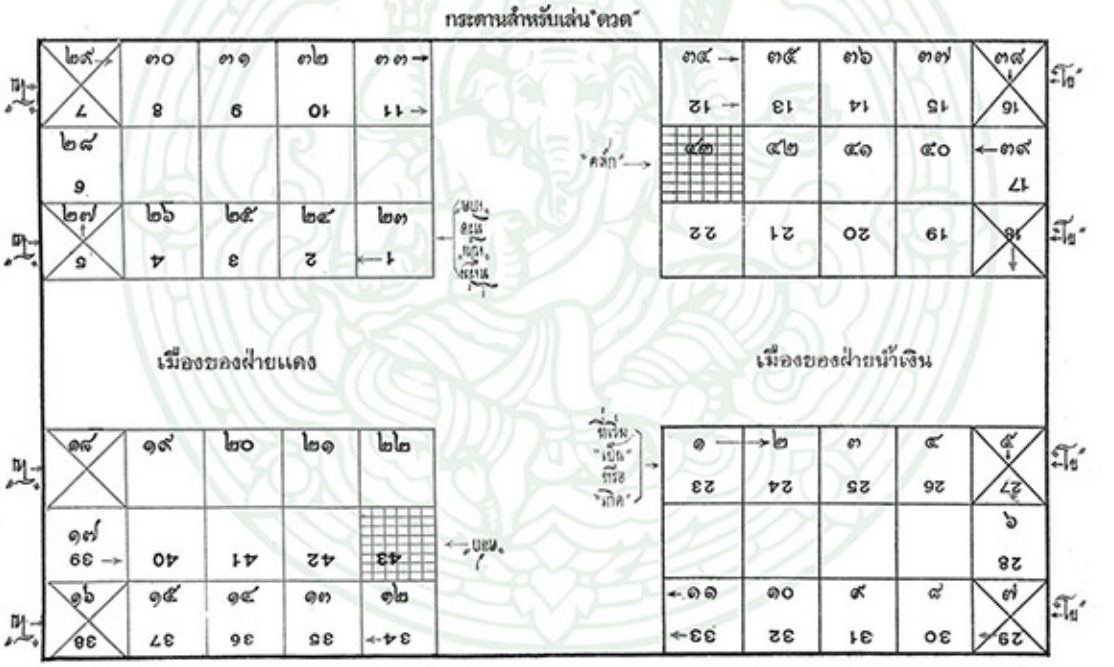

ภาพที่ ๔ ภาพลายเส้นแสดงอุปกรณ์และตาตารางกระดานดวด
*ที่มา : พันตำรวจตรี ทัศนะ คล่องพยาบาล, **คู่มือการพนัน**, ธนบุรี : สัตยการพิมพ์, ๒๕๑๑, หน้า ๒๗.*

ทุกมุมของกระดานขีดเป็นช่องตารางจำนวน ๓ แถว แถวละ ๕ ช่อง ช่องที่อยู่ริมขอบกระดานด้านกว้างยกเว้นแถวกลางจะขีดกากบาท เรียกว่า *"ชัง"*[๖] รวมทั้งกระดานมีตารางทั้งสิ้น ๖๐ ช่อง และมีช่องขีดที่กากบาทจำนวน ๘ ช่อง

กึ่งกลางขอบกระดานด้านกว้างลดต่ำเป็นรูปหยักโค้งมีหน้าที่คล้ายกับ *"หูช้าง"* หรือ *"วัง"* ในกระดานสกา[๗] สำหรับใส่เบี้ยเตรียมไว้เล่น

วิธีการเล่นดวดตามกฎหมายนั้น *"วง"* หนึ่งจะมีจำนวนผู้เล่นได้ไม่เกิน ๒ คน และไม่อนุญาตให้บุคคลที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะเข้าเล่น[๘] เริ่มต้นผู้เล่นจะตกลงกันว่าจะให้เบี้ยหงายหรือเบี้ยคว่ำเป็น *"ดวด"* โดยปกติถ้าไม่ได้ตกลงกันก่อนให้ถือว่าเบี้ยหงาย ๑ ตัว เป็นดวด ผู้เล่นจะผลัดกันทอดเบี้ยด้วยกระบอกลงในโกรกกรากถ้าทอดได้ดวด เบี้ยเดินแต้มจะเกิดได้ ๑ ตัว แต่ถ้าทอดได้ ๕ คือคว่ำหรือหงายทั้ง ๕ ตัว แล้วจะเกิดเบี้ยเดินแต้ม ๑ ตัว หรือ ๒ ตัว หรือจะเกิดทั้ง ๓ ตัวเลยก็ได้ หรือจะเดินเบี้ยที่เกิดแล้วไป ๕ แต้มก็ได้ แต่จะทั้งเกิดและเดินพร้อมกันไม่ได้ และเมื่อทอดได้ดวด หรือ ๕ แต้ม มีสิทธิ์ที่จะทอดเบี้ยต่อไปได้อีกจนกว่าการทอดครั้งต่อ ๆ ไปนั้นไม่ได้ดวดหรือ ๕ อีก

ภาพที่ ๕ ลำดับการเดินแต้มตามช่องตารางกระดานดวด
ที่มา : อุไรวรรณ พรหมสถิต, "ดวด", ใน ***สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่มที่ ๑๑*** *(กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๖), หน้า ๖๐๗๗.*

---

[๖] บางท้องถิ่นเรียกช่องที่มีกากบาทที่อยู่ตามมุมของกระดานดวดนี้ว่า "โย", ดู อุไรวรรณ พรหมสถิต, "ดวด", หน้า ๖๐๗๗ - ๖๐๗๘.

[๗] ดู จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, "สกา", ใน **สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒๖,** กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙, หน้า ๑๖๐๗๓.

[๘] "กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความในมาตรา ๑๗ แห่งพระราชบัญญัติการพนัน พุทธศักราช ๒๔๗๘ (ฉบับที่ ๓)", **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๓,** ตอน ๐ก (๒๑ มีนาคม ๒๔๗๙) : หน้า ๑๔๕๐.

หลังจากเกิดแล้วทอดได้เบี้ยหงายเท่าใดก็เดินไปตามช่องตารางตามลำดับ (ดูลำดับการเดินแต้มตามภาพที่ ๕) ถ้าเบี้ยเดินแต้มเกิดตั้งแต่ ๒ ตัวขึ้นไปแล้วจะเดินตัวไหนก็ได้ แต่แบ่งเดินทั้ง ๒ ตัว หรือ ๓ ตัวในการทอดแต่ละครั้งไม่ได้

การเดินเบี้ยไปตามช่องพอดีถึงช่องที่จะหยุดเดินตามที่แต้มทอดได้ ถ้ามีตัวเดินของฝ่ายตรงข้ามวางอยู่ก่อนแล้ว และตนมีความประสงค์ที่จะหยุดตานั้นก็ได้ โดยตีตัวเดินของฝ่ายตรงข้ามซึ่งอยู่ในช่องนั้นให้ตกไปหรือตายและต้องไปเกิดใหม่ ถ้าไม่คิดจะตีก็เดินตัวอื่นของตนแทน การตีตัวเดินของฝ่ายตรงข้ามนั้นตีได้ทุกช่อง เว้นแต่เบี้ยของอีกฝ่ายตกอยู่ใน *"ซัง"* ช่องมุมที่มีเครื่องหมายกากบาทเท่านั้น

ฝ่ายใดสามารถทอดเบี้ยเดินแต้มนับตั้งแต่ช่องเกิดเวียนไปทางขวาตามช่องทางเดินตลอดทั้ง ๔ มุมของกระดานจนถึงช่องสุดท้ายเรียกว่า *"คลัก"*[๙] เมื่อใกล้จะถึงคลัก และสามารถทอดได้แต้มเกินช่องคลักไป ๑ จะเดินเบี้ยออกไปได้เลยเรียกว่า *"สุก"*[๑๐] แต่ถ้าทอดได้แต้มเกินช่องคลักไปมากกว่า ๑ จะไม่สามารถสุกได้ และหากเบี้ย ๓ ตัว เดินไปถึงที่สุดมารวมกันอยู่ในตาที่จะสุกจวนจะออกแล้ว แต่ทอดแต้มออกไม่ได้ กลายเป็นสำนวนคำว่า *"ตกคลัก"*[๑๑] ต้องทอดให้ได้ ๕ จึงจะสุกทั้งหมด แต่ถ้าทอดได้ *"ดวด"* จะสุกได้ครั้งละ ๑ ตัว ผู้เล่นคนใดสุกได้หมดก่อนถือเป็นฝ่ายชนะ[๑๒] ซึ่งการกำหนดเงินพนันจะนับกันเป็นกระดานไป[๑๓]

กลวิธีในการได้ชัยชนะนั้น แท้จริงแล้วจะอยู่ในช่วงเดินเบี้ย โดยต้องพยายามตีอีกฝ่ายให้ตายและต้องระวังไม่ให้ตัวเองถูกตีตายเพื่อจะได้ไปสุกให้ครบ ๓ ตัวก่อน ผู้เล่นจึงต้องยึดซังไว้ให้ได้เสมอ เมื่อฝ่ายตรงข้ามเดินผ่านไป ก็พยายามทอดให้ได้แต้มพอดีที่จะตีฝ่ายตรงข้ามให้ตายออกจากกระดานไป[๑๔]

สำหรับการทอดเบี้ยนั้นขุนวิจิตรมาตราได้กล่าวว่า *"...การทอดให้ได้เบี้ยหงายมักจะทอดยาก ถ้าทอดได้แต้มเกินกว่าตรงที่สุกลงไปก็สุกง่าย ลางทีทอดได้แต้มลงไปติดอยู่ตรงที่สุกทั้ง ๓ ตัว เรียกว่า "ตกคลัก" อยู่ก่อน ทอดเบี้ยหงายไม่ได้ ต้องแพ้ฝ่ายที่มาทีหลังเพราะทอดสุกได้ก่อนก็มี..."*[๑๕]

ดวด - จูงนางเข้าห้อง ความสับสน และความสัมพันธ์

"ดวด" และ *"จูงนางเข้าห้อง"* เป็นการละเล่นที่มีเอกสารบันทึกว่าในบางท้องถิ่นระบุว่าเป็นการละเล่นชนิดเดียวกัน อุไรวรรณ พรหมสถิต ได้กล่าวถึงไว้ดังนี้ *"...การเล่นดวดนี้ เท่าที่สอบถามท่านผู้รู้ส่วนมาก มักจะให้คำตอบที่ไม่ใคร่จะตรงกัน คือบางท่านก็ว่าทำสนามของการเล่นเป็นแบบวงกลมและวน ๆ เข้าไปเช่นเดียวกับก้นหอย ซึ่งส่วนมากพวกรุ่นหลัง ๆ มักจะเรียกกันว่า "จูงนางเข้าห้อง" นั่นเอง แต่ผู้เฒ่าผู้แก่หลายรายก็ยืนยันว่า นั่นแหละที่บางถิ่นเรียกกันว่า "ดวด"..."*[๑๖]

---

[๙] "คลัก ๒ น. ตาที่จะสุก (ใช้แก่การเล่นดวด)" ดู ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔,** หน้า ๒๓๗.

[๑๐] "สุก ๔ ก. เดินจบพ้นกระดานไปแล้ว (ใช้แก่การเล่นดวด)" ดู เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔๑.

[๑๑] "ตกคลัก ก.; ในการเล่นดวด หมายถึงลักษณะที่หมาก ๓ ตัวเดินไปถึงที่สุด มารวมกันอยู่ในตาที่จะสุกออกพ้นกระดานแต่ทอดแต้มออกไม่ได้; โดยปริยายหมายถึงอาการที่คนมารวมกันมาก ๆ ไปไหนไม่ได้" ดู เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๐.

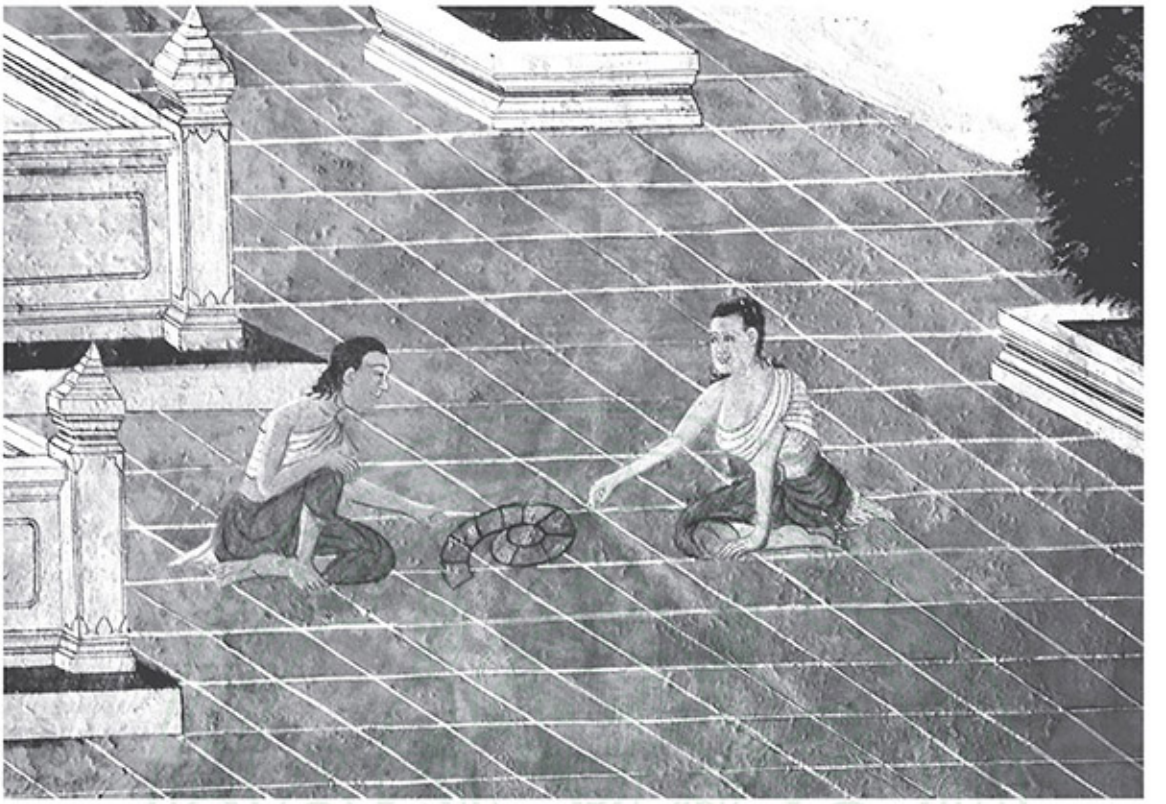
[๑๒] ดู อุไรวรรณ พรหมสถิต, "ดวด", หน้า ๖๙๗๖ - ๖๙๘๐. พันตำรวจตรี ทัศนะ คล่องพยาบาล, **คู่มือการพนัน** (ธนบุรี : สัตยการพิมพ์, ๒๕๑๑, หน้า ๒๖ - ๒๗. และ วัลภา ขวัญยิน, "การเล่นและการพนัน", ใน **สารพันมรดกไทย,** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร ๒๕๓๖, หน้า ๒๗๑ - ๒๗๒.

[๑๓] ปรากฏตัวอย่างในคำลุแก่โทษของสมิสุก ตอนหนึ่งว่า "...เทดวดกะดานละบาทบ้าง กึ่งตำลึงบ้าง..." ดู "คำลุแก่โทษ", **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑,** จ.ศ. ๑๒๓๖ (๘ พฤศจิกายน ๒๔๑๗) : หน้า ๒๔๘.

[๑๔] วัลภา ขวัญยิน, "การเล่นและการพนัน", หน้า ๒๗๑ - ๒๗๒.

[๑๕] กาญจนาคพันธ์, **เมื่อวานนี้ ตอน เด็กคลองบางหลวง เล่ม ๑,** หน้า ๑๐๖.

[๑๖] อุไรวรรณ พรหมสถิต, "ดวด", หน้า ๖๙๗๘ - ๖๙๘๐.

ภาพที่ ๖ เล่นจูงนางเข้าห้อง จิตรกรรมพระระเบียงคดวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีตัวอย่างที่แสดงถึงความสับสนในเรื่องนี้ปรากฏในการแปลพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ในส่วนของพรหมชาลสูตร มัชฌิมศีล ว่าปุถุชนกล่าวชมพระพุทธเจ้าด้วยศีล ๓ ขั้น ข้อหนึ่งในศีลอย่างกลางมีดังนี้ *"พระสมณโคดม เว้นขาดจากการขวนขวายเล่นการพนันอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังขวนขวายเล่นการพนัน อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเห็นปานนี้อยู่เนือง ๆ คือ เล่นหมากรุก แถวละแปดตา แถวละสิบตา เล่นหมากเก็บ* ***เล่นดวด*** *เล่นหมากไหว เล่นโยนบ่วง เล่นไม้หึ่ง เล่นกำทาย เล่นสะกา..."*[๑๗]

ซึ่งคำว่าการ *"เล่นดวด"* แปลจากคำว่า *"ปริหารปถ"* แต่การแปลคำนี้ในอรรถกถาตอนอื่น ๆ ของท่านผู้แปลอื่นจะแปลว่า *"เล่นชิงนาง"* เช่น *"...บทว่า ปริหารปเถ มีความว่า ทำวงเวียนมีเส้นต่าง ๆ ลงบนพื้นดินแล้ว เล่นวกวนไปตามเส้นวกวนในวงเวียนนั้น (เล่นชิงนาง)..."*[๑๘] หรือ *"บทว่า ปริหารปถ ได้แก่การเล่นของคนที่ทำเป็นวงกลมไว้หลายแนวด้วยกัน บนพื้นดิน เดินเลี่ยงกันไปในวงกลมนั้น ๆ"*[๑๙] เข้าใจว่า *"เล่นชิงนาง"* นี้คงจะมีการเล่นอย่างเดียวกับ *"จูงนางเข้าห้อง"* นั่นเอง

---

[๑๗] มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑,** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐, หน้า ๘ - ๙.

[๑๘] มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระวินัยปิฎก เล่ม ๑ ภาค ๓ มหาวิภังค์ ปฐมภาค - ทุติยภาค และอรรถกถา,** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐, หน้า ๖๔๔.

[๑๙] มหามกุฏราชวิทยาลัย, **อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑,** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐, หน้า ๒๓.

สำหรับการเล่นจูงนางเข้าห้อง ตามบันทึกของขุนวิจิตรมาตราระบุว่า เป็นการละเล่นในร่ม โดยเป็นการเล่นทอดเบี้ยและเดินแต้มไปตามตารางที่ตีเป็นรูปก้นหอย (ภาพที่ ๖) โดย *"ดวด"* และ *"จูงนางเข้าห้อง"* มีกติกาการเล่นที่คล้ายคลึงกันประการหนึ่ง คือ หากผู้เล่นคนอื่นทอดเบี้ยได้แต้มไปตกช่องเดียวกับช่องที่มีเบี้ยของผู้เล่นคนก่อนวางอยู่แล้ว ก็จะ *"เตะ"* เบี้ยของคนแรกกลับลงมาเริ่มใหม่ [๒๐]

การพนันดวด

คงไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าการเล่นพนันอยู่ควบคู่กับสังคมไทยมาอย่างยาวนาน ดังปรากฏเรื่องการเล่นพนันหมากกระดานในบันทึกของชาวต่างชาติในสมัยกรุงศรีอยุธยาว่า *"สิ่งที่พวกเขานิยมเท่า ๆ กับมหรสพก็คือ การเล่นพนัน ปรากฏว่าเมื่อเล่นเสียจนหมดทรัพย์แล้ว ก็เอาเมีย, ลูกลงเป็นเดิมพัน ครั้นเสียไปอีกก็เอาตัวลงเป็นเดิมพัน เมื่อเสียอีกก็ยอมไปเป็นขี้ข้าเขา แต่โดยดี การพนันที่นิยมเล่นกันมากก็คือหมากรุก และตัวเล่นบนกระดานก็มีชื่อคล้าย ๆ กับของเรา และมีการเล่นทอดลูกบาศก์อีกชนิดหนึ่ง เรียกว่า สกา"* [๒๑] ทั้งนี้ มองซีเออร์ เดอ ลาลูแบร์ ได้บันทึกเช่นกันว่าการพนันที่ชาวสยามนิยมชอบเล่นมากที่สุดคือสกา[๒๒] แต่อย่างไรก็ดีไม่พบว่ามีการกล่าวถึงการเล่นพนันดวด

เอกสารของไทยที่กล่าวถึง ดวด ว่าเป็นการพนันนั้น เท่าที่ทราบหลักฐานเก่าที่สุด คือ **กฎหมายห้ามมิให้เล่นการพนัน จุลศักราช ๑๑๗๖ (พุทธศักราช ๒๓๕๗)** ท้ายกฎหมายฉบับนี้ได้ตราข้อห้ามไม่ให้เล่นโกงพนันในบ่อนผูกขาด โดยระบุว่า *"...อนึ่งผู้ใดจะเล่นถั่ว อีโป อีแปะ ไพ่งาแปดเก้า พกลิด กำตัด สะแก สกา **ดวดก็ดี** ให้เล่นกันแต่โดยซื่อตรง ห้ามอย่าให้เล่นฉ้อโกหก ทำเบี้ยปลอม กลองแหครอบ ตัดเสื่อ ตัดกระดาน ผ้าหนีบเข้าออก แลทำโปหลังอ่อน โปโก โปแม่เหล็ก และห้ามอย่าให้รู้กับเจ้ามือทำเป็นลักเปิดไปชวนให้แทงแกล้งปิดไปให้เจ้ามือได้ ห้ามอย่าหมายไพ่ เปลี่ยนไพ่ ซ่อนไพ่ แล้วอย่าให้ถ่วงเบี้ยทอดถ่วงลูกหมากทอดเป็นอันขาดทีเดียว ถ้าห้ามมิฟังจับได้ ให้นายบ่อนหัวเบี้ยทำโทษแลบังคับบัญชาตามอาญาบ่อน..."* [๒๓]

ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ทรงตั้งอากรการพนันเพิ่มเข้าในอากรบ่อนเบี้ยอีกอย่าง ๑ บัญญัติว่าถ้าใครจะเล่นพนันเอาทรัพย์สินกันในการเล่นเหล่านี้ คือ *"ไพ่จีน ๑ ไพ่ไทย ๑ ไพ่แปดเก้า ๑ ไพ่ช้างงา ๑ ต่อแต้ม ๑ พุ่งเรือ ๑ หมากรุก ๑ สะแก ๑ สะกา ๑ **ดวด** ๑ วิ่งวัวคน ๑ วิ่งวัวระแทะ ๑ วิ่งม้าฤๅวิ่งวัวควาย ๑ แข่งเรือ ๑ ชนไก่ ๑ ชนนก ๑ กัดปลา ๑ ต้องเสียภาษีแก่อากรบ่อนเบี้ยในแขวงที่จะเล่นนั้นก่อนจึงจะเล่นได้ เงินอากรการพนันบวกขึ้นในอากรบ่อนเบี้ย"* [๒๔]

---

[๒๐] ดูรายละเอียดของการเล่นจูงนางเข้าห้องใน กาญจนาคพันธ์, **เมื่อวานนี้ ตอน เด็กคลองบางหลวง เล่ม ๑,** หน้า ๑๐๓ - ๑๐๔.

[๒๑] นิโกลาส์ แชรแวส, **ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม,** แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๐, หน้า ๑๑๖ - ๑๑๘.

[๒๒] "...การพนันที่เขาชอบเล่นมากที่สุดก็คือ Tric-trac ซึ่งชาวสยามเรียกว่า สกา (Saca) อันดูเหมือนเขาจะได้เรียนเล่นมาจากชาวปอรตุเกศ เพราะชาวสยามเล่นแบบเดียวกับพวกนั้นและแบบเดียวกับพวกเรา (ฝรั่งเศส)..." มองซีเออร์ เดอ ลาลูแบร์, **จดหมายเหตุ ลาลูแบร์ : ราชอาณาจักรสยาม,** แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๔๘, หน้า ๑๕๙.

[๒๓] **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๔,** พระนคร : โรงพิมพ์เคลิมล์, ๒๔๗๘, หน้า ๔๘.

[๒๔] พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ, **ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ ๑๗ ตำนานเรื่องเลิกหวยแลบ่อนเบี้ยในกรุงสยาม,** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๒, พระโสภณเพชรรัตน พิมพ์ในงานศพ หลวงอุดรภัณฑ์พานิช เต็ง โสภโณดร ผู้บิดา ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๖๒, หน้า ๑๐.

ภาพที่ ๗ การเล่นดวด ถ่ายราวรัชกาลที่ ๔ - ต้นรัชกาลที่ ๕
*ที่มา : Cornell University Library, **Photograph album of Siam, 1900** (New York : Division of Rare and Manuscript Collections, Cornell University, 1900) [Online] accessed 23 July 2013, Available from http://ebooks.library.cornell.edu/.*

และแม้ว่าขุนวิจิตรมาตราจะกล่าวว่า ดวดเป็นการละเล่นของเด็กผู้ชาย[๒๕] อย่างไรก็ดีดวดถูกบัญญัติเป็นการพนันชนิดหนึ่ง ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงกับมี**ประกาศเด็กห้ามมิให้เล่นการพนันต่าง ๆ จ.ศ. ๑๒๓๖ (พุทธศักราช ๒๔๑๗)** ซึ่งปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า *"...ในพื้นบ้านพื้นเมืองสยามนี้ การเล่นซึ่งจะชักจูงใจเด็กให้เปนนักเลง แลเพลิดเพลินเสียเวลา ซึ่งจะร่ำเรียนศึกษาหาวิชาใส่ตัวนั้นมีมากหลายประการ... ...อนึ่งการซึ่งเด็กเล่นตามลำพังเด็ก ทำให้เสียเวลาที่จะฝึกหัดวิชาความรู้นั้น คือ เล่นควักลงหลุม, ๑ เสือตกถัง, ๑ เสือกินงัว, ๑ คู่คี่, ๑ เกรียก, ๑ กำตัด, ๑ อีขีดอีเขียน, ๑ หมากเก็บ, ๑ และการเล่นต่าง ๆ ซึ่งกล่าวมาแต่ต้นนั้น ทรงพระราชดำริห์เหนว่าเปนเครื่องจูงใจให้เด็กเพลิดเพลินเอิบอาบเลยลามไปจนเล่นการพนันใหญ่ ๆ คือ ไพ่ต่าง ๆ, ๑ **ดวด, ๑** ถั่ว, ๑ โป, ๑ จนเด็กยับเยินเปนหนี้เปนทาส แลพาบิดามารดาเปนหนี้เป็นทาสเขาด้วย ก็มีเปนอันมาก..."* [๒๖]

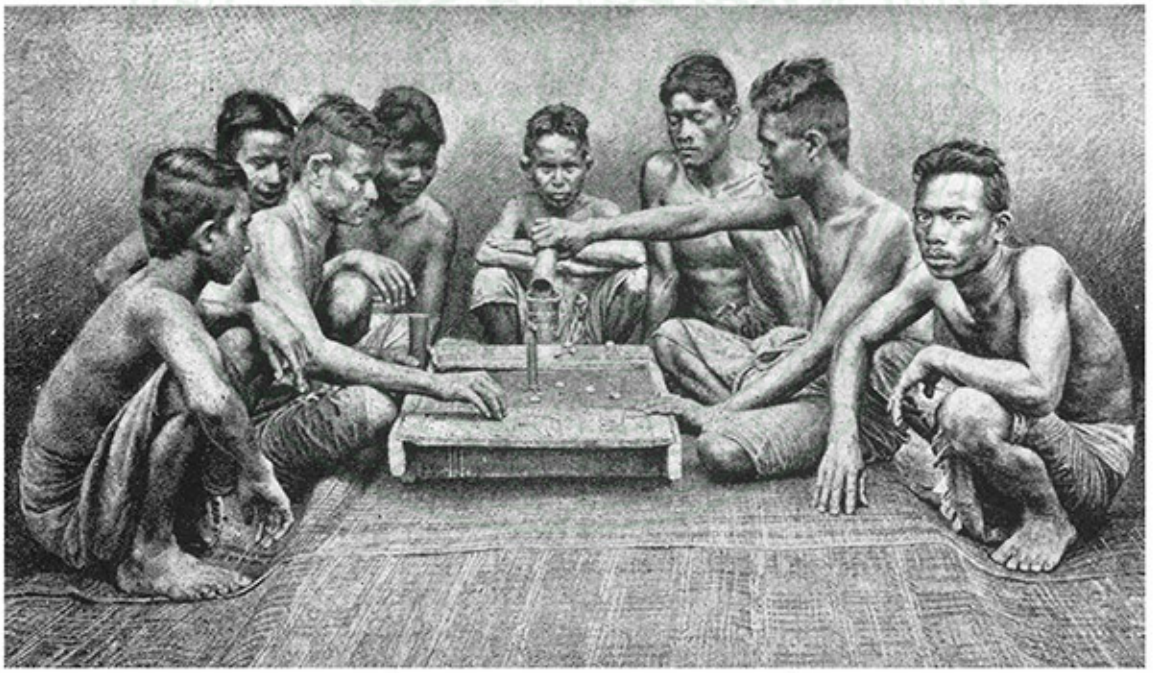
---

[๒๕] กาญจนาคพันธ์, **เมื่อวานนี้ ตอน เด็กคลองบางหลวง เล่ม ๑,** หน้า ๑๐๑ และ หน้า ๑๐๔ - ๑๐๗.

[๒๖] "ประกาศเด็กห้ามมิให้เล่นการพนันต่าง ๆ," **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑,** จ.ศ. ๑๒๓๖ (๔ ตุลาคม ๒๔๑๗) : หน้า ๑๙๗ - ๑๙๘.

ในพระราชบัญญัติอากรการพนัน ร.ศ. ๑๑๑ (พุทธศักราช ๒๔๓๕) อากรพนันฉบับนี้แบ่งการพนันโดยประเภทเป็น ๔ ภาค คือ ภาคที่ ๑ การเล่นต้องห้าม ภาคที่ ๒ คือ หวยจีน ก.ข. ให้ตั้งเล่นได้เพียงแห่งเดียว ภาคที่ ๓ การพนัน คือ โปปั่น โปกำ ถั่ว กำตัด ให้เล่นได้แต่สถานที่ที่เจ้าพนักงานกำหนดให้เล่น ภาคที่ ๔ คือ การเล่นพนัน เมื่อขอรับอาชญาบัตรจากนายอากรแล้วจึงเล่นได้ มีการพนันชนิดต่าง ๆ พระราชบัญญัติอากรการพนัน ร.ศ. ๑๑๑ ระบุห้ามมิให้เล่นพนัน สกา สะแก ดวด และหมากรุก กันด้วยทรัพย์สิ่งของทองและเงิน นอกจากได้เสียเงินอากรและรับอาชญาบัตรจากนายอากรการพนัน ซึ่งนายอากรพนันจะเรียก *"เงินหัวเบี้ย"* จากผู้มาขออนุญาตเล่นการพนันดวด วงหนึ่งวันหนึ่งเป็นเงิน ๑ บาท[๒๗]

ต่อมาทรงพระราชดำริเห็นว่า ควรจำแนกการพนันอื่น ๆ นอกจากหวย ก.ข. และถั่ว โป ออกเป็นหมวดต่าง ๆ พระราชบัญญัติอากรพนัน ร.ศ. ๑๒๐ กำหนดให้ ไพ่ไทย ไพ่จีน ดวด สะแก เป็นการพนันหมวดที่ ๓ การพนันที่เล่นได้ทุกฤดูกาลแต่ต้องรับอาชญาบัตร *"เมื่อได้รับอนุญาตต่อเจ้าพนักงานตามพระราชบัญญัติแล้ว เล่นได้ทุกฤดูกาล และไม่กำหนดว่าจะต้องเล่นในที่ใด ๆ เว้นแต่ถ้าเทศาภิบาลเห็นว่ามีผู้คนชุมนุมเล่นการพนันเหล่านี้มากเหลือเกินนักกระทำให้ราษฎรมีใจเพลิดเพลินจนไม่เป็นอันทำมาหาเลี้ยงชีพ เสียผลในการค้าขายหรือเป็นเหตุให้เกิดการโจรกรรมมากขึ้นในท้องที่แห่งหนึ่งแห่งใด ให้เทศาภิบาลมีอำนาจที่จะกะกำหนดจำนวนใบอนุญาต..."*[๒๘] สำหรับในโรงบ่อนเบี้ยนายอากรมีอำนาจที่จะอนุญาตให้เล่นในโรงบ่อนได้ทุกฤดูกาล [๒๙]

ภาพที่ ๘ ภาพลายเส้นแสดงการเล่นดวดในสมัยรัชกาลที่ ๕
*ที่มา : Lucien Fournereau, **Bangkok in 1892,** translated by Walter E. J. Tips (Bangkok : White Lotus, 1998).*

[๒๗] "พระราชบัญญัติอากรการพนัน ร.ศ. ๑๑๑," **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐,** ตอน ๖ (๗ เมษายน ๒๔๓๕) : หน้า ๖๗ - ๖๙.

[๒๘] "กฎเสนาบดีสำหรับอากรการพนันให้ใช้ในมณฑลชั้นใน ร.ศ. ๑๒๕," **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๒,** ตอน ๕๒ (๒๕ มีนาคม ๒๔๔๘) : หน้า ๑๑๗๖ - ๑๑๗๘.

[๒๙] "กฎเสนาบดีสำหรับอากรการพนันในมณฑลกรุงเทพฯ," **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๙,** ตอน ๑ (๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๔๕) : หน้า ๙๓๒.

การพนันหมวดที่ ๓ นี้ ไพ่ไทย ไพ่จีน (ไพ่ต่าง ๆ นอกจากไพ่ป๊อกหรือไพ่งาช้าง) ดวด สะแก ต่อแต้ม และสี่เหงาลัก ในเวลาเทศกาลตรุษ สงกรานต์ ตรุษจีน อนุญาตให้เล่นพนันได้ไม่ว่าที่ใด ๆ โดยไม่ต้องขออนุญาตและไม่ต้องเสียค่าอนุญาต ซึ่งประเพณีการอนุญาตเล่นพนันในเทศกาลนักขัตฤกษ์นี้เป็นธรรมเนียมมาแต่ครั้งกรุงธนบุรี ปรากฏตามพระราชพิธีเดือนห้า พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่งว่า

"อนึ่ง การตรุษก็ดี สงกรานต์ก็ดี เป็นเวลาที่คนทั้งปวงถือกันว่าเป็นฤดูหรือเป็นเวลาที่สมควรจะเล่นเบี้ย เป็นธรรมเนียมเข้าใจซึมซาบ และเคยประพฤติมาช้านาน ไม่มีผู้ใดจะอับอายหรือสะดุ้งสะเทือนในการเล่นเบี้ยที่กำลังเล่นหรือเล่นอยู่แล้ว ไปที่แห่งใดก็เล่าโจษกันถึงการเล่นเบี้ยได้ไม่เป็นการปิดบัง บางทีก็ขยับจะอวดตัวเป็นนักเลง มีสติปัญญาว่องไว อาจเอาชัยชนะพวกห้องได้ราวกับว่าไปมีทัพชัยชนะอย่างเตี้ย ๆ อะไรมา การที่ถือว่าเล่นเบี้ยไม่เป็นการเสียหายอันใด ในเวลานักขัตฤกษ์เช่นนี้ ก็เพราะเป็นการที่ได้อนุญาตเป็นพยานว่าพระเจ้าแผ่นดินไม่ขัดขวางห้ามปรามหรือพลอยเห็นสนุกด้วย จึงได้ยกหัวเบี้ยพระราชทานให้นักขัตฤกษ์ละ ๓ วัน... ...ถึงแม้ว่าได้ยกหัวเบี้ยพระราชทานดังนี้ ก็มิได้ยกพระราชทานโดยพระราชประสงค์จะให้เล่นเบี้ยกันให้สบาย เป็นแต่พระราชทานไปตามประเพณีซึ่งมีมาแต่ก่อน..."[๓๐]

ต่อมาในพุทธศักราช ๒๔๕๖ ในหลวงรัชกาลที่ ๖ จึงทรงมีประกาศให้เลิกประเพณีอนุญาตให้เล่นการพนันไพ่โดยไม่ต้องเสียค่าอากรในเวลานักขัตฤกษ์ตรุษสงกรานต์ ตรุษไทย และตรุษจีน ด้วยประชาชนนิยมเล่นการพนันเบี้ยมากขึ้น และพ้นวันนักขัตฤกษ์แล้วมักเกิดโจรผู้ร้ายและการลักลอบเล่นการพนันต่อเนื่อง อีกทั้งประเทศจีนได้เปลี่ยนปฏิทินและธรรมเนียมใหม่[๓๑] ทั้งนี้พระราชบัญญัติอากรการพนัน ร.ศ. ๑๒๐ ประสงค์จะจำกัดให้บุคคลเล่นการพนันให้น้อยลง หรือให้เล่นได้เพื่อรื่นเริงเพลิดเพลินบางครั้งบางคราว และอนุญาตเล่นพนันเพื่อรื่นเริงบางครั้งบางคราว มิใช่เล่นในทางแสวงหาผลประโยชน์จากผู้เล่น[๓๒]

ปัจจุบันยังมีกฎหมายเกี่ยวกับการเล่นพนันดวดอยู่ คือ กฎกระทรวงมหาดไทย ฉบับที่ ๔๔ (พ.ศ. ๒๕๔๘) ออกตามความในพระราชบัญญัติการพนัน พุทธศักราช ๒๔๗๘ ดวด จัดเป็นการพนันตามบัญชี ข. การพนันที่เจ้าพนักงานผู้ออกใบอนุญาตออกใบอนุญาตได้ โดยยื่นคำขออนุญาตจัดให้มีการเล่นการพนัน พ.น.๑ ที่กรมการปกครอง สำหรับในจังหวัดอื่นนอกจากกรุงเทพมหานคร ยื่นที่ที่ทำการปกครองอำเภอ หรือที่ทำการปกครองกิ่งอำเภอ[๓๓]

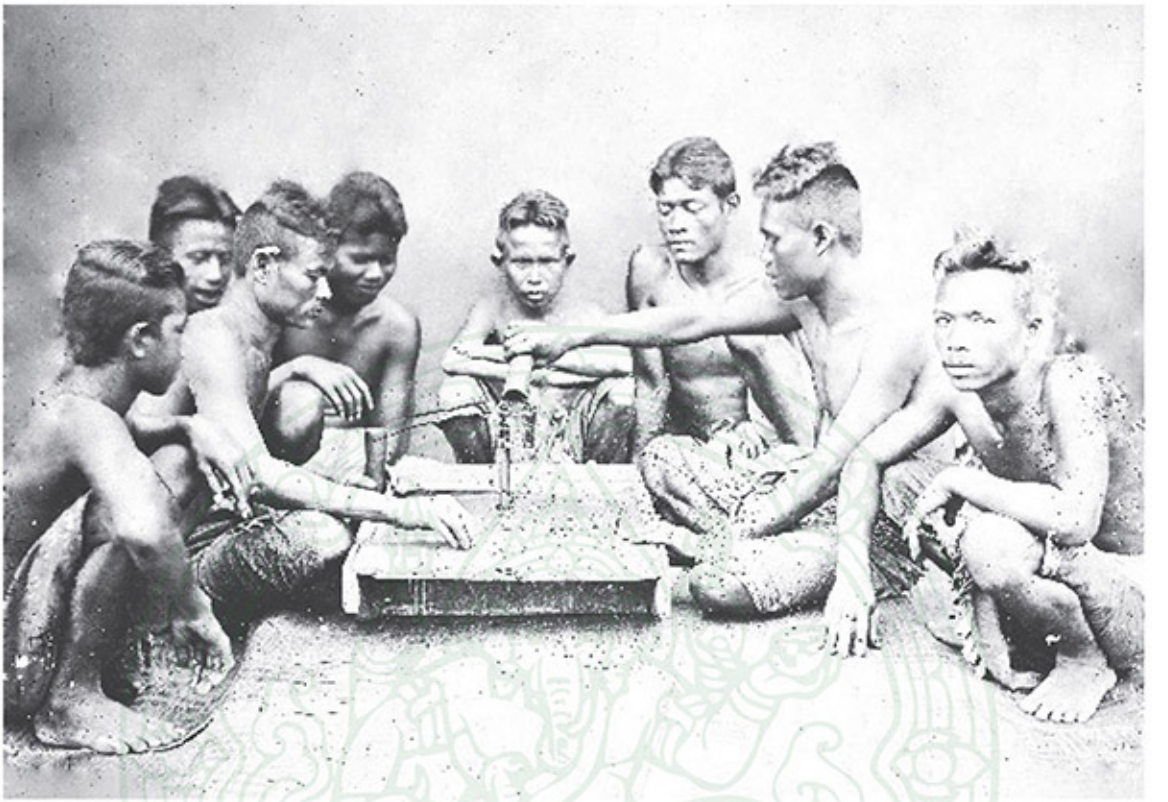
---

[๓๐] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชพิธีสิบสองเดือน,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, กรุงเทพฯ : บรรณาคาร, ๒๕๔๒, หน้า ๓๐๘ - ๓๑๑.

[๓๑] "ประกาศให้เลิกประเพณีอนุญาตให้เล่นการพนันไพ่โดยไม่ต้องเสียค่าอากรในเวลานักขัตฤกษ์ตรุษสงกรานต์ ตรุษไทย และตรุษจีน," **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๐,** ตอน ๐ส (๑๒ ตุลาคม ๒๔๕๖) : หน้า ๓๑๓ - ๓๑๕.

[๓๒] "พระราชบัญญัติอากรการพนันเพิ่มเติม พระพุทธศักราช ๒๔๖๑" **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๕,** ตอนที่ (๗ เมษายน ๒๔๖๑) หน้า ๔ - ๕.

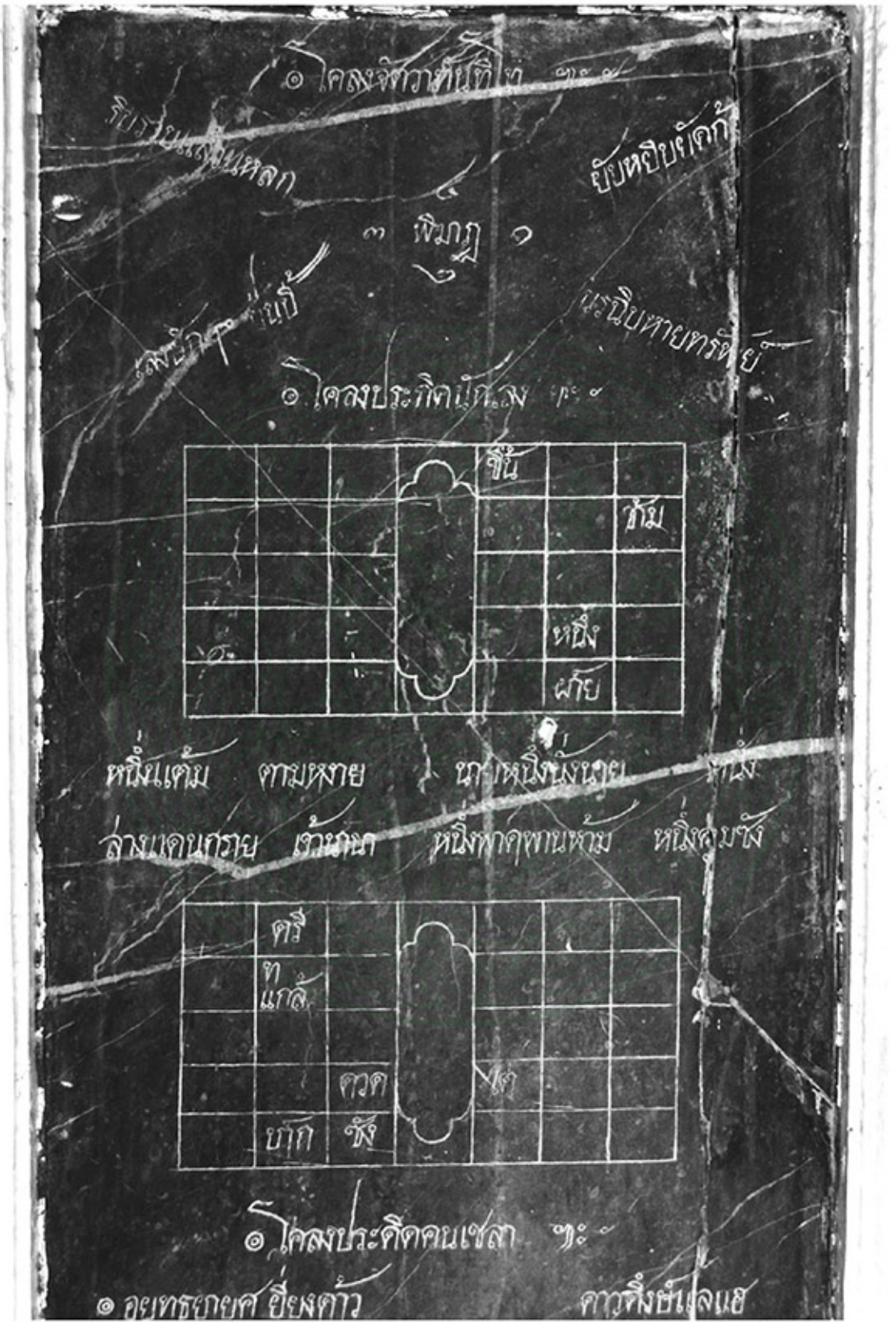
[๓๓] ดู "กฎกระทรวง ฉบับที่ ๔๔ (พ.ศ. ๒๕๔๘) ออกตามความในพระราชบัญญัติการพนัน พุทธศักราช ๒๔๗๘," **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒๒,** ตอนที่ ๑๑๔ ก (๒ ธันวาคม ๒๕๔๘) : หน้า ๑ - ๕.

ภาพที่ ๙ ภาพถ่ายแสดงการเล่นดวดในสมัยรัชกาลที่ ๕
ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

โคลงประดิดนักเลง โคลงกลบทตาตาราง กระดานดวด

นอกจากดวดจะเป็นการละเล่นและการพนันที่คนไทยรู้จักกันแล้ว ยังปรากฏหลักฐานที่น่าสนใจว่า *"ดวด"* เกี่ยวข้องกับงานวรรณกรรมด้วย คือ จารึกที่เสาข้างประตูระเบียงพระอุโบสถชั้นนอก ด้านทิศตะวันออก (ประตูฟากทิศเหนือของพระวิหารพระโลกนาถ) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีจารึกโคลงกลบทโคลงหนึ่งที่ชื่อว่า *"โคลงประดิดนักเลง"* (ภาพที่ ๑๐) มีการวางกลโคลงในรูปของตารางกระดานดวด ทั้งนี้ *"จารึกโคลงประดิดนักเลง"* เป็นหนึ่งในจารึกวัดโพธิ์ จารึกที่ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนจากองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก เป็นเอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลกในทะเบียนนานาชาติ เมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๕๔ อีกด้วย

ภาพที่ ๑๐ จารึกวัดโพธิ์ โคลงจัตวาทันทีโท และโคลงประดิดนักเลง

คำว่า *"นักเลง"* ปัจจุบันหมายถึง ผู้ฝักใฝ่ในสิ่งนั้น ๆ เช่น นักเลงหนังสือ นักเลงการพนัน[๙๔] แต่ในสมัยโบราณคำว่า *"นักเลง"* กลับมีความหมายเฉพาะในทางการพนัน ดังปรากฏใน **อักขราภิธานศัพท์** ของหมอบลัดเลย์ ว่า *"นักเลง"* คือ เจ้าพวกที่มักเล่นการพนันต่าง ๆ นั้น, เช่น พวกนักเลงไก่, นักเลงเบี้ย"[๙๕] ปัจจุบันยังคงมีสำนวนที่มีนัยของคำว่านักเลงตามความหมายเดิมคือ คำว่า "สมบัตินักเลง" ซึ่งหมายถึงทรัพย์สมบัติที่ได้มาด้วยการเสี่ยงโชค[๙๖]

ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร มีความสนใจในเรื่อง โคลงกลบทมาตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๘๖ และได้เขียนรายงานผลการวิจัยหลายครั้ง แต่โคลงประดิดนักเลงนี้ท่านไม่สามารถถอดกลได้[๙๗] ท่านได้ขอให้ที่ประชุมวิชาการช่วยหาโคลงเฉลยของโคลงประดิดนักเลง ต่อมานายทีปวัจน์ ศรีวัชรวิชญ์ นักภาษาโบราณชำนาญการพิเศษ กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ ได้เสนอวิธีหาคำตอบ คือ นำตารางข้างล่างและข้างบนมาซ้อนทับกัน แล้วนำคำที่อยู่ตอนกลางมาเสริมเรียงตามบรรทัด ปรากฏเป็นโคลงเฉลยดังนี้

ตรีขึ้นหนึ่งแต้ม	ตามหงาย
ทแกล้วนายหนึ่งนั่งนาย	หนึ่งข้าม
ดวดไต่ล่างแดนกราย	หนึ่ง*เท้* นานา
ปากชังหนึ่งพาด*ผาน*ห้าม	ฝ่ายหนึ่งคุมชัง

โดยนายทีปวัจน์ได้เสนอเพิ่มเติมว่าคำว่า *"เท้"* น่าจะเป็น *"แท้"* และ *"ผาน"* น่าจะเป็น *"ผ่าน"* ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ เห็นว่าวิธีคิดนี้น่าจะถูกต้อง แต่ควรตรวจสอบการเรียงลำดับคำว่าสามารถปรับให้ได้ใจความดียิ่งขึ้นอีกหรือไม่[๙๘]

บทส่งท้าย

หากตั้งคำถามกับคนทั่วไปในปัจจุบันว่ารู้จัก *"ดวด"* การเล่นที่เดินแต้มตามเบี้ยที่ทอดได้ไปตามตาของกระดานดวดหรือไม่ เชื่อว่าส่วนใหญ่จะตอบว่าไม่ทราบ ด้วยเหตุที่ปัจจุบันดวดยังคงถูกจัดเป็นการพนันตามบัญชี ข. ตามกฎกระทรวงมหาดไทย ฉบับที่ ๔๔ (พ.ศ. ๒๕๔๘) แตกต่างกับ *"สกา"* ซึ่งในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นกำหนดให้เป็นการพนันเช่นเดียวกับดวด แต่ต่อมาได้งดเว้นทำให้การเล่นสกาแพร่หลายได้มากกว่า ยังคงมีแต่ *"จูงนางเข้าห้อง"* การละเล่นที่มีกติกาบางอย่างคล้ายคลึงกับดวดที่พอจะเป็นที่รู้จักกันบ้างในปัจจุบัน

---

[๙๔] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔,** หน้า ๖๑๓.

[๙๕] แดนบีช แบรดเลย์, **อักขราภิธานศัพท์,** พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๔, หน้า ๓๒๘.

[๙๖] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔,** หน้า ๑๑๖๗. หรือแม้ในจารึกโคลงกลบท "โคลงจัตวาทันที่โท" ซึ่งจารึกไว้เหนือโคลงประดิดนักเลง เมื่อถอดกลบทแล้วเนื้อความของโคลงก็น่าจะเกี่ยวกับการพนันด้วยคือ

พิฆาฏ ๑ แหลกแล้ว	รวบริบ
พิฆาฏ ๒ ยับหยิบ	ยักก้น
พิฆาฏ ๓ นรฉิบ	หายทรัพย์
พิฆาฏ ๔ ปี้ปันปัน	(ปันปี้) นักเลง

ดู ประเสริฐ ณ นคร, **ปาฐกถาศิลป์ พีระศรี ครั้งที่ ๖ ๑๕ กันยายน ๒๕๔๔ เรื่อง "จารึกกับประวัติศาสตร์ศิลป์"**, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๔, หน้า ๒๔ และ ๓๕.

[๙๗] เพิ่งอ้าง.

[๙๘] ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร, "กลบท กลอักษร", ใน **จารึกวัดโพธิ์ : มรดกความทรงจำแห่งโลก,** กรุงเทพฯ : วัดพระเชตุพน, ๒๕๕๔, หน้า ๙๖ - ๑๐๐.

ใบสมัครสมาชิก นิตยสาร ศิลปากร

ข้าพเจ้า ☐ นาย ☐ นาง ☐ นางสาว.....นามสกุล.....อายุ.....ปี

สถานที่จัดส่ง (โปรดกรอกข้อมูลอย่างละเอียดด้วยตัวบรรจงให้ชัดเจน)

.....เลขที่.....

อาคาร.....ชั้น.....ห้อง.....ซอย.....

ถนน.....แขวง.....เขต.....จังหวัด.....

รหัสไปรษณีย์.....E-mail address.....

โทรศัพท์.....โทรสาร.....

ประสงค์จะสมัครสมาชิกนิตยสารศิลปากร พ.ศ. ๒๕๕๗ ราคา ๖๐๐ บาท (ค่าจัดส่งฟรี)

☐ สมาชิกเก่าต่ออายุ ☐ สมาชิกใหม่

ชำระค่าสมาชิกโดย

☐ เงินสด (ในกรณีสมัครด้วยตนเอง)

☐ โอนเงินเข้าบัญชีธนาคารกรุงไทย สาขาราชดำเนิน

ชื่อบัญชี "นิตยสารศิลปากร" เลขที่บัญชี 018-0-05671-9

ต้องการใบเสร็จในนาม ☐ ส่วนตัว ☐ หน่วยงาน

กรณีที่ชำระด้วยวิธีการโอนเงินเข้าบัญชีธนาคาร กรุณาส่งหลักฐานการโอนเงิน (ใบ PAY IN)
พร้อมชื่อ - นามสกุล (ตัวบรรจงให้ชัดเจน) มาตามที่อยู่ด้านล่าง เพื่อที่จะออกใบเสร็จรับเงินจัดส่งให้ต่อไป

*****สำหรับท่านที่สมัครหรือต่ออายุนิตยสารศิลปากร**
จะได้รับ หนังสือ "โขน อัจฉริยนาฏกรรมสยาม" จำนวน ๑ เล่ม ฟรี
(ของมีจำนวนจำกัด) ตัดหรือถ่ายสำเนาแล้วกรอกใบสมัครสมาชิก
ส่งไปที่ผู้จัดการนิตยสารศิลปากรตามที่อยู่ด้านล่าง

ขอเชิญชวนส่งบทความนำลงในนิตยสารศิลปากร

นิตยสารศิลปากรของกรมศิลปากรเป็นนิตยสารราย ๒ เดือน กำหนดออกปีละ ๖ ฉบับ เพื่อเผยแพร่งานด้านศิลปวัฒนธรรมแขนงต่าง ๆ ตลอดจนส่งเสริมการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชาติ เนื้อหาในนิตยสารศิลปากรครอบคลุมความรู้และข้อมูลที่น่าสนใจของศิลปวัฒนธรรมทุก ๆ ด้านที่กรมศิลปากรดูแลรับผิดชอบ

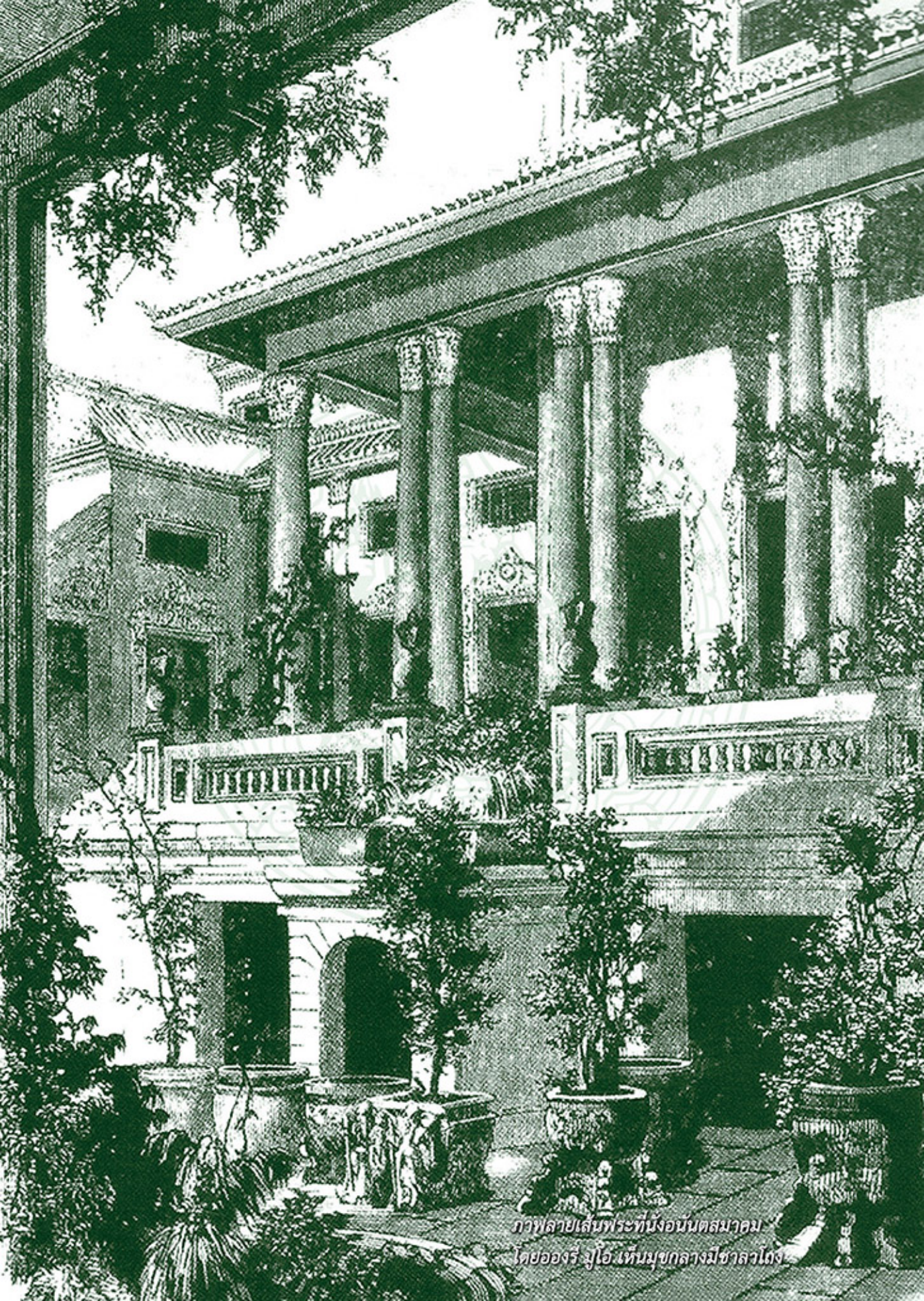
นักวิชาการท่านใดสนใจเขียนบทความที่มีเนื้อหาเชิงวิชาการ การศึกษา ค้นคว้าวิจัยใหม่ ๆ การศึกษาดูงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับภารกิจของกรมศิลปากร กรมศิลปากรขอเชิญชวนให้ท่านเขียนเรื่องของท่านส่งมาเพื่อให้กรมศิลปากรพิจารณานำลงในนิตยสารศิลปากร โดยบทความที่จัดส่งมาต้องไม่ใช่บทความที่จะนำไปพิจารณาเป็นส่วนประกอบของการขอสำเร็จการศึกษาหลักสูตรใด ๆ

บทความที่ส่งจะต้องมีความยาวของเนื้อหาไม่เกิน ๕ หน้ากระดาษ A4 โดยใช้ภาษาที่อ่านเข้าใจง่าย ไม่เน้นเนื้อหาวิชาการในเชิงลึกมากเกินไป และมีภาพประกอบเรื่องในจำนวนที่เหมาะสมกับเนื้อหา พร้อมบทคัดย่อภาษาไทย หรือภาษาอังกฤษความยาวไม่เกิน ๑ หน้ากระดาษ A4 โดยบันทึกลงในแผ่น CD ส่งมายังที่อยู่ซึ่งปรากฏอยู่ในนิตยสารศิลปากรนี้ บทความที่ได้รับการพิจารณาให้นำลงในนิตยสารศิลปากร ผู้เขียนจะได้รับค่าตอบแทนตามระเบียบของทางราชการ

สอบถามรายละเอียดได้ที่
กลุ่มเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สำนักบริหารกลาง กรมศิลปากร ถนนหน้าพระธาตุ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐
โทร./โทรสาร. ๐ ๒๒๒๒ ๐๙๓๔ ๐ ๒๒๒๒ ๓๕๖๙ ๐ ๒๒๒๔ ๒๐๕๐ และ ๐ ๒๒๒๔ ๔๗๐๒

ภาพถ่ายแสดงการเล่นดวดในสมัยรัชกาลที่ ๕

ภาพลายเส้นพระที่นั่งอนันตสมาคม
โดยออง รี มูโอ เห็นมุขกลางมีซาลาโถง